2 3

PREFACE

Dr V. Raghavan uudertook an edition of the Āgamaḍambara on the basis of the two available manuscripts of the work. Subsequently he learnt that Prof. Anantalal Ṭhakur of the Mithila Institute was also planning to bring out an edition of the same work. On a proposal which Dr Raghavan then made to Dr P. L. Vaidya, Director of Mithila Institute at that time, it was resolved that an edition of the text jointly by Profs. Raghavan and Ṭhakur be brought out in the Mithila Institute Series. The text of the play as edited by them was printed quickly, but due to unforeseen circumstances, the Introduction, etc., took a long time for preparation and printing.

The present edition is based on two manuscripts. One (*Ka*) was received on loan from a Jaina Bhandara in Patan through the kindness of Muni Sri Punyavijayaji and the other (*Kha*) from the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona. The latter bears the No. 437 of 1892-95 and is 11⅞ inches by 4⅜ inches in size. It has 38 leaves, with 9 lines of 45 letters each, on a page. It is written on thin country paper in clear and bold Devanagari characters. Folio No. 16 is half blank. The first manuscript is written in western Devanagari characters and is older in appearance. On comparison it

appeared that the second was most likely a copy of the first. Both have the same lacunae and orthographical peculiarities. The foot-notes in the text will show that *Kha* has a number of scribal errors.

During the years that had passed since the work was found and taken up for study and then for edition, Dr V. Raghavan had planned to read a paper on it at the International Congress of Orientalists at Vienna but could not attend the Session; he dwelt on it in his Presidential Address at the XXIst All-India Oriental Conference at Srinagar in 1961.(See his address, p. 6) He utilized it in some of his papers like (1) On some words and their meanings *Indian Linguistics*, XXI, 1960 (pp. 123-4) and (2) Why was Jayanta Bhaṭṭa known as Vṛttikāra ?, *P. K Gode Commemoration Volume*, III, Poona, 1960, (pp. 173-4). He read a paper on it at the 4th Annual Day celebrations (24 2-63) of the Saṁskṛta Raṅga, Madras (printed in the Saṁskṛta Raṅga, Annual III. 1960-2). Later he also produced it on the stage with his Saṁskṛta Raṅ a actors, under the auspices of the Madras Nātya Sangh in 964. On May 5, 1964 he also gave a lecture on the play in the Indian Studies Department of the University of Wisconsin, Madison, U. S. A. Prof. Thakur Published a paper on Jainism in Jayantabhaṭṭa's Āgamaḍambara in the Mahāvīra Jaina Vidyālay Suvarṇamahotsavagranṭha.

The nature of the manuscript materials at the disposal of the editors did not allow them to prepare a fault-

less text. Especially the Prākṛt portions were very defective and even after corrections and emendations they could not be made quite satisfactory. Dr P. L. Vaidya, Dr H. L. Jain and Dr A. N. Upadhye very kindly read the Prākṛt passages and suggested many important emendations especially in the prākṛt dialogues and the Apabhraṃsa song of the Nīlāmbaras towards the end of Act II.

We apologise for the unavoidable shortcomings of the Press where the text had to be printed.

The discovery and publication of the Āgamaḍambara form an event of the first order of importance in the field of Sanskrit research. In spite of the shortcomings of the present publication, the editors hope that the edition will prove helpful to students of Sanskrit Drama, Indian Philosophy, Religion and History.

V. R.

A. T.

INTRODUCTION

(i)

The Author

The author of the play edited here is the well-known Jayanta Bhaṭṭa who wrote the *Nyāyamañjarī*[1] (*NM*). His son Abhinanda gives us much information about the family in his *Kādambarīkathāsāra*[2]. From the introductory verses in the last mentioned poem we learn that the family hailed from Gauḍadeśa and belonged to the Bhāradvāja gotra. Śakti of this family migrated to Kashmir and settled as a married man at a place called Dārvābhisāra[3]. He had a son named Mitra who was respected by the people; Mitra's son Śaktisvāmin, well-versed in Veda, became minister of King Muktāpīḍa of the Karkoṭaka family of Kashmir.[4] Of Śaktisvāmin was born Kalyāṇasvāmin, comparable to Yājñavalkya and of high attainment in Yoga. His son was Candra, devotee of Śiva and Candra's son was Jayanta, our author. That he was the son of Candra, Jayanta himself says at the end of his *NM*.[5] Some more biographical information available from the *NM*. and the play may be added: Abhinanda's statement about the cultivation of the Vedic tradition in the family is attested by Jayanta's own observations. In the section devoted to the establishment of the authority of the Veda and the Veda-ordained Karman, Jayanta says that his own grandfather, desiring a village,

---

1. Vizianagaram Skt. Ser. 1895; Kasi Skt. Ser. 106, 1936.
2. Kāvyamālā 11. See Verses I. 5-12. The poem is referred to by Abhinavagupta in his *Locana* on the *Dhvanyāloka*, III. 7/8, p. 142, 1928 edn.
3. On Dārvābhisāra and the identity of the area called so see Stein, *Rājataraṅgiṇī* (*RT*) I, p. 180, fn. and Vol. II, p. 432. This region is referred to by Kalhaṇa many times, I. 180; IV. 712; V. 141, 209; VII. 1282; VIII. 1531, 2440. It covered the area between Candrabhāgā and Vitastā, had its own local chief and had again and again to be conquered by Kings of Kashmir. Śaṅkaravarman reconquered it in Jayanta's time.
4. For Lalitāditya-Muktāpīḍa and his eventful reign, see *RT*., IV. 126-371. However the *RT*. does not know a minister of his named Śaktisvāmin. In IV. 137-8 and 209, the *RT*. speaks of his minister Mitraśarman, who is perhaps Śaktisvāmin's father.
5. सूनुर्व्याप्तदिगन्तरस्य यशसा चन्द्रस्य चन्द्रत्विषः । From Abhinanda's words referring to Jayanta's father प्रजायत सुतः कान्तः चन्द्रो दुग्धोदधेरिव, some scholars had taken Kānta as the name of Jayanta's father,

performed the *iṣṭi* of Sāṅgrahaṇī and immediately after the completion of the sacrifice, obtained the village called Gauramūlaka[1]. On p. 394 of the *NM.* there is a somewhat dark reference to Jayanta having been confined by the King to a solitary cellar, where, to while away his time, he seems to have written his *NM*[2]. The King referred to must be Śaṅkaravarman (883-902) who figures in the *NM.* and the play now edited. In the former, in the discussion of the authoritativeness of Āgamas, Jayanta speaks of the virtuous King Śaṅkaravarman having put down the sect called *Nīlāmbara,* addicted to bad practices (p. 271) and lacking sanction. In the latter, in ACT II, King Śaṅkaravarman appears in the same role, as the upholder of the Āgamas of the right path and as the enemy of reproachful sects like the Nīlāmbara; and in this context (III. 8), Jayanta is said to be his minister,[3] i. e. one of his advisers on religious questions. The play makes other references too to this role of Jayanta as the King's adviser, p. 44, end of Act II, and pp. 46, 48, beginning of Act III, in the dialogues of the two Sādhakas in the crematorium.

Jayanta obviously loved his son very much and we may see in the opening benedictory verse of the play an indirect reference to the joy that Abhinanda as a brilliant young boy gave to his father.[4] Abhinanda probably wrote the resume of the Kādambarī-story as a

1. P. 274 Viz. SS. तथा ह्यस्मत्पितामह एव ग्रामकामः साङ्ग्रहणीं कृतवान्, स इष्टि-समाप्तिसमनन्तरमेव गौरमूलकं ग्राममवाप ।
   Jayanta mentions Gauramūlaka incidentally in other places also, *NM.* p. 215, l.14 ; and earlier p. 50, l.12 ; p. 53, l.12, 17 ; p. 54. l.1.
   For Gauramūlaka, see *RT.* VIII. 1854-1861, Ghoramūlaka and Stein's fn. thereon.
2. राज्ञा तु गह्वरेऽस्मिन्नशब्दके बन्धने विनिहितोऽहम् ।
   ग्रन्थरचनाविनोदादिह हि मया वासरा गमिताः ॥
   The circumstances under which Jayanta might have been subjected to this kind of solitary confinement could only be vaguely guessed. Dārvābhisāra to which the author belonged was invaded by his contemporary king Śaṅkaravarman. The King and the author were both strong characters and although later, Jayanta was advising the King, the two, to begin with, might not have been able to hit off well. But all this is merely speculative and in another context of the *NM.* itself, we see Jayanta describing the King as one who knew the truth of Dharma (dharma-tattva-jña. p. 271).
3. मन्त्री शास्त्रमहाटवी विहरणश्रान्तो जयन्तोऽप्यसौ ।
4. See I. 1 of the play: स्फुरदमन्दनवाभिनन्दम् ।

boy still studying with his father, a fact which may explain the intriguing words with which Abhinavagupta refers to the authorship of that story-poem.[1] The *Kādambarīkāthāsāra* shows how ardently the son reciprocated his father's affection.

It was mentioned above that the ancestors of Jayanta were devoted to Vedic Dharma and the performance of Vedic rites. Abhinanda refers to his father too as a master of the Vedas and the *NM.* too displays Jayanta's great faith in the Vedas and his zest in establishing its authority. It would be interesting to speculate as to which was Jayanta's own Veda. In his discussion of Veda-prāmāṇya in the *NM.*, Jayanta not only puts up an elaborate defence of the *Atharvaveda* but even holds it as the foremost Veda (pp. 253-260) and finds fault with Kumārila for his attitude of hesitation in regard to this Veda. We may surmise from this that Jayanta belonged to the Atharvaveda.

Like all Naiyāyikas, Jayanta was a Śaiva and the verses in the beginning and end of the *NM.*, as also the present play, bear this out. Along with the Vedas, he establishes the authoritativeness of the Āgamas both in the *NM.* and the play. Though a Śaivite by persuasion, Jayanta is not sectarian; the Āgama-prāmāṇya he accepts, includes the *Pāñcarātra*, and the only schools he is opposed to are the Cārvāka, the Bauddha and the Jaina and the depraved sects like the Nīlāmbaras. In fact, as we shall see, the play breathes a remarkable spirit of catholicity.

(ii)

His Works

The best known work of Jayanta is his *NM.*, an exposition of the Sūtras of Gautama. This is the most important work of our author and displays, besides his vast erudition, the literary gifts and the wit and sarcasm of the author which make a difficult and dry subject like Nyāya, delightful reading. Abhinanda's description of his father as *Sarvaśāstra-vādin* (*KKS.* I. 11) on one side and Jayanta's own description of his work as the quintessence of the precious herbs of

---

1. See V. Raghavan, *Bhoja's Śṛṅgāra Prakāśa*, 1963 edn., p. 612 fn.

Nyāya and the butter of the milk of Ānvīkṣikī[1] on the other side, are both amply borne out by the *NM.* Both in the beginning and the end of the work, Jayanta gives expression to his profound respect for Akṣapāda and refers to his own efforts in terms of utmost modesty. Actually, in the course of his exposition, Jayanta tackles all the Śāstras with which ancient Nyāya had come into conflict, the Mīmāmsā and the Bauddha in particular coming in for much rough handling at his hands. In addition to his thorough acquaintance with the two above mentioned systems, Jayanta shows his erudition in Veda, Vyākaraṇa, Dharmaśāstra and Āgama. Although he was a Śaiva, he did not fall in line with the Pratyabhijñā which was a speciality of his part of the country. He not only continued to be a classical Naiyāyika, but made some distinct contribution to that system, as in the *Sāmagrīkāraṇavāda* (pp. 22-15) which Viśvarūpa, a commentator on the *Nyāyabhāṣya*[2] followed and in the *Samhatyakāritāvāda* of *padas* in a *vākya* (pp. 402-3) which Bhoja followed in his *Śṛṅgāra Prakāśa.*[3] A careful examination of the *NM.* would show what a rich storehouse it is of views and citations of ancient authors in the different Śāstras,[4] e. g. the Rājā on p. 109 which is a reference to the important commentary *Yuktidīpikā* on the *Sāṁkhyakārikās.* Because of its wide sweep, it reflects not only the conditions in the world of thought at a time when it was in great ferment, but throws also numerous sidelights on the social and cultural conditions of the times.

---

1. *NM.*, introductory verse 7 ; न्यायौषधिवनेभ्योऽयमाहृतः परमो रसः ।
इदमान्वीक्षिकीक्षीरान्नवनीतमिवोद्धृतम् ॥
Cf. also the present play IV. 53 in which the author is described as 'Avalokitasakalaśāstrasāra.'

2. A. Thakur, *Viśvarūpa, the Naiyāyika* J. of Oriental Research Madras, Vol. XXVIII, pp. 29-37.

3. V. Raghavan, *Bhoja's Śṛṅgāra Prakāśa*, 1963 edn. pp. 21, 728-9.

4. For Jayanta's value in the reconstruction of early Nyāya, see E. Frawallner, *Beiträge zur Geschichte des Nyāya*, 1. *Jayanta und seine Quellen*, Wiener Zeitschrift für die kunde des Morgenlandes, Vol. XLIV. 1937, pp. 263-278 ; and G. Oberhammer, *On the sources in Jayanta Bhaṭṭa and Uddyotakara*, Wiener Z. für Die K. Sudund Ostasiens etc. VI. 1962, pp. 91-150. According to Frauwallner *Jayanta's Nyāyamañjarī* which does not know Vācaspati and those citations of views as form Ācāryāḥ or Vyākhyātāraḥ cannot all be traced to Vātsyāyana or Uddyotakara, in the sole source now available for filling up the gaps in the history of Nyāya between Vātsyāyana and Jayanta. (pp. 272, 275, *Op. Cit.*).

The *NM.* of Jayanta is to be distinguished from another work of the same name and class, the *NM.* of Trilocana, the teacher of Vācaspati Miśra, the identification of which dispels the wrong presuppositions formerly held on the relation between Jayanta and Vācaspati.[1]

Before he wrote the elaborate *NM.*, Jayanta started with a small work on the subject called significantly *Nyāyakalikā.*,[2] a brief explanation of the sixteen categories for the beginners.[3]

In between the *Nyāyakalikā*, and the *NM.*, Jayanta wrote a *Nyāyapallava*, a moderately sized metrical gloss on Gautama. Quotations from this work are to be seen in the Jain work, the *Syādvādaratnākara* of Vādideva.[4]

In the concluding verse of the *NM.* Jayanta says that he had attained a name as *Navavṛttikāra* and Abhinanda also mentions that his father was known by the second name *Vṛttikāra.*[5] That this *Vṛtti* refers to an early work, the very first, which Jayanta wrote on Pāṇini's *Aṣṭādhyāyī*, and not to any of his Nyāya works has been shown.[6] In the present play, we are told in the prologue that Jayanta had attained this proficiency in grammar while yet a boy and that even as late as the play, which he wrote after his magnum opus *NM.*, he was still being referred to as *Vṛttikāra*[7] on the reputation of his gloss on Pāṇini written in his boyhood. His flair for grammar is seen in the *NM.* where the Vyākaraṇa is eloquently defended, as also in the present play (p. 4, Act I) where the Snātaka presses Pāṇini's Sūtra for his sarcasm against the Bhikṣus.[8]

The fifth work of Jayanta to be known is the play edited here, the *Āgamaḍambara* (*AḌ*)[9]

---

1. A. Thakur, *Nyāyamañjarī of Guru Trilocana—A Forgotten Work*, J. of the Bihar Res. Soc. XLI. 4, 1955.
2. Edn., Princess of Wales Saraswati Bh. Texts 17, 1925.
3. षोडशपदार्थतत्त्वं बालव्युत्पत्तये कथितम् । and

   अजातरसनिष्यन्दमनभिव्यक्तसौरभम् ।

   न्यायस्य कलिकामात्रं जयन्तः पर्यदीदृशत् ।।
4. V. Raghavan, *Works and Authors cited in Śrīdeva's Syādvādaratnākara*, J. of the Kalinga Hist. Res. Soc. I. pp. 255, 264, particularly pp. 258-9 ; Premī Abhinandan Grantha 1946, pp. 429-438.
5. KKS. 11.
6. V. Raghavan, *Why was Jayanta Bhaṭṭa known as Vṛttikāra ?* P. K. Gode Commemoration Volume III p. 173-4.
7. See Prastāvanā P. 2., l. 5 reference to the author simply as *Vṛttikāra*.
8. See *NM.*, the Section ending with pp. 425-6.
9. We need not go here into the question of other and later Jayantas and their works.

(iii)

His Date

Jayanta's date could easily be determined. He criticises in the *NM.* the Dhvani theory of Ānandavardhana, referring to him sarcastically without mentioning his name.[1] From the tone of Jayanta's remarks and from the external evidence of *RT.* we know that Ānandavardhana and Jayanta were rather close in time to each other. Jayanta refers also to the *Kuṭṭanīmata.*[2] of Dāmodaragupta, contemporary of Ānandavardhana and minister under Avantivarman. Avantivarman of Kashmir ruled between 855/6-883 and Jayanta was under Avantivarman's son and successor Śaṅkaravarman (883-902). While *RT.* mentions Ānandavardhana and Dāmodaragupta as having flourished under the earlier king, under his successor, it does not mention Jayanta. However, as we have already noted, both the *NM.* and the play *ĀḌ.* mention Śaṅkaravarman as the contemporary ruling King. We may not be surprised at Kalhaṇa's silence about Jayanta when we note that the picture of Śaṅkaravarman and his reign painted by Kalhaṇa is altogether dark and the only author whom he mentions in that reign, Bhallaṭa, is depicted by him as eking out a pitiable existence.[3] This is at variance with the picture of Śaṅkaravarman that we get from the *NM.* and *ĀḌ.* though the obscure reference in *NM.* to Jayanta having been put in lonely confinement by the King may point to a period of the King being, as Kalhaṇa says, 'averse to the society of distinguished men.'[4]

The relative chronology of Jayanta and Vācaspati Miśra has recently been re-opened but that question need not detain us here. We may however devote some attention to the historical and chronological

1. *NM.* PP. 48-9.
2. *NM.* P. 271.
3. In *RT. V.* Kalhaṇa mentions a scholar Nāyaka as having been placed by Śaṅkaravarman in charge of the two temples raised by him in the names of himself and his Queen. Perhaps this Nāyaka is the famous Ālaṅkārika Bhaṭṭa Nāyaka, author of the *Hṛdayadarpaṇa* and a critic of Ānandavardhana's Dhvani, like Jayanta himself. A Nāyaka and a verse from his Śivastotra are cited by Kṣemarāja in his *Spandanirṇaya*, Kashmir Texts XLII, p. 18.
4. That Bhallaṭa and some authors suffered under this King and worthless persons rose to high positions in the State is reflected in the *Bhallaṭaśataka.* See V. Raghavan, the *Bhallaṭaśataka*, Annals, Śrī Veṅk. Ori. Inst. Tirupati, I. I. 37-40.

questions that have been raised in the wake of facts revealed by this drama.[1] The *ĀḌ*. mentions in the beginning of Act IV king Śaṅkaravarman as *Yaśovarmadeva* :

अहो बत पुरहरहृदयस्य × × पुण्ययशसः
यशोवर्मदेवस्य ब्रह्मलोकनिर्विशेषमेवेदं दृश्यते राष्ट्रम् ।

The *RT*. does not speak of this second name of Śaṅkaravarman, but in view of the generally unfavourable account that Kalhaṇa has given of that king and his silence about Jayanta himself, we may not attach too much weight to Kalhaṇa's silence. It does appear likely, as it has been shown,[2] that the Yaśovarman coins, cast in the style of the Karkoṭa coins of Kashmir and found in the northern parts of the Panjab are those issued by our Kashmirian king Śaṅkaravarman alias Yaśovarman.

(iv)
The Play

The *Āgamaḍambara* (*ĀḌ*) edited here is the only literary work of Jayanta. That Jayanta was an accomplished writer and that his śastraic style is remarkable for its literary flavour could be seen by anybody who reads the *NM*. It is hardly an exaggeration when Abhinanda says of his father's writing that it is graceful and sweet, and attractive with alaṅkāras and rasas.[3] There is a flow and elegance in the prose as well as verse; parts of the prose often run into metrical cadence and in the actual verses, mastery of manifold metres is seen. Attention has been drawn to some passages of literary appeal in the *NM*,[4] but there are many other places where Jayanta's poetic gifts

1. See M. R. Kavi, *Bhaṭṭa Jayanta and Yaśovarman of Kashmir*, Indian Culture, D. R. Bhandarkar, Volume, 1940, pp. 45–52.
2. J. R. Banerjea, JA Society, Letters, Calcutta, XVII-i, 1951, pp. 1–3, *The Identity of Yaśovarman of some Mediaeval Coins*. See also V. Smith, *JRAS.*, 1908, pp. 765–793 : "In metal, type, and all characteristics, they belong unquestionably to the Kashmir Series...they seem to come from the Panjab and Kashmir rather than from the Kanauj territory......and they look as if they were struck in the Kashmir mints."
3. KKS. I. 2. सरसाः सदलङ्काराः प्रसादमधुरा गिरः ।
कान्ताः तातजयन्तस्य जयन्ति जगतां गुरोः ।।
Also ib. 10. आसीत् कवित्ववक्तृत्वफला यस्य सरस्वती ।
4. H, G. Narahari, Poona, Ori. XXIV, pp. 104-8.

shine forth prominently e.g. the description of rains and the river in flood on pp. 129 and 130 and of the six seasons on p. 140. Often his language becomes picturesque, and epistemological and other recondite ideas are often clothed by him in homely similes and striking and graphic imageries.[1] Sometimes he reels off a series of similes, e.g. those on p. 302 to show the single resultant Vākyārtha as different from its manifold component Padārthas, a practice which Bhoja, his admirer, adopts in his *Śṛṅgāra Prakāśa.*[2]

The play brought to light in the present publication is however the only literary composition of our author that we have been able to unearth. It would of course not satisfy completely the hopes raised by the *NM.* as to the possibilities of Jayanta in the poetic field, for the theme is such that it does not give scope to the full unfoldment of his poetic ability. If the *NM.* shows the poet in the philosopher, the *ĀḌ.* shows the philosopher in the poet.

As observed in the preface, the *ĀḌ.* is a philosophical play. Unlike the ancient predecessor *Śāriputraprakaraṇa* and the later follower the *Prabodhacandrodaya*, the *ĀḌ.* does not employ abstract concepts, Buddhi, Dhṛti, Śraddhā, Bhakti, Mati, Śānti etc. as characters, but it is, like those two, written with an avowed religious and philosophical purpose. If we forget the early composition of Aśvaghoṣa, as indeed Sanskrit literature even in the classic age had forgotten, we will realise that Jayanta was a pioneer and his *ĀḌ.* is the first of such compositions. That he was a bold writer we already know, and when he made his debut on the stage with this new play of his, he knew he was making the pandits of Nāṭya Śāstra prick their ears. In the prologue to the play, he makes the Sūtradhāra, who is fed up with his calling, say that the pupils of the *Vṛttikāra* (Jayanta) have thrust on him a new play of his named *Āgamaḍambara*, which does not relate to the world, is against the śāstra of dramaturgy and has not been tried at all previously.

---

1. The imagery of the tree, its foilage, buds and flowers is a favourite of Jayanta; not only has he called his three Nyāya works after the bud, the sprouts and the bunch of flowers, *kalikā*, *pallava* and *mañjarī*, but the whole Nyāya Śāstra is described by him as a mighty fruit-laden tree whose expanse is difficult to comprehend in full (I. 12-13); see also p. 404, the elaborate imagery of the creeper at the end of the Vākyārtha discussion, as also the tree-imagery applied to the different Āgamas quoted in the fn. 3 of page 92 of the play.
2. See V. Raghavan, *Bhoja's Śṛṅgāra Prakāśa* 1963 edn. p. 666. These very similes on Vākyārtha are borrowed by Bhoja.

—वृत्तिकार इति प्रथितापरनाम्नो भट्टजयन्तस्य शिष्यपरिषदाहमाज्ञप्तो यथा—अस्मद्गुरोः कृतिरभिनवमागमडम्बरं नाम किमपि रूपकं प्रयोक्तव्यमिति। तदिदमलौकिकमशास्त्रीयमप्रयुक्तपूर्वं कथं प्रयुञ्ज्महे?

Again through the Pāripārśvika : काव्यं करोति स कविर्भरतोपदेशमुल्लङ्घ्य etc.

(v)

The Theme

The play is in four acts and cannot be brought under the Nāṭaka or any of the other types set forth in texts of dramaturgy. It presents the adherents of different schools of philosophy as they prevailed in the time of the poet,—the Bauddha, the Jaina, the Cārvāka, the Mīmāmsā, the Nyāya-cum-Śaiva, the Agama (chiefly Pāñcarātra) and the depraved sects of Śaiva and the Nīlāmbara.

The scene of the play is the capital city of Śrīnagara as we gather from the reference to the Raṇasvāmī[1] temple in the last Act. The play opens with a Miśra Viṣkambhaka in the early morning in the garden of a Buddhist Vihāra with a Bhikṣu and his disciple, Upāsaka. The Bhikṣu is sitting at the foot of a tree and inculcating the Buddhistic doctrines of the four truths and the absence of any entity called *Ātman* (*nairātmya*), the impermanence of things (*kṣaṇikatva*), subjective knowledge (*vijñāna*) alone being there and appearing as the diverse objects. As the Bhikṣu is going on, the *Gaṇḍikā*-singal is sounded for the congregation of Bhikṣus to gather and the Bhikṣu also desires to go.

As he rises, he notices a young Brahman with a bamboo staff and wants to hasten to the congregation without being held up by the Brahman. But the disciple says that the Brahman had been there even since the Bhikṣu took his seat at the foot of the tree and from behind the creepers he had been listening to all that the Bhikṣu had been saying. The Bhikṣu and the Upāsaka move on.

In the main Act that follows are introduced the young Brahman already referred to in the Viṣkambhaka and a younger pupil of his

1. The Raṇasvāmin Viṣṇu in the temple after his name in Śrīnagar is the chief presiding deity of Śrīnagar. According to *RT*. III. 453 ff., this temple of Raṇasvāmin was established by Raṇāditya. The *RT*. mentions it elsewhere too. Maṅkha refers to it in his *Śrīkaṇṭha Carita* III. 68, as also Jonarāja. It can be identified now in the Muslim monument ziārat of Pīr Hājī Muhammad Ṣahib. See Stein, *RT*., I. pp. III-2 ; II. 447.

(Baṭu). The former is a Snātaka to be known later in the Act as Saṅkarṣaṇa well versed in the Vedas and Vedāṅgas, and having mastered the Mīmāmsā and performed the karmans ordained for Brahmans, he feels his duty is not yet fully discharged in so far as he has not put down those opposed to the Vedas (I. 17). The pupil reminds him of the morning ablutions and says that the way was getting thronged by people proceeding to the Buddhist Vihāra. The Snātaka decides to see the Vihāra on the way and then to go for the bath.

Noting the beauty of the garden and the Vihāra buildings and the golden Buddha image inside and the royal pomp and splendour there, the Snātaka wonders whether it is the abode of those who are in penance and pities the thoughtless rich men who waste their endowments on such unworthy causes. As the pupil points out, it is the time for the breakfast of the congregation and the two watch from their bower the activities of the Bhikṣus. They note that not only had none of them bathed, but none had even changed; they are all eating together without distinction and youthful women-servants are serving. Under the disguised name *Pakva-rasa*, intoxicating drink is served, as also non-vegetarian food.

After finishing his morning meal with the congregation, the renowned and highly learned Bhikṣu scholar DHARMOTTARA is then seen coming down from the hall and taking his seat on the lawn outside in the shade of a tree. The Snātaka approaches him. Dharmottara, who is the same Bhikṣu introduced in the Viṣkambhaka, tries to take up the thread of his teaching to his pupil, when the Snātaka interrupts. Sparking off from the somewhat slighting references to each other exchanged by the Bhikṣu and the Snātaka, in which the latter sharpens the edge of his sarcasm with a grammatical rule from Pāṇini, the controversy starts, the Snātaka calling Buddhist teachings 'Pralāpa' and the Bhikṣu returning the compliment with reference to Vedic Dharma.

As the Snātaka is getting excited, it is seen that out of curiosity to go round the Vihāra-garden, VIŚVARŪPA and other scholars of repute, fit to be observers in debates, are coming round there. From their observations, the Snātaka is known to be Saṅkarṣaṇa. They sit down and the debate between Saṅkarṣaṇa and Dharmottara starts. The observers lay down the methods, standards and decorum to be followed in the debate (I. 25). Saṅkarṣaṇa summaries (I. 26-9) the Buddhist tenets as *Pūrvapakṣa*, *Duḥkha*, *Nairātmya*, *Kṣaṇikatva*, *Vijñāna*

and absence of *Bāhyārtha,* and *Nirvāṇa* resulting from the contemplation of these. Dharmottara approves of Saṅkarṣaṇa's summary of the Buddhist doctrines and the latter opens his reply by showing that *Kṣaṇabhaṅga* could not be proved for lack of *Hetu.* Dharmottara points out the *Hetu,* and the discussion goes on till in the heat of the exchanges between the masters, the pupils of the two get excited and are about to assault each other physically. The observers intervene and the debate then continues. The observers agreeing that the *Kṣaṇabhaṅgavāda* has been refuted and the *Vijñānavāda* may be discussed, the Snātaka and the Bhikṣu start on their arguments against and in support of this doctrine. Again the Bhikṣu is silenced by the Snātaka's arguments, and with the leave of the *Prāśnikas,* Saṅkarṣaṇa leaves for his morning bath, but not before telling Dharmottara that the Buddhist effort is of no use for salvation, but it might well be followed by hypocrites as a means of livelihood.

Act Two brings on the *Kṣapaṇaka* school and JINARAKṢITA its representative. A servant sent by his Brahman master (Saṅkarṣaṇa) to find out if Jinarakṣita is available in the Kṣapaṇaka-vasati, appears in a *Praveśaka* which opens the Act. Bemoaning the fate of a servant under an abstemious Brahman, the servant goes round and identifies the Jain habitation by the ground around being scattered over by the hairs plucked out by the monks there! It is a dense garden and a monk is seen pacifying an enraged female ascetic. In anger, she has left, throwing away her bunch of peacock feathers and the mischievous servant, who has a brain-wave, takes the feathers and assumes the guise of the Kṣapaṇikā and approaches the Kṣapaṇaka. A comic scene follows, leading to the efforts of the young monk trying to kiss the Ceṭa in disguise and ending up with anger consequent on his discovering the identity of the object of his amorous attention.[1] But the Ceṭa who is more than a match for the Kṣapaṇaka would not rest until the latter presses into his palms some hush-money, hidden in the peacock-feathers. Having enjoyed the *Parihāsa,* got some *Kārṣāpaṇa* and obtained news of Jinarakṣita, the Ceṭa leaves the scene, but the comedy is not over; the real Kṣapaṇikā, the object of the original wooing of the Kṣapaṇaka, returns. In righteous rage on seeing the rival in the Ceṭa, and taking back her *Picchikādaṇḍa,* she exercises it

1. In his *NM.* Jayanta uses often this motif of weakness towards woman in the so-called religious men and scholars of the different schools, and makes fun of them, particularly the Bhikṣus.

vigorously on the Kṣapaṇaka who has erred. As the Kṣapaṇaka is trying to appease her with a full prostration at her feet and take her to another place, they sight a Brāhmaṇa coming and hasten their departure.

The Act proper starts with the Brahman already indicated who is none else than the Snātaka Saṅkarṣaṇa, who having finished with the Bauddhas, enters now the place of the naked Jain ascetics presided over by Jinarakṣita. He is accompained by the Baṭu. Jinarakṣita is seen seated under a nyagrodha tree, expounding the teachings to numerous disciples. Jinarakṣita knows the agressive Saṅkarṣaṇa and his debating powers and sees wisdom in retiring from the scene. But the inescapable Saṅkarṣaṇa approaches him and opens the offensive with a simple enquiry. After giving a fair resume of the Jain path of salvation, he asks what particular part of the doctrines Jinarakṣita is just then explaining. "Well, our daily thing, the *Anekāntavāda*" replies Jainarakṣita. Saṅkarṣaṇa pours forth a volley of objections (II. 9-11), whereupon, after some consultation with one of his pupils, Jinarakṣita pleads the excuse that they have other monastic work and leaves with his pupils.

As there is yet time for the bath, Saṅkarṣaṇa wants to while away the time by going round the peaceful dense wooded place of the Kṣapaṇakas. He feels that the place would be ideal for those who could devote themselves to *Vedānta* and quiet yoga and contemplation.

Just then is heard the denunciation of Veda and Vedānta by an ascetic who was hurrying for a feast. On enquiry by Saṅkarṣaṇa and Baṭu, he informs them that a lay follower of the Jains, pious and rich, has arranged for a grand feast for a thousand ascetics. Every delicacy will be served barring the Brahman favourites of ghee, curds and milk as these are animal products. They, the Jains, do not even wear shoes of leather but go in only for those made of tree-barks. The Snātaka offers to go with him and see it all. On a further question from the Snātaka, the Jain monk says that there are diverse sects among them and some wear white, some red, some bark, and some none; and some revere the Buddha too. The Snātaka who is shown ahead the rich Ṭhakkura-host says within himself that the King will soon confiscate this wasteful Ṭhakkura's possessions.

As the Snātaka is seeing the Jaina *Tapovana* and admiring its quiet and calm, the Baṭu points out there a further variety of so-called

ascetics, clad in dark clothes, the *Nīlāmbaras*. Such is their strange austerity that wrapped up together in a single blue garment, couples of them, men and women, move about merrily, singing songs.

Nīlāmbara-pairs, as described above, now come to view singing their *apabhraṁśa*-songs. With the Carcarī-songs, they drink and indulge fully in obscene acts. The songs contain also the teachings of Nīlāmbaranātha which go against the tenets of all other schools but Saṅkarṣaṇa is averse to polluting himself by talking to such persons. He however expresses great concern that if the Nīlāmbara practices, which seem to be a new version of those of the *Mahāvrata*, are allowed, the Varṇāśrama Dharma will be liquidated and hardly one chaste woman will be left in the houses. He decides to appraise King Śaṅkaradeva of the danger of this sect; himself, a supporter of Varṇāśrama Dharma and its norms, the King who has, besides, an adviser in Bhaṭṭa JAYANTA, a master of all Āgamas, will see to the uppression of this sect.

The third Act opens after sunset and the setting in of darkness, the scene being the crematorium where the Śaivite Tāntrik Sādhaka KAṄKĀLAKETU has a *Maṭha*; he is met by his fellow Sādhaka ŚMAŚĀNABHŪTI who seems to hear footsteps, is afraid of the City guards and thinks of their Lord Bhairavanātha for his safety. They speak of the new danger to their practices from King Śaṅkaravarman and his fastidious Minister Jayanta, who are all out to root out the avaidik sects, and who have already banished the Nīlāmbaras from the Kingdom. As the King and Minister are now rounding up other sects, outside the pale of the Vedic traditions, they have to move about *in cognito* and in the nights. Tracing the background of this action, one of them points out that the trouble started with the Snātaka Saṅkarṣaṇa seeing the Nīlāmbara couple in Jinarakṣita's place, his report to Jayanta and Jayanta rousing the King's anger against these practices. He further reveals that the King has ordered Saṅkarṣaṇa to end his Snātaka-state, got him married and appointed him superintendent of religious affairs in the entire State. For a moment they scout the idea of contacting a Yogeśvarī named KALĀGNIŚIKHA through whom some influence could be brought upon the chief queen *SUGANDHĀ DEVĪ*. They come to the conclusion that to escape from the attention of Saṅkarṣaṇa, they will have to move about only in nights, spending the day time in forest-interiors.

Just then the two hear the tom-tom, followed by the proclamation in the name of Bhaṭṭa Śrī Saṅkarṣaṇa on the order of King Śaṅkaravarman that all the traditional and irreproachable Āgamas and their practices may continue as they are and the other sinful ones which undermine the prevailing Dharmas should quit the realm, as otherwise the King will destroy them as he does the robbers. On hearing this the two Sādhakas run away, and close upon the announcement, enters Saṅkarṣaṇa in his dress as a Government officer, accompanied by his Baṭu.

Saṅkarṣaṇa asks the Baṭu about the reaction among the people of his action against the Nīlāmbaras. The Baṭu says that by this act, the Vedic path had been re-established by Saṅkarṣaṇa. Saṅkarṣaṇa asks if any more false and depraved ascetics are going about; the Baṭu answers in the negative but adds that it is a pity that the Māheśvaras are addicted to the same bad practices. Saṅkarṣaṇa says that it would be proper if the King banishes them too, but more praiseworthy would it be if he is able to reform them and bring them round to the proper ways. As Saṅkarṣaṇa has the King's authority, he asks the Baṭu to make the announcement to that effect. Just then, one of their agents who had been going round to spot out the corrupt ascetics comes in a flurry and says that having heard of the action against the Nīlāmbaras there has been a general panic among the ascetics and even among the irreproachable ones, an exodus has started. Saṅkarṣaṇa orders that persons of importance may be asked to go and bring back the good ascetics after duly honouring them.

After mentioning again the great concern for all the *āśramas* that King Śaṅkaravarman, himself a devout Māheśvara, has, Saṅkarṣaṇa decides to go to the hermitage of Dharmaśiva to allay the baseless fears of the good ascetics. He then enters that peaceful and beautiful *Śaivāśrama* and describes the worship of Śiva and other activities going on there. He sees Dharmaśiva Bhaṭṭāraka in his excelling splendour of penance, looking verily like Śiva (III. 6-7). When Saṅkarṣaṇa enters, Dharmaśiva has been thinking within himself how a righteous King like Śaṅkaravarman and a learned minister like Jayanta could have promulgated such a disreputable order against ascetics and adds that those like himself have however nothing to fear (III. 8). When he sees Saṅkarṣaṇa himself coming there, his fears seem to come up again. Saṅkarṣaṇa pays his respects to Dharmaśiva,

acclaiming him as Śiva himself. He then sits on the ground before him and says that only the corrupt Tāpasas had been driven out, that he (Dharmaśiva) may assure safety to all others and that the King himself would shortly come round to see Dharmaśiva.

Just then an excited ascetic rushes in to inform them that a haughty scholar, scoffing at that āśrama, was coming there, followed by numerous pupils. This new person is VṚDDHĀMBHI. He is sorry that Śaṅkaravarman's kingdom is overrun by Agnihotrins, Vānaprasthas, Yatis and Brahmacārins, as also by Śaivas, Pāśuptas, Pāñcarātrikas, Jainas, Bauddhas, etc., and that the King could hardly survive this condition for long. He says that was the time for himself to demolish God, disprove the other world, refute the authority of the Vedas and bring the King to the proper path, so that, devoting himself to material welfare (Artha), he may enjoy his Kingdom. He decides that Dharmaśiva's hermitage is the best place for carrying out his resolve, as there is a large gathering of Pandits there.

He sees in front Dharmaśiva, whom he describes as a master of Nyāya and Vaiśeṣika and Saṅkarṣaṇa whom he describes as a Mīmāmsaka. Even the words of greeting from Vṛddhāmbhi bespeak his overbearing nature. He starts by denouncing all austerities as self-torture, self-control as starving one-self of enjoyment and rites and rituals as childish follies. God, he considers, is a figment of imagination. He wonders for what reason God, devoid of any desire, should create and then destroy the universe, and how one devoid of instrument and other causal requirements could create at all. If he is capable of creating these three worlds, why has he stopped and has not created further, newer worlds. On Dharmaśiva saying that the process of inference could be used to prove God, Vṛddhāmbhi questions the very possibility of *Anumāna* being a *Pramāṇa*. Dharmaśiva then starts a counter offensive by questioning the position that *Pratyakṣa* alone is sufficient as *Pramāṇa*, for all activity of man is based on invariable concommittance of a positive or negative character and without these, no action is possible. Vṛddhāmbhi replies that instinctive knowledge is enough to explain activity. The discussion then proceeds to *Sāmānya* and the kinship of the Cārvāka (as represented by Vṛddhāmbhi) and the Bauddha on the non-acceptance of an exceptional person as creator. The syllogistic arguement for proving God having been established, Dharmaśiva takes the discussion to the existence after death and the doctrines of *Karman* and rebirth. *Karman* requires a dispenser or

adhiṣṭhātā, which again proves God. Vṛddhāmbhi who is again silenced says that he will think over the matter and wants to leave. But Dharmaśiva holds him saying that he will prove God through the Āgamas too. Vṛddhāmbhi refuses to accept the Āgamas as authoritative. At this stage, Dharmaśiva who feels fatigued, asks Śaṅkarṣaṇa to continue the discussion. Vedaprāmāṇya is objected to by Vṛddhāmbhi and Saṅkarṣaṇa replies, the arguments and counter arguments being in a series of verses (III. 31-41). On this question again, Vṛddhāmbhi is silenced. Dharmaśiva finally exhorts Saṅkarṣaṇa to see that those opposed to the Vedas, like the Cārvākas, are driven away.

They now hear some noise and learn that the King is coming there and Saṅkarṣaṇa asks Dharmaśiva to get ready the things for receiving the King. He adds that Lord Śiva will be respected and that He is the sole creator, sustainer and destroyer, whether he is known as Rudra, Brahmā or Hari or by any other name, and all of them, (worshippers of Śiva) of the different subsects, Śaiva, Pāśupata, Kālāmukha and Mahāvrata, may rest assured that they will not be disturbed.

In the fourth, the final Act, a new problem is presented to Saṅkarṣaṇa, namely the Bhāgavata sect. As the Act opens two Vaidikas, devoted to the Veda-ordained karman, a Ṛtvik and an Upādhyāya, appear in a Viṣkambhaka, complaining that Saṅkarṣaṇa's mission had not borne the expected fruit (IV-1), that all sects remain as before and that they, the Vaidikas, are left in the same old helpless condition. The King is a Māheśvara and his advisers have to follow the King's mind (IV. 2.). The worst that has happened, they say, is that the followers of the Pāñcarātra Āgamas, the Bhāgavatas, have started posing as Brahmans ; they freely enter Brahman assemblages, perform 'abhivādana', recite their Āgamas with Vedic accents, and call themselves Brahmans. Tfie Śaivāgama followers are not different, as they too fall outside the pale of the four VARṆAS, do not follow the prescriptions of ŚRUTI and SMṚTI and act according to their own texts. The time-honoured Vedic Brahmans, one of the two says, do not mix with them in marriage, study etc ; the Bhāgavatas find out fallen Brahman women, marry them, and pick up some kind of Vedic learning. In fact, Saṅkarṣaṇa, it is said, has gone to a Vaiṣṇava temple where thousands of Bhāgavatas have congregated on one side and Brahmans have also collected in the place in thousands to have the question of Bhāgavata Āgama thrashed out. The Ṛtvik and Upādhyāya resolve to go there,

The Ṛtvik considers Saṅkarṣaṇa to be an impartial supporter of all Āgamas but adds that the Queen Sugandhā Devi was considerate to the Bhāgavatas and there is a rumour that among the King's officers there was some one helping the Sāttvatas, i.e. the Bhāgavatas.

The Act proper begins with Saṅkarṣaṇa and his Baṭu, going, as indicated already, to the debate on Pañcarātrāgama. He is in a dilemma not being able to decide between a sect devoted to the blessed Lord Nārāyaṇa and the path of the Vedas (IV. 5). The assemblage of Paṇḍits that has gathered is really very huge and comprises scholars in Mīmāmsā, Vyākaraṇa, Nyāya, Smṛti, Purāṇa etc. (IV. 6). Saṅkarṣaṇa exclaims that the realm of the King Yaśovarman (i. e. Śaṅkaradeva) is really like Brahmā's abode.

But Saṅkarṣaṇa is perplexed as to how he should conduct himself especially when the Sāttvatas are opposed to the Vedas (IV-7); he decides to take refuge in Lord Viṣṇu and accordingly goes into the shrine of God RAṆASVĀMIN (in Śrīnagar), before entering the assembly. There he prays to the Lord Viṣṇu (Raṇasvāmin) (IV. 8-10).

MAÑJĪRA, an officer, now comes. There are some gaps in the text here in the portion ushering him and in his speech. He tells Saṅkarṣaṇa that the Queen, requested by the Minister, has nominated the renowned Naiyāyika, Bhaṭṭa SĀHAṬA alias Dhairyarāśi as umpire in the debate between the Vaidikas and the other schools (the Āgamas). He asks Saṅkarṣaṇa not to be upset by this arrangement and then the two enter the assembly.

They see Sāhaṭa in all his splendour, sitting like Brahmā himself, and one who had no enemy in the world. (IV. 12). Mañjīra first enters and announces Dhairyarāśi. The latter is pleased to see that assembly which appears to have brought Brahmaloka to the Bhāratavarṣa. He utters a verse in praise of the country where all branches of knowledge, all kinds of observances, austerities and penances flourish. (IV. 14). Dhairyarāśi welcomes Saṅkarṣaṇa and hails him as a veritable Maharṣi. He in turn announces to the gathering that, at the King's request, Dhairyarāśi, who is verily sage Gautama himself, the founder of Nyāya, is amongst them there. The scholars acclaim him and say "At our request too, not merely the King's".

Dhairyarāśi places before them the subject of the controversy viz. Are Pāñcarātra and other Āgamas authoritative or not? Given leave by all the sides, Dhairyarāśi himself poses the arguments for and against the Āgamas. Dhairyarāśi presents all this in verses, IV. 15-103,

almost to the end of the work. First the Mīmāmsaka view of Veda as Anādi and Apauruṣeya is considered. As agaisnt this, the Naiyāyika-view of God as the creator of the Veda and the Universe is then propounded. That single God may be known as Brahmā, Viṣṇu or Rudra and He may be the single author of all kinds of Āgamas. It is pointed out, as against this, that unity of authorship for the Āgamas could not be accepted as they differ from each other and expound mutually opposed views and that consequently the authoritativeness itself of a mutually contradictory set of texts is impaired. In reply to this it is shown that if apparent contradictions in the Vedas themselves could be explained, they could similarly be explained in the Āgamas too. Further, they are all one so far as the ultimate Puruṣārtha of Mokṣa is concerned. Their difference should be taken as one of diversity of path or approach and it is in His compassion and abundance of knowledge that the Lord has shown so many paths to suit diverse kinds of people. The analogy of several doors to a single house is given (IV. 52); and on this philosophy of the different Āgamas as different approaches, a wise saying is cited from Jayanta who is mentioned as a poet while yet young (*Bālakavi*), a master of all Śāstras and one who has known the truth and shed delusion (IV.53); the saying of Jayanta cited (IV. 54) is from his *NM.* (P. 267, Viz. SS. edn.). As in the case of God where we accept only one, so too in respect of the diverse Āgamas, we should accept only one common divine author. This one God, by His own free will, takes manifold forms as Paśupati, Kapila, Viṣṇu, Saṅkarṣaṇa, Jina, Buddha and Manu and teaches the different Āgamas (IV. 56-7). The Gītā is quoted on the exceptional person as bearing a spark of the divine effulgence (58-9). Thus the arguments which prove the Vedas as the work of an *Āpta,* prove also the Āgamas to be likewise. If Vedas are to be beginningless, the same may hold good for Āgamas too, and Saṅkarṣaṇa and other authors of Āgamas may be taken, like Kaṭha and others, the seers or revealers of these texts.

The world however knows only four Vedas and the Itihāsas and Purāṇas as deriving sanction from them, but none calls the Pāñcarātra, Veda nor calls a Bhāgavata, however holy, a Brahman. The possibility is then considered whether Āgama could not be a Śākhā of Veda, but this would be possible only if the Karman set forth in the Pāñcarātra could be co-ordinated with anything of the same description set forth in other Śākhās. As for general ethical teaching found in the

Āgamas, they are to be seen in all schools and therefore cannot form the basis of integration with ŚRUTI and SMṚTI. Is not the name Veda applied to Āyurveda and Dhanurveda? Could not the name Brāhmaṇa be applied similarly in a general sense (to Bhāgavatas), as well as in a special sense (to the traditional Vedic Brahmans) ?

Whether Āgamas are without beginning like Vedas or they are man-made, they should not, out of jealousy, be attacked. Let them be authoritative on a par with any other reasonable utterance. These have been expounded not out of avarice or delusion, nor for duping the people ; the tradition followed by the people devoted to them cannot be devoid of ultimate basis ; nor have they been useless, for several worthy people have taken to them. Whether the vision of seers or the Śruti is the ultimate basis or not, the hold of the texts of Jina, Kapila, Buddha etc. on the people for generations has to be explained and it cannot be held that all of them have been deluded for ages. If Vaidikas are to deny the continuity of the other traditions or attribute motives to them, the same criticisms, it may be pointed out, have been brought against the Vedas by the Nāstikas and Cārvākas. If the argument of *Mahājana-parigraha* can defend the Vedas, the same can as well defend the Āgamas too ; in fact the entire apparatus employed for defending the Vedas could be used for the Āgamas also.

If this is conceded, it may be asked further that there is really no end to such claims, and any text and sect could set themselves up. In answer to this, this is all that could be said : Where a tradition has, to the knowledge of all, flowed down from the past without break, from which the noble ones have not turned away, whose practices are neither shunned by people nor are done secretly in fear, and which by its very look does not appear new, which is not the teaching of the deluded or the motivated, traditions of this type are authoritative, not anything and everything (100-1). Those in which something repelling is taught, promiscuity and indulgence and unclean eating and drinking are seen for them authoritativeness could not be conceded (103).

Having made this peroration, Dhairyarāśi asks if he has spoken the heart of everyone present there. They all applaud him for his eloquent words of wisdom. Saṅkarṣaṇa says on their behalf : "Penetrating analysis, eloquence, mastery of Śāstras, freedom from prejudice,— with all these, which school has not been supported by Sāhaṭa and who is there to excel Sāhaṭa ?" (104). Others in the gathering acclaim in one voice Saṅkarṣaṇa's tribute to Sāhaṭa.

Supporting what Dhairyarāśi has said, Saṅkarṣaṇa says to the gathering : "The noble ones should take care to safeguard two things. Each of these diverse traditions follows its own specific path and care should be taken not to mix them up. The gathering says, agreeing with him : "In each, Dharmas of universal application like non-violence are inculcated and these are common to all and no exception could be taken to them by any body. Outside of these, whatever special practices there are, characteristic of each, they should be persued as such by each, within itself." As for the second thing to be taken care of, Saṅkarṣaṇa says : There are those who take the name of one or the other schools amongst you, indulge in bad practices and bring your own tradition into ridicule ; you should give no quarter to such people among your ranks." The congregation aggrees and adds : "This cannot be enforced by us, but one in office like Saṅkarṣaṇa or other officers of the State should see to the enforcement of this." Saṅkarṣaṇa says that the King has taken up this work, but they too on their part should not be negligent in this matter. They all agree and Saṅkarṣaṇa gives them all leave with the words : "You may all now go to your respective places and each school may follow its tradition according to its established practice." And turning to Dhairyarāśi, he says that he will now appraise the King of what had taken place there, and then takes leave.

(vi)

The persons figuring in the play

Of those mentioned in the play, three names are definitely historical and identifiable. These are the author, and the contemporary King and Queen, Śaṅkaravarman and Sugandhā Devī. These three are however only mentioned and although they do not actually come on the stage, they are very much in the events of the play.

Among these, we have already spoken of the author Jayanta.

To the King, Śaṅkarvaman, too, we have already devoted some attention. The *RT.* deals with him and his reign in ch. V, śls. 128 ff. According to Kalhaṇa (V. 127-8), there were other aspirants to the throne after the death of Avantivarman and it was by the exertions of the chamberlain named Ratnavardhana, who later became his minister, Śaṅkaravarman got his father Avantivarman's kingdom. The troubles continued and it was some time before Śaṅkaravarman

vanquished his rivals. Having consolidated his throne, he set out on the conquest of outlying areas and brought under his rule Dārvābhisāra, Gūrjara, Trigarta etc. After his victories, he built at a place called Pañcasatra, (the modern Patan) a township in his own name, Śaṅkarapura (V. 156), and there raised two temples Śaṅkaragaurīśa and Sugandheśa after his own and his Queen's names (V. 158), the remains of which could be seen today.[1] After this, Kalhaṇa says, Śaṅkaravarman fell on evil ways, indulged in vices, confiscated the possessions of numerous temples, resumed villages gifted to temples after promising an annual contribution to them and oppressed the villages with forced labour. He was persisting in these activities despite the entreaties of his young son Gopālavarman. Kalhaṇa goes so far as to say that Śaṅkaravarman became averse to Sanskrit and started talking Apabhraṁśa. On his way back after a retaliatory military expedition, in the region called Urasa (Modern Hazara), he was killed by an arrow shot at him by a Śvapāka (a Caṇḍāla) from a hill top.

His Queen Sugandhā Devi, who is mentioned in the play, is, according to the *RT*. (V. 157), the daughter of Svāmirāja, King of the northern region. In her name too, Śaṅkarvarman built, as already noted, a Śiva temple. When Śaṅkarvarman died, his son Gopālavarman was young and Sugandhā Devi ruled as his guardian. Kalhaṇa's picture of the Queen too from this point onwards is unfavourable. He records that she became morally dissolute and was entirely in the hands of a minister. Factions arose in the palace and through evil machinations, young Gopālavarman, and then his younger brother Saṁkaṭa, died. The Queen herself became full ruler then and with the help of the Ekāṅgas and Tantrins (who were military groups), she carried on the rule for a time. She wanted to place somebody on the throne, but on this question, the Ekāṅgas and Tantrins backed different persons and fell out, with the result that she was first dethroned and sent out and then brought back, and in the fight that ensued was imprisioned and killed (A.D. 914).

As already said, we have a different picture, of King Śaṅkaravarman from the *ĀḌ*. Obviously if we are to reconcile the two accounts, we must suppose that our play and the praiseworthy

1. See pp. 149-152, Patan, Sugandheśa and Śaṅkaragaurīśvara temples, pl. LVI, ruins of the latter, in *Ancient Monuments of Kashmir* by Ram Chandra Kak, the India Society, London, 1933.

activities of the King belong to the former part of his rule, ending with his conquests and the founding of Patan and its temples. In his *NM.*, as already noted, Jayanta praises the King as a knower of Dharma, and upholder of Varṇāśrama and one who had suppressed the debased sect of Nīlāmbara. The *ĀḌ.* gives the same bright picture of the King. Adopting almost identical terms, the play refers to the same Nīlāmbara sect and makes Saṅkarṣaṇa say that the King will find a remedy for the evil being wrought by that sect (end of Act II). In this context, the *ĀḌ* calls the King '*Varṇāśrama-dharmamaryādācārya*' (p. 44). In beginning of Act III the two Sādhakas speak of the king as a stern ruler who had driven the Nīlāmbaras out. Later in the same Act (p. 52), we are told that Śaṅkaravarman is personally a great Māheśvara but that he is equally considerate towards all Āgamas, that his good qualities were well-known (p. 53, verse 8) and that he is wholly devoted to Dharma. Under his righteous rule, we are told, the good souls have nothing to fear (p. 55). In fact, his tolerance is said to be so much that the Vaidikas complain of his leniency towards the Āgama-followers, Buddhists, Jainas etc. (p. 56). His being a devout Śaiva is again mentioned at the end of Act III (p. 72) when he is said to be coming to see the teacher Dharmaśiva, and the Vaidika refers to the King in the same terms in the Viṣkambhaka at the opening of Act IV (p. 74). In the beginning of the main Act itself, Saṅkarṣaṇa extols the King as one in whose heart Śiva dwells always, who is an ocean of desirable qualities, who delights to hear of the wise ones, who fulfils the desires of all good men and who is of blessed fame (p. 77). It is here that he is referred to by his name Yaśovarman.

The play shows the King as taking special interest in religious matters and in reforming them by putting down bad practices. In this task, the play tells us that the author Jayanta is helping him as an adviser. The references to this role played by the author have already been cited. After his suppression of the Nīlāmbaras, he is said to continue his special interest in this line and the two Sādhakas of the Śmaśāna, appearing in the beginning of Act III refer to the King's drive against the non-Vedic sects and their fears about their own practices coming next for his adverse attention. From the conversation of the two Sādhakas we learn that the King, evidently on the advice of Jayanta, has made Saṅkarṣaṇa shed his Snātaka-state, marry and take an appointment in the State as the Superintendent of Dharma in

the whole kingdom (p. 47). Saṅkarṣaṇa discharges his duties so thoroughly that even the respectable ascetics following traditional ways begin to feel alarmed about a general anti-ascetic action by the State (p. 52). In addition to exercising authority through Saṅkarṣaṇa, personally also the King keeps in touch with the great Śaiva teachers like Dharmaśiva to whom, it is said, he is to pay a visit. At the end of the play, Saṅkarṣaṇa tells Sāhaṭa that the outcome of the debate on the Pāñcarātra Āgamas will be communicated to the King.

The Queen Sugandhā is also seen from the play as evincing interest in religious matters. In the beginning of Act III, the two Sādhakas who are afraid that their practices will be imperilled, think of contacting the chief Queen, Sugandhā Devī, through a Yogeśvari (p. 48). It is from the mouth of the Vaidikas in Act IV that we know more specifically that the Queen, unlike the King who is a Māheśvara, is a devotee of Nārāyaṇa, that she is pro-Bhāgavata and that there is also a court-official who is, like her, a friend and supporter of the Sāttvatas (p. 76). When the differences between the followers of the Vedic path and the Bhāgavatas come to a head, she nominates the impartial Nyāya scholar Dhairyarāśi to preside over and conduct the discussion on the authoritativeness of the Pāñcarātra.

The names of the Court-official friendly to the Sāttvatas occurs probably in this context in the play but owing to the gap in the two mss., his name is not known.

Another officer of the court whose name we know from this context is Mañjīra. He brings the Queen's decree that Dhairyarāśi-Sāhaṭa should preside over the discussion. The *RT*. does not know of any Mañjīra. Kuntaka mentions a poet named Mañjira as an exemplar of the style in which the qualities of the graceful (Sukumāra) and the ornate (Vicitra) styles are mingled[1], and a poet of this name is known also from a verse in the Subhāṣitāvali (no. 2029). The Mañjīra of the *ĀḌ*. may well be this poet.

Among the representatives of the different schools who appear as the chief characters, we have Dharmottara the Buddhist, Jinarakṣita the Kṣapaṇaka or Ārhata, Vṛddhāmbhi the Cārvāka, Saṅkarṣaṇa the Mīmāmsaka, Dharmaśiva the Śaiva who is a scholar in Nyāya-Vaiśeṣika, and Bhaṭṭa Sāhaṭa alias Dhairyarāśi, Naiyāyika-cum-Śaiva. The Pāñcarātrins or Bhāgavatas or Sāttvatas are presented in a group and no particular spokesman of them is named. The Vaidikas are

1. *Vakroktijīvita*, De's edn., 1928, p. 71.

represented by two type-characters, a Ṛtvika and an Upādhyāya. The degraded Śaiva sects are represented by two similar characters but with fanciful names Kaṅkālaketu and Śmaśānabhūti who appear on the stage and a lady-sādhikā Yogeśvarī who is just mentioned. As umpire in the debate in the first Act between the Buddhist Dharmottara and Saṅkarṣaṇa, we have a Viśvarūpa who, along with some others, is introduced as a great scholar, i. e. of the orthodox systems. No particular Śāstra is mentioned so far as Viśvarūpa is concerned. The Nīlāmbaras are introduced as a general group. Among the minor characters are a pupil (Upāsaka) of the Buddhist Bhikṣu, a pupil (Baṭu) of Saṅkarṣaṇa, a servant (Ceṭa) of the last mentioned, an old Kṣapaṇaka and lady Ārhata mendicant Kṣapaṇikā, a pupil of the Ārhata teacher Jinarakṣita and Rajapuruṣas.

The names of the main scholars among the above-mentioned have a historical air about them. There might have been actual contemporaries of Jayanta answering to them, though they might not have actually borne these names. Some of the names appear to be echoes of well-known historical persons. Thus Dharmottara, the Śākya-bhikṣu introduced as a Mahāpaṇḍita (p. 13) may be an echo of the great Buddhist logician Dharmottarācārya whom Kalhaṇa mentions (IV. 498) in Jayāpīḍa's reign (c. 800 A.D.) and on whose work Ānandavardhana of Avantivarman's reign wrote a gloss.[1] Similarly Viśvarūpa may be an echo of a historical writer of that name.[2] The same is the case with Jinarakṣita, Saṅkarṣaṇa, Dharmaśiva[3] and Dhairyarāśi alias Sāhaṭa. Sāhaṭa, like certain Kashmiri names ends in 'ṭa' and the suffixes Śiva and Rāśi are known from literature and epigraphy as common endings of names of Naiyāyika-Śaiva ascetics.[4] Vṛddhāmbhi is likely to be an echo of the ancient

1. Jayanta's criticism of Apoha in the *Nyāyamañjarī* is based on both Dharmottara and Dharmakīrti. See Frauwallner, *op. cit.* p. 297.

2. It seems futile to take him as the Dharmaśāstra commentator, supposed by some as the Vedāntin Sureśvara in his civil life. (Ind. Cult. Dr. Bhandarkar Vol. pp. 48-9). The statement made (p. 48, Ibid.) that Viśvarūpa is mentioned in our play as a great Mīmāmsaka is wrong. This Viśvarūpa is more likely a Naiyāyika. See A. L. Thakur on Viśvarūpa, *op. cit.*

3. A Dharmaśivācārya and nine anuṣṭubhs from his *Paddhati* (śaivāgama) are quoted by Kṣemarāja in his *Svaccandavṛtti*, Vol. VI., Kashmir Texts, 56, pp. 8-9.

4. It is equally baseless to say that the *ĀḌ*. mentions Sāhaṭa alias Dhairyarāśi as Jayanta's guru (Ind. Cult. *Ibid.* p. 49).

school of Arthaśāstra, cited by Kauṭilya as the Āmbhīyas. That there was at this time an active Cārvāka dialectical literature for Jayanta to tackle is borne out by Jayarāśi's *Tattvopaplavasiṁha*[1] and the citations from Purandara and Udbhaṭa in the *Tattvasaṅgraha* and the *Syādvādaratnākara.*[2]

(vii)

The Different Schools

The play presents chiefly the schools of the Bauddha, the Ārhata and the Cārvāka; the Mīmāmsaka and the Nyāya (including the Śaiva); and the Āgama (Pāñcarātra); six in number from which it was first surmised that the play might have been entitled *Ṣaṇmata-nāṭaka.* The main doctrines of these schools and the arguments used by each are well-known and the general drift of these could be seen from the detailed resume of the theme of the play given above. The dialectic material here has much in common with the *NM.* There are also echoes and citations in the play from works of Dharmakīrti and Bhartṛhari. Attention may also be drawn, in respect of the debate on Āgama-prāmāṇya, to the later work of Yāmunācārya called *Āgamaprāmāṇya* where he refers to the Kasmirian tradition (Kāśmīrāmnāya).[3] There are three further quotations in the play from the Nyāyabhāṣya (p. 61), the Bhagavadgītā (p. 90) and the Mahābhārata (p, 68). There is a solitary reference to Vedānta in Act II, verse 14,[4] another single reference to Sāṁkhya (IV. 1), and a similar mention once of Vyākaraṇa (IV. 6). Scholars well-versed in the Sāṁkhya, Vyākaraṇa, Smṛti and Purāṇa are mentioned as present in the vast concourse of Pandits in the debate in the last Act. Of sects of Śaiva and of those among them given to objectionable practices, we have ample information in other sources. The only sect on which we have not much information and whose exact identity we are not able to make out is the Nīlāmbaras who, as we have noted more than once, occur in the *NM.* also.

As already noted the last mentioned appear in couples, a male and a female wrapped up together in a large dark garment under whose cover, they indulge in obscene gestures and acts. They sing songs in low

1. GOS. 87.
2. Works and Authors cited in the Syādvādaratnākara, *op. cit.*
3. V. Raghavan, Presidential Address to the XXIst AIOC, Srinagar, 1961, p. 2.
4. In *NM*, too, the Vedānta is only once or twice to be met with.

language, drink, invoke sage Nīlāmbaranātha,[1] glorify sexual pleasures and criticise all schools of philosophy which deny the world of sense-enjoyment. In the play, they are introduced in the Act dealing with the Jains, but they seem to border, in their tenets, on the Cārvākas. Among early works, Somadeva's *Yaśastilakacampū*[2] (959 A. D.) mentions them and gives us a verse on their philosophy of sense-enjoyments. The *Purātanaprabandhasaṅgraha*[3] has a story *Nīlapaṭavadhakathā* in which we are told how King Bhoja did away with the males in a set of fifty Nīlāmbara couples and set free the females. The *Setuṭīkā* of *Padmanābhamiśra* however mentions the Nīlāmbaras as a sect of Jainas.[4]

(viii)

The ĀḌ. and the NM.

The intimate relation of the two works of Jayanta, the *NM.* and the *ĀḌ.* has already been mentioned. Of the two, the *NM.* is the earlier. In the *ĀḌ.* there is a quotation, with the mention of the name of Jayanta, from the *NM.*, the verse : नानाविधैरागममार्गभेदैः (p. 89, IV. 54) and this verse is to be seen in the *NM.*, p. 267 (Viz. SS.) Without such indication of source, there are passages and verses in *ĀḌ.* common with or close to those in the *NM.* The *ĀḌ.* verse IV. 42 is found in *NM.* p. 265 ; and *ĀḌ* I. 6 is *NM*, p. 404, verse found at the end of the section. To several such common or parallel passages in the two works, attention has been drawn in the footnotes to the Text, at the respective places. A fuller comparison will show more such passages, not noted in the footnotes. E.g. on the Buddhists' advocacy of Kṣaṇikatva on one hand and their collecting money and building large Vihāras on the other, see *ĀḌ.* p. 10, verse 18 ff, and *NM.* p. 467, verses etc. and on the fact that as for the ultimate Puruṣārtha is concerned, there is no difference among the Āgamas, see *ĀḌ.* p. 88

1. In view of the promulgator of the sect being mentioned as Muni Nīlāmbaranātha (II. see ms. p. 41, ll. 4 and last) there seems to be no justification to link it with Balarāma who is called Nīāmbara and who drank much.
2. K. M. 70, two volumes Vol. II, p. 252-3 Fn. 2. See V. Raghavan, *Gleanings from Somadevasūri's Y. T. Campū*, J. of the G. Jha Res. Inst. I. IV. p. 474 ; K.K. Handiqui *Y.T. and Indian Culture*, Kolhapur, 1949, pp. 440-1.
3. Singhi Jain Ser. 2. p. 18.
4. दिगम्बरभेदा एव क्षपणकश्वेताम्बरार्हंतनीलाम्बररक्ताम्बरचर्माम्बरबर्हाम्बरादय : । *Setuṭīkā*, Benaras, p. 107.

(IV. 49) and *NM.* p. 267, the sentence : किं चागमानां विरोधोऽपि नातीव विद्यते प्रमाणानां पुरुषार्थे सर्वेषामविवादात् ।

(ix)

The Play

Jayanta is himself aware that he has presented in the *ĀḌ.* a peculiar play. For the most part, the play is a series of scholarly discussions on the philosophical and religious doctrines of the different schools. But when presenting these debates, Jayanta has shown his poetic gifts in the descriptions of situations and in the drawing up of the portraits of the persons. His descriptive powers and graceful style and diction are seen in the verses and prose passages on the sylvan surroundings of the Buddhist and Jain monastic establishments. He is also able to make characters like the puissant Snātaka-disputant Saṅkarṣaṇa, the respected Dharmaśiva and the saintly Dhairyarāśi stand before us vividly. The whole situation in the world of scholarship and religious life in his time, in the capital, is made by the poet to live before our eyes. When dealing with the characters whom he wants to present in an adverse light, Jayanta brings into play his wit, sarcasm and gift for lampooning. In the opening Viṣkambhaka of Act I, he makes the Śākya Bhikṣu hold forth on the Buddhistic doctrines and when the climax is reached and he declares eloquently that everything is momentary, everything is misery and there is no soul or substance, the time signal for the morning meal is sounded and the teacher and pupil hasten to the dining hall. The contrast between the affirmations of monastic discipline on the one hand and the affluence and comforts of the Vihāra on the other are effectively shown (p. 11). The rival Vādins are not, all of them, dealt with in the same steriotyped manner. The Buddhist Dharmottara, referred to as a Mahāpaṇḍita, is delineated in a manner which preserves his dignity but in the case of the Ārhata, Jinarakṣita, in Act II, the rather low estimation in which Jayanta holds him is well brought out, first by the introductory *Prahāsana* in his penance-grove and then by his cowardly slipping away from the debate under some pretext. The Nīlāmbaras coming in pairs covered in a single cloth, and their song, the night, crematorium and the Sādhakas, the haughty swaggering Cārvāka, all these give a real variety to the dramatis personæ. Some real drama is achieved by Jayanta in the early part of Act II, though

in the manner of the *Prahasana*. The whole love-scene of the young Kṣapaṇaka and the lady mendicant and mischief of the Ceṭa of Saṅkarṣaṇa in the feminine guise is very effectively done. If Jayanta could go down to such burlesque, he can also soar up to sublime heights. The exalted spirit of tolerance that he works up through Dhairyarāśi in the last Act uplifts the whole work so to say. A catholicity of outlook runs all through the play. Personally Saṅkarṣaṇa seems to be a worshipper of Nārāyaṇa, as is evident in the last Act, as he is coming to the congregation, troubled over the opposition between the path of the Vedas and that of the Bhāgavata Āgamas, and going into the Vishnu temple and praying there for light and guidance (IV. pp. 76-78). But he is fair and impartial towards all Āgamas, a *Sarvāgama-prāmāṇya-vādin* (p. 76), and at the same time a Vaidika. As a scholar and the King's *Dharmādhikārin*, he is only anxious that evil practices, opposed to the Vedic traditions, should be put down. As to the divine author of the Āgamas, He is one, whether the texts glorify Śiva or Viṣṇu or any other deity or ideal; for, in truth, it is the one God who is known by diverse names. With the old imagery of the several rivers falling into the same sea, coming down from the Upaniṣad and used by Kālidāsa[1] and Puṣpadanta[2], Jayanta says through the venerable Dhairyarāśi :

नानाविधैरागममार्गभेदैरादिश्यमाना बहवोऽभ्युपायाः ।
एकत्र ते श्रेयसि संपतन्ति सिन्धौ प्रवाहा इव जाह्नवीयाः ॥

Jayanta adds another telling illustration also of the mansion to which there are many approaches and door-ways :

प्रवेष्टुकामा बहवः पुमांसः पुरे यथैकत्र महागृहे वा ।
द्वारान्तरेणापि विशन्ति केचित् तथोत्तमे धाम्नि मुमुक्षवोऽपि ॥

In the enunciation of the goal of salvation, the different Āgamas have no difference :

---

1. Raghuvaṁśa X. 26 बहुधाप्यागमैर्भिन्नाः पन्थानः सिद्धिहेतवः ।
त्वय्येव निपतन्त्योघा जाह्नवीया इवार्णवे ॥

2. Mahimnas-stava : 7 त्रयी सांख्यं योगः पशुपतिमतं वैष्णवमिति
प्रभिन्ने प्रस्थाने परमिदमदः पथ्यमिति च ।
रुचीनां वैचित्र्यादृजुकुटिलनानापथजुषां
नृणामेको गम्यस्त्वमसि पयसामर्णव इव ॥

परमं पुरुषार्थं प्रति न चागमानां विरोधिता काचित् ।
आदिश्यते हि सर्वैः कैवल्यं तुल्यमेव फलम् ॥

The one supreme being, out of compassion for all beings, takes out of his own free will, different forms and preaches different teachings, but whether it is called Śiva, Paśupati, Kapila, Viṣṇu or Saṅkarṣaṇa or Jina or Buddha, it is a difference only in name but not in the reality.

एकोऽप्यसौ सकलसत्त्वहिताय काय-
मिच्छाविनिर्मितमनेकमुपाददानः ।
नानागमानुपदिशन् विविधा बिभर्ति
तास्ताः समस्तभुवनप्रथिताः समाख्याः ॥
एकः शिवः पशुपतिः कपिलोऽथ विष्णुः
संकर्षणो जिनमुनिः सुगतो मनुर्वा ।
संज्ञाः परं पृथगिमास्तनवोऽपि काम-
मव्याकृते तु परमात्मनि नास्ति भेदः ॥ अ० १. ८/५६

—a message which has been voiced forth in this country from the times of the Ṛgveda and whose value is not any the less to-day for this country or indeed for the world.

V. Raghavan

॥ आगमडम्बरं नाटकम् ॥

॥ प्रथमोऽङ्कः ॥

तद्ब्रह्म वः क्रमविनश्यदनाद्यविद्य-
मुद्द्योततां[1] स्फुरदमन्दनवाभिनन्दम् ।
संवित्परेऽर्धतरणोन्मुख एव यत्र
शाम्यन्ति कान्तविषयान्तरभोगवाञ्छाः ॥१॥

॥ नान्द्यन्ते सूत्रधारः ॥

अहो, अदो[2] नटत्वं नाम जघन्यः कोऽपि [3]सतताभ्यस्तसूत्कट-कपटव्यापारडम्बर[ः]कुटुम्बभरणोपायः ।

हरो विष्णुर्ब्रह्मा मुनिरवनिपः पामरपशु-
र्विटो भीरुः शूरः प्रमुदितमतिर्दुःखित इति ।
स्पृशन् सर्वाकारान् विहरति जनो निस्त्रपतया
नटो वस्तुस्थित्या जठरभरणे शिल्पशरणः ॥२॥

तद् वरमिमं कुशिल्पमल्पफलमलघुक्लेशमतित्रपाकरमुपसंहृत्य क्वचिदाश्रमे[4] किमपि गुरुकुलमुपासीनः सकलदुःखोपरमं परमं पुरुषार्थ-मभिगन्तुं यतिष्ये ।

॥ विमृश्य ॥

तत् [5]क्वेमं कृपणकं कृपापात्रप्रायं कुटुम्बभरमर्पयित्वा गम्यताम् ?

॥ अग्रतोऽवलोक्य ॥

भवतु, अमुष्य तावदाशयं विज्ञास्ये ।

---

१ मुद्योततां क, ख । २ अहो क । ३ °स्तमुत्तर° क, °स्तसुत्तर° (?) ख ।
४ क्वचा° क, कदा° ख । ५ क्षेमं क, ख ।

॥ प्रविश्य पारिपार्श्वकः । सूत्रधारमवलोक्य ॥

किमयमद्य निर्वेदपरिम्लानवदन इव दृश्यते ? पृच्छाम्येनम् ।

॥ उपसृत्य ॥

भाव, किमिदं विषण्णवदनमास्यते ? ननु क्वचन विनिर्युक्तोऽसि वृत्तिकारशिष्यैः ?

॥ सूत्र ॥

॥ पूर्वोक्तं यतिष्य इत्यन्तं पठति ॥

॥ पारि ॥

अलमस्थाने निर्वेदेन । को नु खलु देवेषु मनुष्येषु तिर्यक्षु वा कपटचर्यामुत्तीर्य [1]परमार्थे पर्यवसितः ? सर्व एवायं ब्रह्मादिस्तिर्यक्-पर्यन्तो जन्तुग्रामः संसारमाययैव परिवर्तते । भवतः किमधिकं जातम् ?

मायाविडम्ब्यमानस्य विश्वस्य जगतो यथा ।
व्यवहारो न सत्यार्थस्तथास्माकं भविष्यति[2] ॥३॥

॥ सूत्र ॥

मारिष, यथाह [3]भवान् । किं त्वयमीदृशोऽप्यशक्यनिर्वाहोऽस्माकीनो व्यवहारः ।

॥ पारि ॥

भाव, कथमिव ?

॥ सूत्र ॥

मारिष, भरतमुनिनोपदिष्टे दशरूपकप्रयोगे किल कृतश्रमा वयम् । अद्य चात्रभवतः शैशव एव व्याकरणविवरणंकरणाद् वृत्तिकार इति प्रथितापरनाम्नो भट्टजयन्तस्य शिष्यपरिषदाहमाज्ञप्तो यथा—

---

१ 'र्थे पर्यवसित' इत्यादिः 'जातम् । मा' इत्यन्तो भागः खपुस्तकाद् भ्रष्टः ।
२ °ष्यते क, ख । ३ भगवान् क, ख ।

अस्मद्गुरोः कृतिरभिनवमागमडम्बरं नाम किमपि रूपकं प्रयोक्तव्य-मिति। तदिदमलौकिकमशास्त्रीयमप्रयुक्तपूर्वं कथं प्रयुञ्ज्महे? तदस्याः [1]कुवृत्तिकाया उपेक्षणमेव श्रेयः।

॥ पारि ॥

भाव, [2]मैवम्। अनतिक्रमणीयशासनाः खल्वत्रभवन्तो वृत्ति-कारस्य शिष्याः। यत् पुनरशास्त्रीयमिति शङ्कसे, तत्र कः प्रयोक्तु-रपराधः?

काव्यं करोति स कविर्भरतोपदेश-
मुल्लङ्घ्य तस्य च तथा प्रथयन्ति शिष्याः।
सामाजिकास्तव त एव भवान् [3]प्रयुङ्क्तां
पार्श्वस्थितः परिवदिष्यति किं जनोऽन्यः ॥४॥

॥ सूत्र ॥

कृतं जनापवादेन।

॥ पारि ॥

तत् किं राजभयमाशङ्कसे?

॥ [4]सूत्र। सस्मितम् ॥

तदपि नास्ति।

॥ पारि ॥

तत् किं विलम्बसे? ननु नियुज्यन्तां तासु तासु सौगतार्हतादि-भूमिकासु कुशीलवाः।

॥ सूत्र ॥

मारिष, न शक्नोम्येव दुर्वहमिदमुद्वोढुमिन्द्रजालमायाप्रायं नटवृत्तम्।

---

१ °वित्तिकायाः क, ख। २ मेवम् क, ख। ३ प्रयुक्तं क, ख। ४ इत आरभ्य सूत्र° मारिष इति वचनावधि लुप्तम् क।

अशास्त्रकं वास्तु तदन्वितं वा
काव्यं, जनः कुप्यतु रज्यतां वा ।
अहं तु निर्विण्णमनाः स्ववृत्ति-
मुत्सृज्यतीर्थानिचिनोमि तावत् ॥५॥

भवान् पुनः कृपणकमस्मत्कुटुम्बकं वा संवाहयतु, मामेव वानु-गच्छतु । मया त्विदानीमेवास्मिन् महति विहारे वीतरागभिक्षुशत-परिगृहीते नातिदूरे निर्वाणमार्गदेशिनि तत्त्वबुभुत्सुना प्रवेष्टव्यम् ।

॥ इति निष्क्रान्तौ ॥

॥ प्रस्तावना ॥

॥ ततः प्रविशत्यासनस्थो रक्तपटसंवीतः शाक्यभिक्षुरुपासकश्चाग्रतः ॥

॥ भिक्षुः । सवैराग्यम् ॥

अनादौ संसारे स्थितमिदमहो मूढमनसां
जनित्वा जन्तूनां मरणमथ मृत्वापि जननम् ।
इयं सा दुःखानां सरणिरिति संचिन्त्य कृतिभि-
र्निधातव्यं चेतो जननमरणोच्छेदिनि पदे[1] ॥६॥

॥ उपा ॥

भो भदंत, किं खु एदं जणणमरणववहारबाहिरं ठाणं ? केण वा उवाएण [2]एदं पावीयदि ?

॥ भिक्षुः ॥

धीमन्, यदि शुश्रूषुरसि, तदिह चतुरार्यसत्यपरिज्ञाने यत्नमाधेहि।

॥ उपा ॥

भो भदंत, किं उण ते चत्वारि अय्यसच्चा ?

॥ भिक्षुः ॥

धीमन्, दुःखं [3]समुदयो निरोधो मार्ग इति [4]चत्वार्यार्यसत्यानि ।

॥ उपा ॥

भो भदंत, इत्तियमेत्तेण [ण] मे पबोहो उप्पण्णो । सवित्थरेण उवदिसदु भवं ।

॥ भिक्षुः ॥

आयुष्मन्, बोध्यसे—

स्वसंवेद्यं तावत् सुखविसदृशं दुःखमखिलं
यतस्तस्योद्भूतिः स तु समुदयो मोहमहिमा ।

---

१ द्र: वैशेषिकसूत्रवैदिकवृत्तौ पृः १३४. २ णदं पाठीयदि क । ३ समुदायो क, ख । ४ चत्वार्यंस° क, ख ।

निरोधो निर्वाणं सकलपरितापव्युपरम
उपायस्तत्प्राप्तौ कुशलमतिभिर्मार्ग उदितः ॥७॥

[उपा]

भो भदंत, केणदाणि उवाएण अप्पा णं दीहरपवन्धपउत्तं मोत्तूण दुत्तरं दुःखगहनं णिव्वाणे णिवसदि ?

॥ भिक्षुः ॥

साधो, न साधु बुध्यसे। न खल्वात्मा नाम कश्चित्, यो दुःखसङ्कटमुत्तीर्य निर्वाणमधिगच्छति। ननु,

संसारकारागारस्य दारुणायासकारिणः।
अयमेव दृढः स्तम्भो यः स्थिरात्मग्रहो[१] नृणाम् ॥८॥

तथा हि,

अयमहमिति पश्यतो हि जन्तो-
र्भवति ममेदमिति ध्रुवं प्रतीतिः।
अहमिति च ममेति चावगच्छन्
न हि विजहाति[२] जडाशयः कुतृष्णाम् ॥९॥

अविप्रलुप्ततृष्णस्य दूरे वैराग्यभावना।
अनभ्यस्ते च वैराग्ये संसारतरणं कुतः ॥१०॥

॥ उपा ॥

भो भदंत, जदा दाव नत्थि य्येव कोऽवि अप्पा, को दाणि संसारदुक्खमणुभवदि ? को वा एदं उत्तरिअ णिव्वाणागारए[३] पडिवज्जदि ?

॥ भिक्षुः । सस्मितम् ॥

वत्स, निरोधो निर्वाणमपवर्गः समाप्तिरिति नित्येऽपि सत्यात्मनि

---

१ °गृहो क, ख। २ विजहति क, ख। ३ °गायए क, ख।

सुतरामघटमानम् । न हि नित्यस्य निरोध उपपद्यते । तस्माद् विज्ञानमात्रमेवेदं हर्षविषादाद्यनेकरूपरूपितमनादिप्रबन्धप्रवृत्तविचित्र-वासनानुसारसमासादितविततकारभेदममुना नैरात्म्यादिभावनामार्गेण व्यपनीतविविधोपाधिपटलोपहितनानाकारकालुष्यममलसंविन्मात्रनिष्ठ-मुपतिष्ठतां[1] वा सन्तानात्मना सन्ततिरेव वा विच्छिद्यतामित्ययमेव निर्वाणमार्गो नेदीयान् ।

॥ उपा ॥

भो भदंत, जदि नत्थि थिरो अप्पा, परलोए कस्स कम्मभोओ? इणिंह पि कस्स सुमरणनिबंधना होन्ति ववहारा ?

॥ भिक्षुः ॥

कुशलं बोध्यसे ।

अर्थक्रियासाधनतां न [2]नित्याः
[3]क्रमाक्रमाभ्यामुपयान्ति भावाः ।
नार्थक्रियां काञ्चिदसाधयन्तो
भवन्ति चैते परमार्थसन्तः[4] ॥११॥

एवं हि वदन्ति नीतिविदः,
यदेवार्थक्रियाकारि तदेव परमार्थसत्[5] ॥१२॥

इति । अपि च,

नायं कुम्भो नश्वरात्मान्यथा वा
.तो नाशं मुद्गरादेरु ति ।

---

१ निष्टमपतिष्टता° क, ख । २ नित्या क । ३ °क्रमोक्र° क, ख । ४ °मत्तः क, °मन्तः ख । ५ द्रः न्यायमञ्जरी, चौखम्बा, द्वयभागे पृः १६ : सत्त्वं तावदर्थक्रियाकारित्वमुच्यते । यथार्थमर्थक्रियासमर्थं यत् तदेव परमार्थसदिति ।

व्यर्थो वा स्यादक्षमो[1] वा स स हेतुः
कल्पेऽप्यस्यानागमाद् वा न नश्येत् ॥१३॥

तेनात्मलाभसमनन्तरमेव भावा
नश्यन्ति भान्ति तु तथा [2]समसन्ततित्वात् ।

सन्तानवृत्तिमवलम्ब्य च कर्तृभोक्तृ-
स्मृत्यादिकार्यघटनादि न दुःसमर्थम्[3] ॥१४॥

॥ उपा ॥

जदि सव्वलो खणभंगुरो भावसत्थो, नत्थि ध्येव एदस्स बिइए खणे अवत्थिदी। ता कहं एसो विण्णाणेण विसईकादुं पारिअदि? अत्थो खु विण्णाणेण सह [4]अनुवादेण पकासिज्जते। विण्णाणं वा जिणिंतो विणा णिअंतणे, आआरं वा अप्पत्ते तेण विसईकरियदि। अण्णहा च पक्खं खणभाइणो दुल्लहं।

॥ भिक्षुः ॥

आयुष्मन्, यदि स्फुटं पृच्छसि तदर्थोऽपि नाम न कश्चित्, विज्ञानस्य यो विषयभावमुपयाति। ज्ञानमेवेदं नीलपीताम्बराकार-खचितमवभाति[5]। कुतः,

आकारद्वितयाश्रितं न युगपज्ज्ञानार्थयोर्वेदनं
लोकेऽर्थश्च जडः प्रकाशवपुषा[6] ज्ञानेन चेद् गृह्यते।
स्यादादौ ग्रहणं प्रदीपवदनाकारं मनो गृह्यते
ज्ञानं तेन तदेव भाति विविधाकारं कुतोऽर्थोऽपरः ॥१५॥

तस्मात् सर्वं शून्यं सर्वं क्षणिकं निरात्मकं सर्वम्।
सर्वं दुःखमितीत्थं ध्यायन्निर्वाणमाप्नोति ॥१६॥

---

१ दृक्षमा क, दृक्षमो ख। २ मसस° क, ख। ३ °मर्थां क, ख। ४ [?]अणुवावादेन पकासिज्जंते क, ख। ५ खचिन° क, ख। ६ प्रकाम° क, ख

॥ नेपथ्ये गण्डिकाध्वनिः ॥

॥ उपा । श्रुत्वा ॥

भो भदंत, एसो खु सअलभिक्खुसंघसंघडणवेलापिसुणो गण्डिसद्दो समुच्छलिओ । ता एत्थभवं पमाणं ।

॥ भिक्षुः ॥

यद्येवम्, तद् यथा वेला नातिक्रामति तथा समाचरामः ।

॥ उत्थाय परिक्रम्य दिशोऽवलोक्य ॥

एष खलु मृणालतन्तुधवलयज्ञोपवीतलाञ्छितश्यामवक्षस्थलो वेणुयष्टिहस्तः कोऽपि ब्राह्मणयुवा इतोऽभिवर्तते । तद् यावदेष न वेलाविघ्नमुत्पादयेत्, तावद् यथाप्राप्तमनुतिष्ठामः ।

॥ उपा ॥

भो भदंत, को वि अ कालो एदस्स वम्हणजुवाणस्स इह ट्ठिदस्स वट्टदि । जस्सिं य्येव खणे इमस्सिं रुक्खमूले[1] भदंत उपविट्ठो तस्सिं य्येव खणे एसो इह पविट्ठो भदंतेण ण लक्खिदो । लदाजालंतरिदेण एदिणा सअलो य्येव आयण्णिदो[2] भदंतवण्णिदो उवएसो ।

॥ भिक्षुः ॥

यद्येवं ततः किं तथाविधेनैव वयमिदानीं वेलां लङ्घयामः ?

॥ इति सहोपासकेन निष्क्रान्तः ॥

[विष्कम्भकः]

॥ ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टः स्नातको बटुश्च ॥

॥ स्नात ॥

स्वाध्यायः पठितो यथाविधि परामृष्टानि चाङ्गानि षट्
मीमांसापि निरूपितेति विहितं कर्म द्विजन्मोचितम् ।

---

१ रक्ख° क, ख । २ आयसिदो क, ख ।

नित्याधूतकुतर्कधूसरगिरां यावत् तु वेदद्विपां
न्यक्कारो[1] न कृतः कृतार्थ इव मे तावन्न विद्याश्रमः ॥१७॥
अग्रयाश्चैते[2] वेदविप्लवकृतां कुबुद्धयः शौद्धोदनिशिष्यकाः ।
तदेनानेव स्तेनानिव तावन्निगृह्णीमः ।

॥ परिक्रामति ॥

॥ वटुः ॥

अय्य, उवणीदं मए एदं ण्हाणोवअरणं । ण्हादुं पत्थिदो अय्यो ।

॥ स्नात ॥

किं चातः ?

॥ बटुः ॥

ण खु अणुऊलं उवचिट्ठदि । विहारगामि खु एस मग्गजणो[3] सअलो संचरदि ।

॥ स्नात ॥

नन्वत्र विहारे भिक्षूनवलोक्य ततः स्नास्यामः ।

॥ बटुः ॥

जं अय्यो आणवेदि ।

॥ उभौ परिक्रामतः ॥

॥ स्नात । अग्रतोऽवलोक्य ॥

अहो विहारस्य रामणीयकम् । इह हि,

प्रासादाः शशिरश्मिशुभ्रहिमवच्छृङ्गप्रतिस्पर्धिनः
स्निग्धान्याम्रवणानि शाद्वलचिता हृद्या लतामण्डपाः ।
उन्मीलद्बिसकन्ददन्तुरशरद्व्योमानुकारोदकाः
पद्मिन्यो विहरत्सरोरुहरजोरक्ताङ्गभृङ्गाङ्गनाः ॥१८॥

---

१ त्यक्तारो क, ख । २ अग्र्या° क । ३ मज्जजणो क, ख ।

॥ पद्मिनीं निर्वर्ण्य[1] ॥

अधःशाखैरूर्ध्वस्थितविततमूलैः कमलिनी-
जलं धत्ते लक्ष्मीं पुलिनतरुषण्डैः प्रतिमितैः ।
इहान्तर्दृश्यन्ते विटपविनिर्विष्टाः क्षितिरुहां
विहङ्गाः खादन्तः फलशकलमुत्तानवदनाः ॥१९॥

॥ वटुः ॥

अय्य, पेक्ख एआणं मउअपवणंदोलिअविचित्तधयवडमण्डिअ-मेरुगण्डिआनिव्विसेसपासादब्भंतरविणिवेसिदाणं कणअमइआणं पज्झरंतनिरंतरपहावित्थारग[2]सुंदरवण्णआभरणभूसिआणं बुद्धपडिमाणं चंदणघणसारघुसिणमअणाहिविलेवणकुसु[म]धूवोपहारसामिद्धी । अहो अच्छरिअं ।

॥ स्नात । निर्वर्ण्य ॥

न खलु तपस्विजनमठिकास्थानमिदम् । राजोद्यानमेतत् । कष्टं भोः कष्टम् ।

विटपथिकलुण्ठ्यमानैर्वन्ध्ये पथि जातगहनदिङ्मोहैः ।
अस्थाने क्षिप्यन्ते विविधानि धनानि धनवद्भिः ॥२०॥

[3]किलाप्रमाणेऽप्यस्मिन्नागमे विषयसुखपराङ्मुखमनसां समाधि-भावनाभ्यासप्रसक्तानां यथातथाकल्पितप्राणवृत्तीनां किमेवंविधैरनुप-शान्तजनोचितैर्भोगसाधनविभवैः ?

॥ वटुः ॥

अय्य, पेक्ख पेक्ख । एदस्सिं धवलहरसिहरे सुरहिकुसुमधूवगन्ध-पब्भारणिब्भरभरिददसदिसामुहे एदे वंदआ[4] भोअणोम्मुहा व्व दीसंति ।

---

१ निर्वर्णयन् ख, २ निएंतरपहाविस्थद्ग° क, ख । ३ अत्र ग्रन्थपातः संभाव्यते । ४ वंदअ क, ख ।

॥ स्नात ॥

साधु लक्षितम्। तत् कदाचिदात्रां दृष्ट्वा स्वव्यापारयन्त्रणामनुभवेयुरेते भिक्षवः। तदिहैव लतामण्डपे तावदेभिरनुपलक्ष्यमाणौ क्षणं पश्याव एषां व्यवहारम्।

॥ तथा कुरुतः ॥

॥ स्नात। सकौतुकमवलोक्य ॥

अये, केनचिदपि भिक्षुणा सङ्घभोजने दुःखेनापि[1] स्नातम्?

॥ बटुः ॥

चिट्ठदु ण्हाणं। अंबरपरिवत्तनमेत्तं पि ण कदं।

॥ स्नात। निपुणं निर्वर्ण्य ॥

आचमनकल्पोऽप्येषां शूद्रनिर्विशेषः। कथं चत्वारो वर्णा वर्णसङ्करा अपि वा सर्व एवैकस्यां पंक्तौ भुञ्जते? अहो रम्यमाश्रमव्रतम्।

॥ बटुः ॥

अय्य, ण इत्तिअं य्येव एदं। पेक्ख एदाण परिविसंतीण भक्खदाणोम्मुहाण थोरथणमंडलाण दासीण विविहविब्भमा कडक्खा भिक्खुवयणेसु णिपडंता। एदं च किं पि णिम्मलकलसणिक्खित्तं पाणयम्मुवणीदं।

॥ स्नात ॥

पक्करसशब्दनिह्नुतमन्यव्यपदेशमत्र[2] मधुपानम्।
मांसाशनं च कोटित्रयरहितमहो तपःकृच्छ्रम् ॥२१॥

॥ बटुः ॥

अय्य, पेक्ख पेक्ख। एसो भिक्खू,

---

१ भूमेणापीति पाठः संभाव्यते। २ °मद्यव्यप° क, ख।

तिसिओ वि पिअइ ण तहा जीहाइ भमंतकुवलयं पाणं ।
दिट्ठीइ जहा दासीण विअसिअलोअणं वअणं ॥२२॥

॥ स्नात ॥

भवतु, दृष्टो वीतरागाणामाश्रमसमाचारः ।

। बटुः ॥

उज्जाणेसु णिवासो[1] सुलहं पाणं च सुलहमण्णं पि ।
ण य किं पि णियमदुक्खं धण्णो वंदत्तणं लहइ ॥२३॥

॥ स्नात ॥

अलमिदानीं परिहासेन । एष स महापण्डितः प्रसिद्धो धर्मोत्तरनामा भिक्षुः कृताहारः प्रासादादवतीर्य तरोरधश्छायायां शाद्वलभुवमध्यास्ते[2] । तदुपसर्पाव एनम् ।

॥ ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टो भिक्षुरुपासकश्च ॥

॥ भिक्षुः ॥

आयुष्मन्, अपि गृहीतं तद् भवता हृदये दयानिधेर्भगवतो बोधिसत्त्वस्योपदेशजातम् ?

॥ उपा ॥

पुणो वि भदंतो अणुग्गहं करिस्सदि ।

॥ भिक्षुः । अग्रतोऽवलोक्य ॥

अयमसावद्यापि ब्राह्मणयुवा स्थित एव । विवक्षो[र्][3]इवास्य मुखं पश्यामि ।

॥ स्नात । उपसृत्य ॥

भिक्षो, कुशलिनो भवन्तः ? कच्चिदविघ्नमुपपद्यते त[4] इयमाश्रमचर्या ?

---

१ उज्याणे मुणि° क, ख । २ शाड्वलभुवन° क, ख । ३ एवा° क, ख ।
४ °द्यततेय° क, ख; द्यते ततेय° ?

॥ भिक्षुः ॥

स्वागतम् । अनुपहतेयं शाद्वलभूमिः । उपविश्यताम् ।

॥ स्नात । उपविश्य ॥

किं पुनरस्योपदिष्टमाचार्येण यत्रैवं ग्रहणं पृच्छ्यते ?

॥ भिक्षुः । उपासकमुद्दिश्य ॥

ब्रूहि यदेष पृच्छति ।

॥ स्नात । [स्वगतम्] ॥

केयमवज्ञा[1] उपासक ब्रूहीति ?

[प्रकाशम्]

बटो, [2]शृणुष्व यमयमाचष्टे ।

॥ भिक्षुः ॥

ब्राह्मण, शृण्वस्मादिति ननु वक्तुं युक्तम् ।

॥ स्नात ॥

भो रक्तपट, न खल्वाख्यातोपयोग[3] इत्यस्य विषय एवंविधाः प्रलापाः । हन्त ! [4]नटस्य शृणोतीत्ययमेवात्र न्यायो युक्तः ।

॥ भिक्षुः । [स्वगतम्] ॥

अहो मौखर्यं द्विजन्मनो यस्य त्रिभुवनैकगुरोः परमकारुणिकस्य भगवतो बुद्धस्य प्रलापः ।

॥ स्नात । उपासकमुद्दिश्य ॥

त्वमपि कथय तावत् किमनेन पाठितोऽसि[5] ।

॥ उपा ॥

णं चचारि मे अय्यसच्चाइ गुरुणा उवदिट्ठाइ । दुक्खं समुदओ णिरोहो मग्गोत्ति ।

---

१ °मवक्त्रा क, ख । २ शृणु स्वय° क, ख । ३ द्रः अष्टाध्यायी १।४।२९
४ द्रः महाभाष्यम् १।४।२९ ५ पठितो° क, ख, ।

॥ स्नात । सस्मितम् ॥

इदं तत् परमकारुणिकशासनम् ? अयं स न प्रलापो यत्र नैरात्म्यदर्शनं श्रेयोमार्ग इति गीयते ?

॥ भिक्षुः ॥

द्विजाते, अग्नीषोमीयादिपशुविशसनं श्रेयःसाधनं साध्विति तद्दृष्टिभावनाकलुषितान्तःकरणानां भवद्विधानां प्रलाप एवायमाभाति परमार्थोपदेशः ।

॥ स्नात ॥

कथमयं दुराचारः शाक्यो वेदवाक्येष्वपि विवदते । किं कुर्मः ? कस्याग्रतो [1]ब्रूमः ? पतितसङ्गसंबाध एवायं विहारो वर्तते ।

॥ दिशोऽवलोक्य । सहर्षम् ॥

अहो बतामी विहारोद्यानदर्शनदोहदिनोऽतिबहवः पुण्यैरत्रभवन्तो विश्वरूपप्रभृतयो महाविद्वांसः प्राश्निका उपस्थिताः । भवतु, लब्धोऽवसरः पापानां निग्रहस्य ।

॥ ततः प्रविशन्ति यथाविभवं प्राश्निकाः ॥

[प्राश्निकाः]

एष स्नातकसंकर्षणः, एष च भिक्षुधर्मोत्तरो विवदमानाविव वदनलक्ष्म्यैव[3] लक्ष्येते । हन्त, पश्यामस्तावत् ।

॥ गोष्ठीं परिक्रामन्ति ॥

॥ भिक्षुः ॥

स्वागतमार्याः, इहोपविश्यताम् ।

॥ इति शाद्वलभूमिं निर्दिशति ॥

---

१ ब्रवीमः. क, ख । २ प्रविशति क, ख । ३ ददवनलक्ष्यैव क, ख; ददद[ह]नलक्ष्मौ ? ।

॥ प्राश्निकाः । उपविश्य ॥

किमिह प्रस्तुतम् ?

॥ इति भिक्षुं पृच्छन्ति[१] ॥

॥ भिक्षुः ॥

अमुष्य यज्ञोपवीतिनो बोधिसत्त्वोपदेशः प्रलाप इवाभाति ।

॥ स्नात ॥

अयमहमेष च भिक्षुः परीक्षकाः कृतधियो भवन्तः ।

इति साराऽसारविचारे[२] कुतोऽन्य एवंविधोऽवसरः ॥२४॥

॥ प्राश्नि ॥

न्याय्यं चेदमिधीयते परिमितं सिद्धान्तबीजं वचो

हेयं चेच्छलजातिनिग्रहपदप्रायं कथाडम्बरम् ।

न द्वेषो[३] हृदि वाचि नो परुषता न भ्रूविभेदो मुखे

साधूनां यदि वाद एष तदिमे सर्वत्र सभ्या[४] वयम् ॥२५॥

॥ भिक्षुस्नातकौ ॥

एवमेतद् यथार्याः समादिशन्ति ।

॥ प्राश्निकाः ॥

तत् कोऽत्रभवतोः प्रथमपक्षवादी ?

॥ स्नात ॥

कृत एव भिक्षुणा पूर्वपक्षोपन्यास उपासकं प्रबोधयता ।

॥ भिक्षुः । स्नातकमुद्दिश्य ॥

अपि श्रुतं तद् भवता ?

॥ स्नात ॥

श्रुतम् ।

---

१ पृच्छति क, ख । २ विचार क, ख । ३ नैवंषो क, ख, नैवेर्ष्या ?
४ सत्या क, ख; सज्ज ?

॥ भिक्षुः ॥

यद्येवम्, तदनुभाष्यताम् ।

॥ स्नात ॥

बाढम् । संक्षेपत एवानुभाष्यते तावत् ।

दुःखं तस्य निमित्तं तदुपरमस्तदुपपत्तये मार्गः ।
नैरात्म्यदर्शनाख्यस्तत्सिद्धिः क्षणिकतासिद्धेः[1] ॥२६॥
तत् क्षणिकत्वं सत्त्वान्नाशं प्रति कारणानपेक्षत्वात् ।
स्मृत्यादिव्यवहारः सन्ताने हेतुफलभावात् ॥२७॥
क्षणिकोऽपि न बाह्योऽर्थः कश्चित् संवित्तिविषयतां याति ।
आकारनिचयखचितं चकास्ति विज्ञानमेवेदम् ॥२८॥
तस्मात् सर्वं शून्यं सर्वं क्षणिकं निरात्मकं सर्वम् ।
सर्वं दुःखमितीत्थं ध्यायन्निर्वाणमाप्नोति ॥२९॥

॥ भिक्षुमुद्दिश्य ॥

अपि भवत्वेवम् ?

॥ भिक्षुः । सावज्ञम् ॥

आं भवति संक्षिप्तम् ।

॥ स्नात ॥

तदत्रेदानीं श्रूयताम् ।

॥ प्राश्निकाः ॥

अवहिताः स्मः ।

॥ स्नात ॥

अयं यथोक्तः क्षणभङ्गसिद्धौ
सत्यां भवेदप्यपवर्गमार्गः ।

---

१ °सिद्धिः क, ख ।

विचार्यमाणास्तु न नैपुणेन
स्पृशन्ति भावाः क्षणभङ्गुरत्वम् ॥३०॥

॥ भिक्षुः ॥

कुतः ?

॥ स्नात ॥

हेत्वभावादेव ।

॥ भिक्षुः ॥

ननूक्तो[1] हेतुः सत्त्वादिति ।

॥ स्नात ॥

सत्त्वाख्यं यदवादि मानमलसद्दृष्टान्तवन्ध्यात्मनः[2]
संबन्धग्रहणं न शक्यमृजुना मार्गेण धूमाग्निवत् ।
नित्येभ्यः क्रमयौगपद्यविरहाद् व्यावर्तमानं पुन-
स्तत् तत्त्वं निदधीत भङ्गिषु पदं गत्यन्तरासंभवात् ॥३१॥

॥ भिक्षुः ॥

यद्येवं ततः [3]किम् ? व्यतिरेकमुखेनापि व्याप्तिग्रहो व्याप्तिग्रह एव ।

॥ स्नात ॥

नित्येभ्य इव तेनैव व्यापकासंभवेन ते ।
क्षणिकेभ्योऽपि भावेभ्यः सत्त्वं व्यावर्ततेतराम्[4] ॥३२॥

पश्य,

उत्पाद्य काञ्चिदपि यद्ययमारभेत
भावः क्रियां क्षणिकतां न तथा सतीयात् ।

---

१ न मुक्तो क, ख । २ वन्ध्य=बौद्धः । ३ किमा क, ख ।
४ व्यावर्तेतराम् क, ख ।

तस्यात्मलाभसमनन्तरमेव मृत्यु-
क्रोडीकृतस्य करुणावसरः कुतोऽन्यः ॥३३॥

॥ भिक्षुः ॥

क्षणभङ्गिषु भावेषु नन्वियानेव कार्यकारणभावः । इदं प्रतीत्येदं प्रतीयत इति प्रतीत्यसमुत्पादमात्रम्[1] ।

॥ स्नात ॥

अस्त्यन्यदपि वक्तव्यम्, तदास्ताम् । इदं तु ब्रूमः । अस्मिन् मते कारणत्वमेव न तात्त्विकम्, भावानां विशेष उपादानकारणत्वात्[2] ।

तत्र स्वकर्मफलभोगसमर्थनादि-
ज्ञानेषु हेतुफलभावकृतं समग्रम् ।
हीयेत हेतुफलभावकृतस्तु[3] कोऽपि
ज्ञानान्तरेषु परसन्ततिजेषु तुल्यः ॥३४॥

॥ भिक्षुः । अधोमुखो भूमिमालिखति ॥

॥ स्नात ॥

कार्यकारणभावे वा सिद्धेऽपि परमार्थतः ।
ज्ञानान्यत्वानपायात् का स्वकर्मफलभोक्तृता ॥३५॥

अपि च, क्षणिका भावाः सत्त्वादिति[4] साध्यविपर्य[य]साधनाद्विरुद्धोऽयं हेतुः ।

॥ भिक्षुः ॥

कथमिव ?

---

१ द्रः न्यायमञ्जरी [विजयनगरग्र°] पृ० ४५६ । २ द्रः तत्रैव पृ० ४५५
३ °भावफलवस्तु क, ख । ४ °दिभि क, ख ।

॥ स्नात ॥

उक्तं क्षणिकानां नार्थक्रियाकारित्वमिति स्थास्नु वस्तु । भावाः सहकारिसन्निधानेन क्रमेण युगपद् वा [1]निर्वर्तयितुमुत्सहन्त एवेत्यर्थक्रियाकारित्वमिति तत्स्थैर्यसिद्धिः ।

॥ भिक्षुः । तूष्णीमास्ते ॥

॥ स्नात ॥

आत्महानिश्च भावानां हेत्वधीनात्मलाभवत् ।
अन्वयव्यतिरेकौ हि सदृशावुभयोरपि ॥३६॥

॥ भिक्षुः ॥

नन्वन्यथासिद्धौ[2] विनाशहेतावन्वयव्यतिरेकौ, तस्य विसभागसन्ततिनिमित्तत्वात् । उत्पत्तिहेतावन्वयव्यतिरेकौ कार्यान्तराभावान्न तथा भवितुमर्हतः ।

॥ स्नात । सस्मितम् ॥

किमिच्छया द्वेषेण वा ? कार्यान्तराभावोऽपि केषाञ्चिन्मते दुर्भणः, अभिव्यक्त्यादेः संभवात् ।

॥ भिक्षुः ॥

नोत्पत्तिहेतून् विरहय्य दृष्ट-
मुत्पद्यमानं क्वचिदेव कार्यम् ।

॥ स्नात ॥

विनाशहेतून् विरहय्य दृष्टं
किं वा विनश्यत् क्वचिदेव कार्यम् ॥३७॥

॥ भिक्षुः ॥

ननु [3]विनाशहेत्वसन्निधानान्मन्वन्तरेष्वपि[4] कश्चिन्न विनश्येद्

---

१ निवर्त° क, ख। २ नन्वयथा° क, ख। ३ °हेतुसन्नि° क, ख।
४ °न्मन्वन्तरे° क, ख।

घट इति निर्यासो भवेत् ।

॥ स्नात ॥

कष्टं भोः कष्टम् । नित्यत्वे घटस्य सति समाप्ता लोकयात्रा । उत्सन्नाः प्रजाः । उपस्थितो जगतां घट एव नित्यमृत्युः ।

यस्य हि नास्ति विनाशकारण-
माकाशादेरिव भवत्वसौ नित्यः ।

किं जातम् ?

न च नास्ति विनाशकारण-
माकाशादेरिव भवत्वसौ नित्यः ॥३८॥

किं जातम् ? न च नास्ति विनाशकारणम्, अवयविनामवयवविभागादेरवश्यंभावित्वात्[1] । अपि च रे मूढ, भवत्पक्षेऽपि घटक्षणसन्ततिरनुच्छिन्ना तथैव किं न दृश्यते ? आगतं चेदस्यां वि[स]भागसन्ततिकारणम्, हन्त तर्हि विनाशकारणमपि मत्पक्षे तथैवागमिष्यतीति स समानः पन्थाः । तदयमीदृशः क्षणभङ्ग पक्षः ।

॥ भिक्षुः सलज्जमास्ते ॥

॥ उपा ॥

अरे रे दुट्ठबम्हण, कहं भदंतं अधिक्खिवसि ?

॥ बटुः ॥

अरे रे वण्णसंकरा, उवज्झाअस्स एवं वाहरसि ?

॥ उपा ॥

कस्स एसो उवज्झाओ ? णवरं एस [2]उट्टमुहस्स ।

॥ बटुः सक्रोधमुत्तिष्ठन्नुपासकमुखे चपेटां पातयितुमिच्छति ॥

॥ स्नातकभिक्षुप्राश्निकाः ॥

अलमलमतं चापलेन[3] ।

---

१ °गादिरव° क, ख । २ उट्टमु° क, ख । ३ °चापलेति क, ख ।

॥ इति निवारयन्ति ॥

॥ स्नात ॥

अपि च स्थैर्यग्राहिण्या स एवायमिति प्रत्यभिज्ञया[1] बाधितोऽयं हेतुः। तिष्ठतु वा प्रत्यभिज्ञा। यदिदमनिमेषदृष्टेरत्रुटितसत्ताकपदार्थग्राहि प्रत्यक्षं तदपि बाधकमेव। तस्मिंश्च तादृशि प्रत्यक्षे सति यत् केचिदविचक्षणाः क्षणग्राहि प्रत्यक्षमाचक्षते तदपि प्रतिक्षिप्तमेव, क्षणस्य दीर्घकालतानुपपत्तेः, इह च तथा ग्रहणात्।

॥ प्राश्निकाः ॥

कृतं विस्तरेण।

आकर्णितः कर्णसुखप्रदोऽयं
त्वद्वर्णितः स्नातक, नीतिमार्गः।
तेन व्युदस्तः क्षणभङ्गवादो
विज्ञानवादे त्वभिधत्स्व किञ्चित् ॥३९॥

॥ स्नात ॥

भिक्षो, श्रूयताम्।

ग्राह्यग्राहकयोर्द्वयोरवगतिर्मा भून्ननु द्योततां
ज्ञानात्मा स किमात्मनः प्रकटयत्याकारमन्यस्य वा।
नाहं नीलमिति प्रतीतिरिदमित्येषा तु संगच्छते
विच्छेदावगतिः परत्र तदयं ग्राह्योऽस्ति बाह्यो ध्रुवम् ॥४०॥

॥ भिक्षुः ॥

यद्यस्ति किं न संवेद्यते ?

॥ स्नात ॥

क एवाह न संवेद्यत इति ? ननु संवेद्यत एव नीलमिदमिति।

---

१ °भिज्ञाया क, ख।

॥ भिक्षुः ॥

साधो, ज्ञानावभासोऽयम्, ज्ञानस्य प्रकाशात्मकत्वात् । नार्थस्यावभासोऽयम्, तस्य जडात्मकत्वात् । उभयावभासश्च नास्तीति त्वयाप्युक्तम् ।

॥ स्नात ॥

ज्ञानमपि प्रकाशमानमन्यप्रकाशात्मकमेव प्रकाशते, नात्मप्रकाशात्मकम् । प्रकाश्यप्रकाशो ह्यसौ प्रकाशो न प्रकाशप्रकाश एव । अयमेव हि प्रकार उद्द्योतानाम् । तदुक्तम्,

त्रयः प्रकाशाः स्वपरप्रकाशाः[१] ।

इति । न तु तदानीं तत्त्वतो ज्ञानं प्रकाशते । नीलाद्याकारो हि प्रकाशते । न तु[२] ज्ञानं नीलाद्याकारम्, अन्वयव्यतिरेकाभ्यां तस्य गोत्वादिवद्[३] बोधरूपत्वावधारणादिति ।

॥ भिक्षुः तूष्णीमधोमुखो महीमालिखति ॥

॥ स्नात ॥

भो अत्रभवन्तः प्राश्निकाः, कथयत कतरः पक्षो विराजते ?

॥ प्राश्नि ॥

किमस्मान् पृच्छसि ? भिक्षुणैव मौनमवलम्बमानेन समर्थितो भवत्पक्षः ।

॥ स्नात ॥

तद् वयमिदानीं स्नानाय गच्छामः । अनुज्ञातुमर्हथ । भवद्भिरपि दृष्टं प्रेक्षणकम् । इदानीं यथाभिमतमनुष्ठीयताम् ।

---

१ द्रः वाक्यपदीयस्वोपज्ञवृत्तौ पृः २४ । २ ननु क, ख । ३ गोत्वादिवत् क, ख ।

॥ भिक्षुमुद्दिश्य ॥

यद्येष परत्र काय भिक्षवो भवतां श्रमः[1] ।
स्थीयतां कृतमेतेन तद्विपर्ययकारिणा ॥४१॥
अथ [2]क रुकुचीकूर्चडम्बरालम्बनाशया ।
जीविकार्थः प्रयत्नोऽयं तद् यथेष्टं विधीयताम् ॥४२॥

॥ इति निष्क्रान्ताः सर्वे ॥

॥ प्रथमोऽङ्कः ॥

---

१ प्रेमः क, ख । २ कोभक्तचीकूर्चं° क, ख, द्रः परिहृतकपटकौरुकुचीकूर्चाकूताः–हर्षचरिते [निर्णयसागरसं० पृ० ३९] तथा वृत्तिं बुधेन खलु कौरुकुचीं विहाय—पादताडितके प्रस्तावनायाम् ।

॥ द्वितीयोऽङ्कः ॥

॥ ततः प्रविशति चेटः ॥

[चेटः]

ण पिवीयदि शीयला शुला
    ण अ दाशीइ [1]शमं लमीयदि ।
शुलहं च ण मंशभोयणं
    विशंचते वम्हणवाशए[2] इदो ॥१॥

ता किं कलीयदि ? णत्थि य्येव वणिअभट्टके पलिहलिअ प्पणा गब्भदाशाण गदी । अण्णं पि तारिशं भट्टके आविक्खदियसु ण खज्जदि ण पिज्जदि । जाउ[3], अज्ज आणत्ते भट्टकेण हगे–अले कज्जलआ, गच्छ पेक्ख खवणअवशदीए किं जिणरक्खिदभिक्खू अत्थि णव त्ति । णे अ जाणामि कहिं सा खवणअवशदी ।

॥ परिक्रम्य वीथीमवलोकयन् सवितर्कम् ॥

एशु विस्तीए लुंचिदभोमकिंशालुविशलशवलिदा[4] एदे पंशुकणा लक्खीअंति । ता एशु य्येव लुक्खगहणे खवणअवशईए होदव्वं ।

॥ कतिचित् पदानि गत्वाऽग्रतो विलोक्य सहर्षम् ॥

इअ य्येव सा[5] खवणअवशदी, जदो एशु निलंतले लदापंजलंधयाले[6] लुक्खमूले कुविदं[7] खवणिअं पशादेंतो एशे खवणए दीशदि ।

॥ चरणं निरूप्य ॥

[8]अदिकोवणा खु एसा दुट्ठा खवणिआ या चलणपडिदं पि एदं खवणअयुआणं पलिहलिअ दूलं गदा । एशे वि तवश्शी पलुशवयणे खवणए दीशदि ।

---

१ शेमी क, ख । २ वाशीइ क, ख । ३ जाद क, ख । ४ शवलदा क, ख ।
५ शे ? ६ °धयाते क, ख । ७ कुविदंठ क, ख । ८ अधि° क, ख ।

॥ ततः प्रविशति पिच्छिकाहस्तः क्षपणकः । साश्रम ॥

हद्धी, परलोए दुरासाए पढमं खवणअत्तणं मए गहिअं । खलिदस्स तत्थ इणिहं दिट्ठादिट्ठा खु मे णट्ठा । जदो एसा वि दुट्ठा तावसी चलणपडिदस्स वि मे ण पसीददि ।

॥ अद्विणी प्रमृज्य ॥

अइ दुट्ठा बंधइ गच्छ तुवं । किं तुए वि सरिसं कां वि णवणिअं ण पाविस्सं ।

॥ चेटः । विचिन्त्य ॥

जाव[1] एशे खवणए मं ण पेक्खदि, ताव हगे खवणिआवेशं[2] कदुअ एदं खवणअं उवहशिश्शं ।

॥ आत्मानं निरूप्य ॥

लंवकण्णो खु हगे । ण आण[णे] शमश्शुलोमा मे उब्भिण्णा । ण य खवणिआणं वेणिवंधो शीशे शंभावीयदि । ता शुअलो मे खवणिआवेशे ।

॥ तथा करोति । निरूप्य ॥

पिच्छिआमेत्तशुण्णे संपअं मे खवणिआलूए वट्टदि ।

॥ अग्रतोऽवलोक्य सहर्षम् ॥

[3]शाहु, खवणिआए शंधालिदपलिच्चइअं पिच्छिअं गेण्हिअ उवशप्पिश्शं[4] ।

॥ तथा कृत्वा ॥

अज्ज पणमामि । पलिश्शंतम्हि संपदं[5] । ता आचक्खशु मं अज्जो कहिं भट्टके जिणरक्खिदभिक्खु वट्टदि ।

---

१ जाद क, ख । २ °वेसं क, ख । ३ शाणु क, ख । ४ °शंपिस्सं क, ख । ५ संघदं क, ख

॥ क्षपणकः साश्वासमात्मगतम् ॥

ण एस अत्तपरंमुहोव्व मे दइओ लक्खियदि । अण्णा खु एसा तरुणखवणिआ उवणदा ।

॥ प्रकाशम् ॥

अइ बालतवस्सिणि[1] किं तुज्झ जिणरक्खिदभिक्खुणा ? परिस्संता खु दीसदि । ता इह य्येव णिज्झरे सिसिरलदागहणे उववििसअ वीस[म] मुहुत्तअं !

॥ चेटः ॥

कुदो मे णिच्चदुःखिदाए मंदभग्गाए वीशामो ?

॥ क्षप । सस्नेहम् ॥

किं इमस्सिं बालभावे वि ते दुक्खकारणं ?

॥ चेटः । निःश्वस्य ॥

अज्ज, चिट्ठदु एशे मह [2]दुट्ठवुत्तंते । जिणरक्खिदभिक्खुपउत्तिं मे आचक्खदु भवं ।

॥ क्षप ॥

बालिए, एसो खु जिणरक्खिदभिक्खु अब्भंतरे अत्तसिस्साण [3]मज्झे वक्खाणअं करेंतो णिअग्गोहरुक्खमूले चिट्ठदि । तुवं पुण खणं उववििसअ वण्णेहि दाव अत्तणो णिव्वेअकारणं ।

॥ चेटः । उपविश्य निःश्वस्य ॥

अज्ज किं [4]एशे शंशालहद[ा]ए लज्जाणिहाणे वण्णीअदि ?

॥ क्षपणकः । अश्रिणी चेटस्योत्पुंसयन् ॥

बालिए वण्णेहि । हिअअणिव्विसेसो खु एसो जणो बालिआए ।

॥ चेटः ॥

बालकुमालिकय्येव पव्वजिदम्हि मंदभाइणी ।

१ °तरम्मिणि क, ख । २ उट्टहुत्तंते क, ख । ३ मस्ते क, ख । ४ एशु क, ख ।

॥ नृप ॥

तदो[1] उण ?

॥ चेट ॥

तदो ईशीशि [2]उब्भिज्जंतविरलजुव्वणलक्खणाए अणिच्छंतीए य्येव मे असिक्खिदमअणलसाए केण वि तरुणखवणएण शील-खंडणा कदा ।

॥ नृप । सहर्षमात्मगतम् ॥

अमअणई य्येव मे उवणदा ।

॥ प्रकाशम् ॥

वालिए ईरिस य्येव संसारट्ठिदि । तदो उण ?

॥ चेट ॥

अज्ज, तदो [3]कालंतए सणिअं सणिअं मुणिअमअणलसं मं पलिहलिअ शेशवणए अण्णस्सिं डड्ढमुट्ठीए वुड्ढखवणिआए पशंते ।

॥ नृप ॥

तेण हि समुहादो शीओ । पंगुलअंधणाअं करेम्ह ।

॥ इति चेटं कण्ठे गृहीत्वा बलाच्चुम्बति ॥

॥ चेटः कृतकलज्जमधोमुखमास्ते ॥

॥ नृप ॥

वालिए, किं मं ण पेक्खसि ?

॥ चेटः ॥

कहं णु पेक्खिस्सं ? तए वि मं पलिहलिअ अण्णदो गंतव्वं ॥

॥ नृप ॥

वालिए, मा एवं भण । दासवत्तिणिअं ते कलयिस्सं ।

---

१ ततो क, ख । २ उब्भिद्यन्नमवि° क, ख । ३ कोलं° क, ख ।

॥ चेटस्य वक्षसि हस्तं निक्षिप्य ॥

किं अज्जवि ते थणआ ण उब्भिण्णा ?

॥ चेटः सलज्जम् ॥

किं हदाशा कलिश्शं ?

॥ क्षप । नाभिमूले चेटस्य हस्तं निवेश्य पुरुषलक्षणमस्योपलक्ष्य [1]सविलक्षं सकोपं च ॥

हद्धी ! हदाश, दढं तए खलीकदो म्हि ।

॥ प्रहर्तुमिच्छति ॥

॥ चेटः ॥

अले ले तापशकामुआ, जदि किं पि आचक्खशि, ता जिणरक्खिदभिक्खुणो [2]पुक्कलयिश्शं ।

॥ क्षप । क्षणं विमृश्य चेटस्य पादयोः पतित्वा ॥

ण तए एसो परिहासो कस्स वि पगासिदव्वो ।

॥ चेटः ॥

किं मे [3]उक्कोचअं ?

॥ क्षप । [4]पिच्छिकामूलादुद्धृत्य किमपि ददाति ॥

॥ चेटः ॥

कदे पलिहाशे । पाविदे कशेवणए । अधिगया भिक्खुणो पउत्ती । ता शांपदं गदुअ भष्टके विण्णवेमि ।

॥ परिक्रम्याग्रतोऽवलोक्य ॥

अज्ज, दिट्ठिआ वड्ढसि । आगदा दे हिअअवल्लहा ।

॥ ततः प्रविशति यथार्थक्षपणिका[5] । क्षपणिकावेशं चेटं निरीक्ष्य सेर्ष्यकोपम् ॥

अइ दुट्ठतावसि, एदं पारकूअं पिंछिअं गेण्हिअ कहिं गम्मिअदि ?

---

१ सविलक्ष्यं क, ख, । २ पुस्कल° क, ख, । ३ उरको° क, ख । ४ पिठिका ख, । ५ °णिकाः क, ख ।

॥ चेटः ॥

अय्ये गेराह एदं पिंछिअं। हगे उण अणिच्छंति य्येव्व एदश्शिं लदागहणे एदिणा खवणएण खलीकदा। ण मे दोशो।

॥ इति[1] निष्क्रान्तः ॥

॥ क्षपणिका क्षपणकनिकटमुपसृत्य ॥

अरे दुट्ठकामुअ तावसीलंपट, पिंछिआ मे विसुमरिदत्ति जाव पडिणिवडिअ आगदम्हि ताव एदस्सिं अंतरे खणमेत्तएण य्येव[2] एदस्सिं लदागहणे [खवणिआ आ]लिंगिदा। ता संपदं अणुहवसु अत्तणो अविणअस्स फलं।

॥ इति पिच्छिकादण्डेन प्रहरति ॥

॥ क्षप ॥

मा एवं[3] संभावेदु भोदी। चेडओ खु एसो इत्थिआवेसं कदुअ मं उवहसिदुं आगदो। तेण हदासेण कोविदा भोदी जं सच्चं। कोसं ते पिवामि।

॥ इति क्षपणिकायाः पादयोः पतति ॥

। क्षपणिका ॥

कुदो दे मुहे सच्चं, जस्स एसो उवसमो ?

॥ क्षप ॥

अण्णं वि खेड्डअं दुट्ठचेडओ एसो करोदि। ता एदु भोदी अण्णदो गच्छम्ह।

॥ ससंभ्रमम् ॥

एसो खु वम्ह णो को वि इदो आगच्छंतो दीसदि। ता तुवरदु भोदी।

॥ निष्क्रान्तौ ॥

[प्रवेशकः]

---

१ दोशोत्ति क, ख। २ य्येवए क,ख। ३ भो एवं क, ख।

॥ ततः प्रविशति स्नातको बटुश्च ॥

॥ स्नात ॥

कृता तावद् गोष्ठी [1]सपदि निपुणम्मन्यमनसां
मदोष्माणं तेषामरुणवसनानां शमयितुम्।
इदानीमिच्छामः कृपणमतिभिः क्रीडितुमिमे
कृपापात्रप्रायैरपि हि सह नग्नक्षपणकैः ॥ २ ॥

॥ बटु ॥

अज्जस्स सा कीडा। ताण उण तवस्सीण सव्वस्सणासो।

॥ स्नात। सस्मितम् ॥

यथाह भवान्, गावः पुत्रदारा गृहं क्षेत्रं कृषिवणिज्ये सर्वमेषां विनश्यति। किं हि दिगम्बराणां भिक्षाभुजां वृक्षमूलवासिनां सर्वस्वम्?

॥ बटुः ॥

णं भणेमि। परलोयस्स कदे दारुणं दुक्खपब्भारं ते तवस्सिणो अणुहवंति। ता अज्जस्स सरस्सईपवाहे णिवडंति। तस्सिं आगमरुक्खए णिप्फलो[2] य्येव एदाणं सो पआसो।

॥ स्नात ॥

अहो कारुणिको भवान्। भवतु, भवदनुरोधान्मृदु तेषु प्रभविष्यामः। तदेहि। प्राप्ता वयमेषामाश्रमपदम्। प्रविशामस्तावत्।

॥ परिक्रामतः। स्नात। अग्रतोऽवलोक्य ॥

अयं स न्याग्रोधतरुच्छायायामनेकशिष्यगणोपास्यमानः किमपि व्याचक्षाण इव जिनरक्षितभिक्षुरास्ते।

---

१ सपसि ख, ख। २ णिऽफल्ये क, ख।

॥ ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टः क्षपणकभिक्षुः
[सशिष्यः] ॥

॥ भिक्षुः । आत्मगतम् ॥

अहो दुरतिक्रमः संसारचक्रपरिवृत्तिक्रमः ।

निषिद्धं यत्नेनाप्यनुसरति तानेव विषया-
न तेषां वैषम्यं[1] विमृशति विपाके बहुविधम् ।
न विद्मः किं कुर्मो विशति न शिवे वर्त्मनि मनो
न शाम्यत्येवैषा निरवधिरविद्या भगवती ॥ ३ ॥

॥ विचिन्त्य ॥

तथापि यथाशक्ति तपस्विनो दिवानिशमनुशास्या एवामी भिक्षवः ।

॥ प्रकाशम् ॥

भो भिक्खवा,

पहरइ कयंतवाहो[2] विसमा संसारवाउरापासा[3] ।
कह तरउ जीअहरिणो पज्जलियं दुक्खरण्णमिणं ॥ ४ ॥

अहवा,

जिनचरणसुमरणोग्गयनिसग्गसुइपुण्णवलाणं[4] ।
कुविदोऽवि किं करिस्सदि अमरणसूरो हयकयंतो ॥ ५ ॥

ता संपदं,

झाइज्जदि जिणवयणं तवणियमेहिं खविज्जइ सरीरम् ।
इत्तियमेत्तं गिण्हह उवएसरहस्ससव्वस्सं ॥ ६ ॥

---

१ नुतेषां वैशद्यं क, ख । २ कयंतदाहो क, ख । ३ °वाउरापासा क, ख ।
४ °लवलाणं ख ।

॥ शिष्याः ॥

जं भट्टके आणवेदि ।

॥ स्नात । उपसृत्य सविनयम् ॥

अपि कुशलिनः शिष्यपरिषदा सह भवन्तः ?

॥ भिक्षुः सवितर्कं स्वगतम् ॥

अयमसौ स्नातकः संकर्षणः सौगतानभिभूय साम्प्रतमस्मान्[1] परिबुभूषुरिहागतः । तदपसरणमेवात्र श्रेयः । दुर्विषहमस्य पौरुषम् । अपूर्वैषा वक्तृशक्तिः प्रज्ञा च ।

॥ प्रकाशम् ॥

स्वागतमार्यस्य । इत उपविश्यताम् । कुशलम् ।

॥ स्नात ॥

किमत्र प्रस्तुतम् ?

॥ भिक्षुः ॥

किमत्र संसारगहने प्रस्तूयते ? यदि संतरणोपायः कोऽपि प्राप्यते ।

॥ स्नात ॥

ननु गृहीत एवात्रभवद्भिरुपायः । तथा हि,

न हिंसा [2]नासत्यं न गृहवनवासव्यसनिता
न शक्तिर्व्यापारे क्वचिदपि भवानन्तर फले ।
तपश्चेदं तीव्रं व्रतनियमसंबाधमनघं
ग्रहीतव्या कान्या सरणिरिह संसारतरणे ॥ ७ ॥

॥ भिक्षुः ॥

अनुकूलालापपेशलैव[3] भवादृशां निर्मिता प्रजापतिना रसना ।

---

१ ०मस्मात् क, ख । २ नाम सत्यं ख । ३ पेशले च क, ख ।

॥ स्नात ॥

भिक्षो, तथाप्युच्यतां कः प्रदेशो व्याख्यातुमुपक्रान्त इति ।

॥ भिक्षुः ॥

महदत्र कौतुकम् ! आर्हतानामनेकान्तवाद एव गृहकृत्यम् । स एव चेह प्रस्तुतः ।

॥ स्नात ॥

भिक्षो, [1]यदुच्यते,

एको भावः सर्वभावस्वभावः
सर्वे भावा एकभावस्वभावाः ।
एको भावस्तत्त्वतो येन दृष्टः
सर्वे भावास्तत्त्वतस्तेन दृष्टाः[2] ॥८॥

इति, तत्रेदमिह भवन्तं पृच्छामः,

एको भावश्चेत् सर्वभावस्वभावो
लोकः कार्यार्थी कुत्र कं वा [3]नियुङ्क्ताम् ।
स्वे स्वे कार्ये चेदस्ति भावव्यवस्था
नैको भावः स्यात् सर्वभावस्वभावः ॥९॥

रूपं यद्यपि भावानां तुल्यं किमपि दृश्यते
तथाप्यनन्यगाम्येषामस्ति प्रातिस्विकं[4] वपुः ॥१०॥
एवं त्वन्विष्यमाणेऽस्मिन् पदार्थनियमे[5] जनः ।
न दृष्टार्थेन दृष्टार्थामारभेत क्वचित् क्रियाम् ॥११॥

॥ भिक्षुः संज्ञया शिष्यं निर्दिशति ॥

---

१ यमुच्यते क, ख । २ न्यायवार्त्तिकतात्पर्यटीकायां १-१-१; तत्त्वोपप्लवसिंहे पृः ७९ स्याद्वादमञ्जर्यां पृः ४; प्रपञ्चसारटीकायां पृः ६४ ३ नियुङ्क्तात् क, ख ४ प्रति° क, ख । ५ °नियमो क, ख ।

॥ शिष्यः साकूतम् ॥

भट्टका, भिक्खवा विएणवंति [1]चिलायदि भट्टके । ता सपदं अम्हे पत्थुदकज्जवेला अदिक्कमदि त्ति ।

॥ भिक्षुः स्नातकं प्रति ॥

आर्य [2]भिक्षुकार्यमवसीदति । तद् भवन्तः प्रमाणम् ।

॥ स्नात ॥

भिक्षो, यथामतमनुष्ठीयताम् ।

॥ भिक्षुः शिष्यानुद्दिश्य ॥

अरे रे तुरिदतुरिदं गडुअ भिक्खूणं भण, जहा अप्पमत्ता खणं तत्थ य्येव विलंबध । एस आगदो म्हि [त्ति][3] ।

॥ निष्क्रान्तः सशिष्यो भिक्षुः ॥

॥ स्नात ॥

वटो, दृष्टमत्रभवतो[4] दिगम्बरस्य वैदग्ध्यम् ।

॥ बटुः ॥

अय्य, को तुज्झ वादसमरे संमुहो ट्ठादुं सक्कुणोदि ? ता इमिना [5]ववएसपलायणेण रक्खिदो णे[ण] अप्पा ।

॥ स्नात ॥

किमस्माभिरस्य लगुडैः प्रहर्तव्यम् ? वस्तु ज्ञातव्यम् । तच्च ज्ञातमेवास्माभिः । [6]तत् त्वदनुरोधादेव नात्र [7]कार्कश्येन व्यवहृतम् ।

॥ बटुः ॥

मउओ वि हडइ हिअअं वादब्भिडिआण अय्यवाहारो ।
मीणाण थलगयाण ए भावो सिसिरे विस्तरस्स[8] (?) ॥१२॥

---

१ विलायदि क, ख । २ भिक्षुः का° क, ख । ३ इतिशब्दः संस्कृतमयोऽभ्यर्णमेवोपलभ्यते क, ख । ४ अस्य भवतां क, ख । ५ धवएस° क, ख । ६ त्व ख । ७ कार्कं° क, ख । ८ यो भावो सिसिरे वि तरंसिस (?)

॥ स्नात ॥

बटो, तत् क्वेदानीं गम्यताम् ?

॥ बटुः ॥

णं एहादुं ण कीस गम्मीयदि ?

॥ स्नात । सस्मितम् ॥

किं बुभुक्षितो वर्तसे ?

॥ ऊर्ध्वमवलोक्य ॥

कः खल्वधुनैव स्नानस्य कालः ? तद् वरमिहैवार्हतवसतिवन-गहने मुहुर्विहरामः ।

॥ बटुः ॥

एवं करीयदु ।

॥ उत्थाय परिक्रामतः ॥

॥ स्नात । अग्रतोऽवलोक्य सविस्मयम् ॥

अहो रम्यः प्रशमसमुचितोऽयमुद्देशः । तथा हि,

घनस्निग्धच्छायं वनमिदमिमाः शाद्वलभुवः
पयश्चेदं पुष्पोत्करसुरभयो वायव इमे
मृगाणामत्रामी विहरणविलासा बहुविधाः
खगानां चानेकस्वरविसरभिन्ना विरुतयः ॥१३॥

॥ विचिन्त्य ॥

इहारण्ये पुण्ये यदि [2]भवति वेदान्तनिरतो
निवृत्ताशीरात्मा नियमितमनोवृत्तिनिवहः ।
[1]दिनैरल्पैरेव व्यपगतभवाध्वश्रमजवं
ध्रुवं नित्यानन्दं किमपि परमं धाम लभते ॥१४॥

---

१ पुष्यात् क, ख । २ सवंति क ।

नेपथ्ये ॥

वेयंता दुत्तरंता [1]तइकहियकहा वित्थरा संकुलत्था

अय्येहिं तत्थ चिंतीयदि गहणगदी अत्थि णत्थित्ति अप्पा।

दूरे चिट्ठंतु ते मे परिहरिदुमिदं घोरसंसारदुक्खं

संक्खित्तं णिम्मलत्थं जिणमुणिभणिदं आगमं आहरम्हा॥१५॥

॥ बटुः ॥

अय्य, एसो खु कासायवसणो तावसो [2]ईरिसं किं पि मंतंतो तुरिदतुरिदं परिक्कामदि ।

॥ ततः प्रविशति तापसः । वेअंता इति [पुनः] पठन् परिक्रामति ॥

॥ बटुः ॥

अज्जवि जिणसासणे य्येव एयाण [3]अहिणिवेसो ?

॥ स्नात ॥

बटो, तिष्ठत्वेतत् । किमनेन ? अन्यदेवैनं[4] पृच्छामः ।

॥ तापसमुद्दिश्य ॥

भोः तपोधन, क्केदमाकुलाकुलमिव गम्यते भवता ?

॥ ताप ॥

बम्हणो खु [5]तुवं । ता किमत्तणो भुक्खावेअणं ण आणासि ?

॥ स्नात ॥

किं भवान् भोक्तुं प्रस्थितः ?

॥ ताप ॥

अध इं ।

१ दुइ क, ख । २ असरिसं ? इरिसं क । ३ °णिवि° क, ख । ४ दंवेनं क, ख । ५ तवं क, ख ।

॥ स्नात ॥

क उद्देशो गन्तव्यः ?

॥ ताप ॥

णं इह य्येव जिणरक्खिदभिक्खुतवोवणे अज्ज महाभोअणं वड्ढदि ।

॥ स्नात ॥

महाभोजने को हेतुः ?

॥ ताप ॥

केण वि भयवदो जिणगुरुणो सासनगदेण ठक्कुरेण अज्ज तहिं महाभोअणं [1]उववादिद । जत्थ पव्वइयसहस्साइं संघडिदाइं । ताण अ सत्तूण रासीओ, तेल्लघडिआ, कंचिअकुम्भीओ, गुडकूडया, तेल्लपक्काण[2] भक्खाण पव्वया उवणीआ ।

॥ स्नात ॥

भोः तपोधन, अथात्र मध्ये दधिक्षीरघृतादिनाम न किञ्चिद् गृह्णासि ?

॥ ताप ॥

अहह, तुम्हाण बम्हणाण एदे ममाआरा । अम्ह उण तवोहणा पाणिसंभवं किं पि ण असणे ण पाणे ण वसणे ण सअणे ण आसणे ण अण्णत्थ कत्थ वि सरीरोवअरणे विणिवेसेम्ह । णं मम य्येव इमे रुक्खविदलणिम्मिदे उवाणहिए किं ण पेक्खसि ? ता भोदु इमिणा कहावित्थरेण । भीअणसमओ मे अदिक्कमदि ।

॥ स्नात ॥

[3]ममाप्यादेशय पन्थानम् । वयमपि तपोधनविभूतिं पश्यामः ।

---

१ उंदवादिदं क, ख । २ तेलपक्षणे क, ख । ३ समाप्य° क, ख ।

॥ ताप ॥

एवं करीयदु । एवं करीयदु । ता एदु भवं ।

॥ सर्वे परिक्रामन्ति ॥

॥ स्नात ॥

भोः तपोधन, जिनशासनं प्रतिपन्नो भवान् कथं काषायवासाः ? अपि सुगत एव जिनो भवताम् ।

॥ ताप । सस्मितम् ॥

अम्हाणं अ सुगदो भअवं जिणगुरू । किं च जिणगुरू [1]सुगदो होदि । अहोभद्दा आरहदा, [2]भावअम्हो(?) आरहदा, के वि दियंवरा, के वि रुक्खविदलमेत्तवसणा, के वि रत्तवासा, के वि सेयवडा[3] । पेक्ख दाव इदो इमे निद्दयलुंचणपसंगलक्खिज्जंतलोममूलविअलंतपविरल-तणुअसोणिअकणा दियंवरा । इदो खु इमे वत्तुलवक्कलरचिज्जंतकोमल-वक्कलंचला चीरवसणा । इदो खु इमे [4]तक्खणपक्ककन्दुउद्धरिअसराव-सरिसवण्णवसणा अ बह्मआरिणो तवोहणा । ता अहोपुण्णभाअणो सो ठक्कुरो जस्स इमे अज्ज अणुग्गहं करिस्संति ।

॥ स्नात । सस्मितमात्मगतम् ॥

पुण्यभाजनमुच्यते, नानर्थकारीति[5] ।

न चिन्तयति दन्तिनं न तुरगं न कौक्षेयकं

न वर्म न करग्रं न कटकाङ्गुष्ट्रादि वा ।

इह चपितवित्तसारमवलुप्तसेवाविधिं

विधास्यति नराधिपो ध्रुवमिमं विभूतिच्युतम् ॥ १६ ॥

---

१ सुग(ग्ग)दो क, ख । २ भावअम्ह = भावगम्याः ? ३ °वडा क, ख
४ °पक्ष' क, °पक्कू° ख ५ °कानीति क, ख ।

॥ प्रकाशम् ॥

अहो तपोवनस्य[1] प्रशान्तरमणीयता !

शममयमिव दृश्यते जग-
न्नियममयीव चकास्ति मेदिनी ।
इह खलु भवपाशपङ्क्तयो
विशकलिता इव भान्ति देहिनाम् ॥ १७ ॥

॥ वटुः ॥

दिट्ठा दिअंबरा चीरवसणा कासायवासा सेअवडा । ता संपदं इदो इमे णीलंबला दीसंतु ।

॥ स्नात । अग्रतोऽवलोक्य सविस्मयम् ॥

अहो बतापूर्वमिदं तपः । एकनीलवसनावृताविमौ स्त्रीपुंसौ किमप्यतिपेशलं गायन्तौ[2] सह विहरतः ।

॥ निपुणं निर्वर्ण्य ॥

कथम् ? अनेकसंख्यान्येतानि[3] दृश्यन्ते । भवतु, अतिविप्लुता पृथिवी । उत्सन्ना त्रयी ।

॥ तापसमुद्दिश्य ॥

भोः तपोधन, विदितोऽयं तव नवः कोऽपि तपसां प्रकारः ?

॥ ताप ॥

अहं एदं ण [4]आणामि को एसो चउ[र]णियममग्गो ।

एदं खु तक्केमि, इध[5] महाभोअणकिंवअंतिं सुणिअ भोअणमेत्त-लालसा के वि एदे परिब्भमंति । ता भोदु[6] एदाणं वुत्तंतेण । समाणचरिआणं य्येव मज्झं वच्चामि ।

---

१ तवोधनस्य क, ख २ ०पेशलगा० क, ख ३ ०न्येस्तानि य,ख ४ याणामि क, ख ५ इव क, ख ६ भोपु क, ख

॥ इति[1] निष्क्रान्तः ॥

॥ ततः प्रविशत एकनीलपटप्रावृतौ गायन्तौ स्त्रीपुंसौ ।
विभवानुसारेण वा बहूनि तथाविधानि मिथुनानि गायन्ति ॥

[हेला-] जयइ मुणी णीलंबरणाहो ।
जेण समिउ भवसंवरगाहो ॥ [ध्रु०]
जसु भअवं तुह सासणणोक्खं पिज्जइ किं पि [2]रसाअणसोक्खं ।
भवे भुंजिज्जइ इत्थियसुक्खं परलोए पाविज्जइ [3]मोक्खं ।
सो सिज्झइ सरीरडा लंघिज्जइ संसारडा ।
तो अण्णे जे पुण आसमा ताण णिबंधहु आस मा ।
परिसोसिज्जइ देहडा मोक्खहि पुण[4] संदेहडा ।
सिक्खाजोए काइं विढप्पइ[5] पुरुसु परव्वसु परिसम्मप्पइ[6] ।
गुण परिअज्जिअ[7] जइ वि सर तो विउ पुरुसह भोअहर ।
पढमउ संगउ जेण एइसो[8] ता हंसो णिव्वलु सहजसहाउ निर[ासो]।
इदी जइ जुअ जु[अ] विजाणि [9]× × × × × ×
पुणु भोअसरीरेंहि कं पाएम भमंता कं पमअजंति ।
अणिड्ढिअजम्म जेंइ परमप्पविवत्तुइं उ जइ[10] वा सद्दविवत्तुइं ।
भोदि[11] अविज्जापसमेंइं विणु कहइं उ सअलु सतत्तु एम ॥
[दुवई-] जे अण्णे वि आगम विहला सअल मुणेवि[12] ।
एत्थ परत्थ वि सुहु लहहु मुणिनीलंब[रव]रे वि[13] ॥

---

१ 'त्ति' इति प्राकृतः पाठः क, ख । २ °अणमोक्खं भव क, ख । ३ मउ······ सोसिज्जइ क, ख । ४ पुरो क, ख । ५ कादु (काइ क) विड° क, ख । ६ परस-मप्पइ क, ख । ७ °आजिअ क, ख । ८ पढमं उ संगत जेण इएसे क, ख । ९ अष्टपंक्तिपरिमितो ग्रन्थभ्रंशः क, ख । १० जाइ क, ख । ११ भोवि क, ख १२ मुणवि क, ख । १३ वलेइ ?

॥ स्नात । चिरं गीतमाकर्ण्य ॥

बटो, गीतव्यपदेशमशेषदर्शनाक्षेप[कं] केनापि कल्पितं वाद्यस्थानकमिदम् । अहं तु प्रायश्चित्तभीरुर्न शक्नोम्येव कश्मलैरेभिर्वाचं मिश्रयितुम् ।

॥ स्त्रीपुंसौ पुनस्तदेव गायतः ॥

॥ स्नात ॥

बटो, पश्य

वाचः काचन नास्ति शुद्धिरवमः कायोऽपि शौचोज्झित-
श्चेतो निर्विचिकित्सकुत्सिततरव्यापारनित्योत्सवम् ।
रे जन्तोः[1] परलोकनिर्दयधियः कस्यावदातं तप-
श्चर्याश्चिर्यमिदं [हि] कश्चिदथ वा पुंसामवद्यो[2] विधिः ॥१८॥

अपि च,

स्वच्छन्दं चर्च्यमाना चरति चिरमियं चर्चरीगीतगोष्ठी
पीयन्ते कान्तवक्त्रासवशबलरसान्यस्तशङ्कं मधूनि ।
तन्यन्ते तत्त्ववस्तुव्यवहितनियतप्रस्तुतान्योन्यसङ्गै-
रङ्गैश्चेष्टा[3] यथेष्टा व्रतमतिसुभगं सेव्यते केन नैतत् ॥१९॥

॥ बटुः ॥

एवं णेदं जधा अय्यो मन्तेदि ।

॥ स्नात ॥

मम [4]चेयं संभावना [यन्] नूतनमद्यप्रवृत्तमिदं महाव्रतम् । अतिप्रसृते गायमानेऽस्मिन्नतिमात्रं विप्लवते वर्णाश्रमसमाचारः । भवतु भग्नमिव त्रयीवर्त्म पश्यामि ।

---

१ राजानो क, ख । २ °वद्या क, ख । ३ °न्यशङ्कं गैरङ्गै° क, ख । ४ चेदों संभावना त्तेतममद्य° क, ख ।

इदं तपस्तरुणमनोऽभिनन्दनं
विलोक्य हि व्यपगतसर्वयन्त्रणम्[१] ।
पतिव्रता [अ]पि [२]खलु योषितश्चिरं
स्थिरं पदं दधति न[३] भर्तृवेश्मसु ॥२०॥

॥ बटुः सस्मितम् ॥

अय्यस्स किं जादं ? णहु अय्येण अज्ज वि दारसंगहो कदो । अम्हे उण दूरे दाव एसा कधा ।

॥ स्नात ॥

नन्वार्या जन[यि]त्री ते जीवत्येव ।

॥ बटुः ॥

सा खु संपदं अतो[४] अणत्थादो उत्तिण्णा जा जीवंतमुदिआ वुड्ढिका वट्टदि ।

॥ स्नात ॥

कृतं परिहासेन महानेष विप्लव उपस्थितः । तद् बटो, चिन्तय किमत्र प्रतिसमाधानम्[५] ।

॥ बटुः ॥

अय्य ण मे पडिभाअदि । तुमं य्येव जानासि । इणिंह पुण पवड्ढंतो एसो कलिजुओ । ता कुदो इत्थ ईदीसाण अणत्थाण पदीआरो[६] ?

॥ स्नात ॥

तथापि नानध्यवसायस्तिमितमासितुं युक्तम् ।

---

१ °यन्त्रणाम् क, ख । २ कुल° ? खेल क, ख । ३ नकारः पतितः ख । ४ अचो क, ख । ५ °धाने क, ख । ६ °आणु क, ख ।

॥ विचिन्त्य ॥

भवतु लब्धोवकाशः ।

॥ बटुः ॥

को उण एसो भविस्सदि[1] ?

॥ स्नात ॥

नन्वसौ राजा श्रीशङ्करदेवः । स हि वर्णाश्रमधर्ममर्यादाचार्यस्त्रिभुवनरक्षादीक्षितो देवः स्वत एव प्रतिक्रियामत्र जानाति, विशेषतोऽशेषभवागमपारगे पार्श्ववर्तिनि तत्रभवति[2] भट्टजयन्ते । भवतु, तमेव श्रावयामः । न कालपरिपालनयोग्यो ह्यनर्थः[3] । बटो, तदा[4] त्वमप्येतौ भोजनाजिरोद्देशं प्रस्थापय गायन्तौ स्त्रीपुंसौ ।

॥ बटुः ॥

भो तवस्सिनो, [5]णं एत्थ तवोवणे भोअणकालो तुम्हाणं वट्टदि ! ता कीस अतिक्कमीअदि ?

॥ इति निष्क्रान्ताः सर्वे ॥

॥ द्वितीयोऽङ्कः ॥

---

१ भविस्सिदि क, ख । २ °भयाति क, ख । ३ °परिवासयोग्यायनर्थं क, ख ।
४ त्वदो क, ख । ५ णे क, ख ।

॥ तृतीयोऽङ्कः ॥

॥ ततः प्रविशति साधकः । सोद्वेगं दिशोऽवलोक्य ॥

अस्तं गदे खु इयिंह शमए महेशलाणण[ण]वशशंके[1] । शुण्णे [2]अंधआले गअणे[3] हिअअ व्व अम्हाणं । शंपदं होदि एशे [4]पला-अणावशले । ता कहिं मे पिअवअश्शे मशाणभूदी गदे येण शमं पलाइश्शं ?

॥ परिक्रम्याग्रतोऽवलोक्य च ॥

एशे मशाणभूदी इध य्येव आगश्चंते[5] लक्खिअदि ।

॥ ततः प्रविशति द्वितीयः साधकः । [द्वितीयः] ॥

एशे शे वअश्शकंकालकेदुणो मठिआ । मए [ए]शे इमश्शिं अन्धआले वि ईशीशि दीशदि । ता उप्पेक्खिअं उप्पेक्खिअं पदाइं गमिश्शं ।

॥ परिक्रामति । कर्णं दत्त्वा ॥

पदशद्दे विअ ! भअवं, [6]मअणे णअललक्खआ इदो हिंडंति । ये[7] शंपाविअ चोल्लंति शंकाए वंधणस्तलं णेंति[8] शुले वा निशु-क्खिवंति लुस्के वा पाशेण उल्लअवेंति । भोदु, भअवं भोइलवणाथे शलणं[9] ।

॥ निपुणं निरूप्य ॥

वअश्शकंकालकेदुणो व्व वाहालो शुणीअदि ।

॥ समाश्वस्योपसृत्य ॥

वअश्शकंकालकेदू, तुह य्येव शआशं उपशंपत्ते । णअलभस्टआण शंकिदम्हि ।

---

१ °लाणणव° क, ख । २ शुण्णे णंधआले क, ख । ३ गअणे इति नास्ति क । ४ पलाअलेवशले क, ख । ५ °भूमी इव य्येव आगच्चंते क, ख । ६ मणअभाल-क्खआ क, ख । ७ य क, ख । ८ वंधणप्पलं क, ख । ९ भेइलवणाके शरणं क, ख ।

॥ प्रथमः ॥

अले मशाणभूदी तुम्ह[1] ! शोहणं तए कदं य एशु तुवं आगदे। ता तुलिदं[2] हिंडाव इमे अंधआले ण विलमदि। भाव, शमं य्येव पलाअम्ह।

॥ द्वितीयः ॥

किं चोलशंकाए णअललस्कआ[3] माले[दि] त्ति शंभावेशि ?

॥ प्रथमः ॥

ण एशा मे शंका होदि। आवि उवशमदि। अण्णे उण अणस्ते उवस्तिदे।

॥ द्वितीयः ससंभ्रमम् ॥

[4]कीश ?

॥ प्रथमः ॥

अयि, अस्ति दा[व]। किं तए ण शुदा एशा किंवदंती ? अण्णय्येव शंपदं एशे दुस्टलस्टे वट्टदि।

॥ द्वितीयः ॥

उत्तम्मदि मे हिदयं। ता तुलिदं [5]आविस्कदु वअश्शे।

॥ प्रथमः ॥

दालुणे खु लाए शंकलवम्मे। तदो [वि] विशमे शे बम्हणे [6]तश्श अमच्चे दुलाआलजयंते। येहिं ते तवश्शिणो णीलंवला वडिअ पिट्टिअ वेदवाहिलत्ति[7] लस्टादो णिव्वाशिदे। अण्णे य ये वेदवाहिले तवश्शी [8]लब्भदि, शे पिट्टीअदि मालीअदि वंधअदि [9]छल्लीअदि। ता अम्हे वि ताण य्येव मज्झे गहीअम्ह। [10]शुलं

---

१ भुम्ब क, ख। २ तुलिदं क, ख। ३ णअणलेष्कआम क, ख। ४ कोश क, ख। ५ शुविष्कदु क, ख। ६ उश्श क, ख। ७ °लद्वि क, ख। ८ लब्व° क ए। ९ घल्ली° क, ख। १० षलं क, ख।

पिअम्ह, मंशं भक्खम्ह, इत्थियं गश्चम्ह। णं अम्हे वि शव्वम्ह-यालिणो णीलंवलाणं। ता शंपदं एदं शाधकवेशं अश्चादिअ [1]तुलिदहिंडणेण इमश्शिश अंधआले [2]अलस्किदा गच्छम्ह।

द्वितीयः [सभयम्]

एवं कलेम्ह !

॥ परिक्रामतः । द्वितीयः ॥

वअश्श कंकालकेदू, कहं पुण एशे अणस्ते उवणदे ?

॥ प्रथमः ॥

[3]शुण, अस्ति दाव यो शे शणादकबम्हणे शंकलिश[ण]णामे येण जिणलस्किदभिस्कुवशदिकाणणे विहलंता गाअंता अशंखा णीलंवलमिहुणा [4]दिस्टा।

॥ द्वितीयः ॥

तदो ?

॥ प्रथमः ॥

तदो [5]तेण शे जयंते जाणाविदे। तेण अ लाए पवोहिदे।

॥ द्वितीयः ॥

तदो ?

॥ प्रथमः ॥

तदो [6]लाएण शे शणादकबम्हणे शंकलिशणे आणाविअ विवाहाविअ [7]माणेहि पट्टबंधेण शिलिशदेण अ शकलिअ शअलाए य्येव्व वसुंधलाए धम्मलस्कधिआले णिउत्ते[8]। तेण एशे पज्जलिदे अग्गी।

---

१ तुलिदे° क, ख। २ अलिक्खिदा क, ख। ३ सुण शुस्तिदा जो क. ख। ४ विक्खा। ५ तएणं क, ख। ६ लोएण क, ख। ७ मामेहि पट्टबंधिण क, ख। ८ शअलशहृय्येव वसूंधलए धम्ममलक्खवि° क, ख।

॥ द्वितीयः ॥

दुलाआलजयंतेण पज्जलिद त्ति आचस्क ।

॥ प्रथमः ॥

अस्ति य्येव एदं [1]भागपदं । कहिं गश्चम्ह ।

॥ द्वितीयः ॥

णं योगेशलए कालग्गीशिहाए अश्शमं वचम्ह । तशू एशे उवशग्गे कदावि [2]ण बाधेदि ।

॥ प्रथमः ॥

शा किं[3] एशु काले पालीयदि ।

॥ द्वितीयः ॥

एवं शंकेमि [4]लाअश्श पलमवल्लभाए शअलशुद्धंतशामिणीए शा इस्तियं त्ति कदा विलंचीए[5] शुयंधादेवीए लस्कियदि ।

॥ प्रथमः ॥

शा वि लस्किज्जन्तो किं अम्ह लस्किदुं पालेदि ? भो, भोदु कश्शिं पि गब्भलपेत्तंते दूले दिअंतले गश्चम्ह ।

॥ द्वितीयः ॥

यं आचस्कदि वअश्शे । ता याव पभादे ण पयट्टदि ताव तुलदं हिंडम्ह ।

॥ तथा कुरुतः । प्रथमः ॥

अले मशाणभूदी, यधा मंतेशि । पभादे उण हिंडदुय्येव एशु कुलस्टे ण पालीयदि ।

॥ द्वितीयः ॥

कीश ?

---

१ भागं प° क, ख । २ णिवाधेदि क, °घदि ख । ३ शाधि क, ख । ४ लोअस्स क ख । ५ विलंघिअ ?

॥ प्रथमः ॥

निशये विशये णअले णअले गामे गामे थले थले वेदज्झयण-शद्देण तुट्टंति [1]कण्णा । अज्जगंधेण तुट्टदि घाणो । जण्णधूमेण गलंति [2]अक्खीइ । ता एशे कुलस्टे [3]लअणीम्हि य्येव लंघीयदु । दिअशा उण केशुचि वणगहणेशु[4] अदिवाहीअंतु ।

॥ द्वितीयः ॥

एवं एणेदं । [5]शंकलिशणभएण वि लअणीशु य्येव अ अम्हेहिं हिंडिदव्वं । दिअशा उण अलण्णेशु अलक्खिदेहि णेदव्वा ।

॥ परिक्रामतः । प्रथमः ॥

अले [6]मशाणभूदी पविभत्त व्व दिशाओ शअला । शणिअं गलंति णक्खत्ता । ताव ओणदे पभादे । अम्हाणं किं णु कादव्वं ?

॥ नेपथ्ये पटहशब्दानन्तरम् ॥

भो भोः, पौरजानपदाः, एष खलु महाराजशङ्करवर्मदेवराजाज्ञया भट्टश्रीसंकर्षणः सर्वानेव युष्मान् बोधयति,

[7]येऽत्रानादिजगत्प्रवाहपतिता नानागमाः साधव-
स्ते तिष्ठन्तु यथास्थिताः स्वसमयाविष्टाश्चरन्तः क्रियाः ।
ये तु प्रस्तुतधर्मविप्लवकृतः पापास्तपोऽपायिन-
स्ते चेदाशु न यान्ति घातयति तान् [8]दस्यूनिव क्ष्मापतिः ॥१॥

॥ उभौ श्रुत्वा सभयम् ॥

आगदे य्येव [9]शंकलिशणववदेशेण जंगमे अम्हाण मच्चू । दा अण्णदो तुलिदतुलिदं गश्चम्ह ॥

॥ निष्क्रान्तौ ॥

---

१ कम्मो क, ख । २ इक्खीइ क, ख । ३ भेअणीहिं क, ख । ४ °चि वणगहणेशु इत्यावर्तितः क, ख । ५ संविलषण क, ख । ६ अशाणं क, ख । ७ योऽत्रा° क, ख । ८ दस्यूनिव क, ख । ९ शङ्कसिघण° क, ख ।

॥ ततः प्रविशति परित्यक्तस्नातकवेशो गृहीतगृहस्थराजपुरुषोचितवेशः श्रीसंकर्षणो बटुः विभवतश्च परिवारः ॥

॥ स्नात ॥

बटो, अपि नीलाम्बरोत्सारणेन परिवदत्यस्मान् जनः ?

॥ बटुः ॥

अय्य, मा एवं संकदु भवं। दुराआरेहि अलीयतावसेहि[1] अभिभवज्जंतो [2]पणट्ठो य्येव पुणो अय्येण पइट्ठिदो तईधम्मो।

॥ स्नात ॥

ननु देवेन श्रीशङ्करवर्मणा प्रतिष्ठापित इति ब्रूहि। तत् किमन्ये न नीलाम्बरच्छायानुकारिण उत्सारणयोग्याः प्रचरन्ति पृथिव्यामलीकतापसाः ?

॥ बटुः ॥

अय्य, सेववववएसेण जं किं पि आयरंता इत्तियं कालं दिट्ठा दुट्ठा तावसा। संपदं पुण अगणिदगणिदा [3]अय्यपहावेण ते वि पविरल[ा] होंति।

॥ स्नात ॥

साधूक्तम्। मयापि ते न न दृष्टाः। पात्रं ते निर्वासनस्य। तथा हि,

अपेयं किं तेषां न तु विरहितं यद् द्रवतया
अभक्ष्यं यत् तिक्तं दलयितुमशक्यं च दशनैः।
अजाता [4]प्रेता वा यदि परमगम्या स्तनवती
तपःस्थानं योग्यं किमिव यदि वा शौण्डिकगृहम् ॥२॥

---

१ °हि यभावसेहि क, ख। २ पणंचे क, ख। ३ अय्यपआवेण क, ख। ४ प्रेताया क, ख।

॥ बटुः ॥

यधा अय्यो मंतेदि ।

॥ स्नात ॥

बटो, सोऽपि नाल्पो विप्लवो वर्णाश्रमाणाम् ।

॥ बटुः ॥

ताणं[1] पि कलंको य्येव माहेसराणं जाण ववएसेण ते ववहरंति ।

॥ स्नात ॥

बटो, सम्यगभिहितम् । तदुद्वासनेऽपि देवस्य युक्त [2]एवावधानपरिग्रहः । तथा च,

शैवं शासनमाश्रिता वयमिति प्रख्याप्य नाम प्रभोः
शुद्धार्थेषु तदागमेषु कुधियः कुर्वन्ति ते विप्लवम् ।
तान् देवो विनियम्य सम्यगमले [मार्गे][4] यदि स्थापयेत्
तद् वन्द्ये[3] क्षितिपालने यशसि वा का नाम तस्य क्षतिः॥२॥

॥ बटुः ॥

जुत्तं णिमं ।

॥ स्नात ॥

ननु गृहीत एवात्र मया राजादेशः । तन्नियुज्यन्तामेते मार्गपालास्तदन्वेषणाय !

॥ बटुः ॥

जं अय्यो आणवेदि ।

॥ [5]इति निष्क्रम्य पुनः प्रविश्य च ॥

१ आणं क, ख । २ एएंवीवधान° क, ख । ३ तद्वंदे क, ख । ४ ग्रन्थपातः क, ख । ५ त्तिशब्दः प्राकृते पूर्ववाक्येन संश्लिष्टः क, ख ।

अय्य, पणट्ठाओ रट्ठादो। अएणो पुण को वि पणिही संभंतो अय्यं अएणेसंतो आगदो। ता एत्थ अय्यो पमाणं ॥

॥ स्नात ॥

आनीयतामसौ।

॥ बटुः संज्ञया तमाह्वयति। प्रविश्य संभ्रान्तः पुरुषः ॥

जयदु भस्टके। जे णाम माहेशला मंशशीधुदाशीववहालशीला नीलंवलकिंवदंतीं य्येव [शुणिअ ते][1] शअला लस्टादो पणस्टा। [2]अएणओ उण शुद्धतवशिशणोऽवि शंकिदा चलिदुं पउत्ताओ। एशु भस्टके पमाणं।

॥ स्नात ॥

[3]बटो, साधून् व्यावर्तयितुं शीघ्रं[4] नियुज्यन्तां [5]प्रधानपुरुषाः सत्कारपूर्वम्।

॥ पुरुषं प्रति ॥

त्वमपि रे मार्गमादेशयंस्तैरेव सह गच्छ।

[पुरुषः]

यं भस्टके आणवेदि।

॥ इति[6] निष्क्रान्तः ॥

॥ बटुः ॥

अहो अय्यस्स [7]पहावो उत्थलिदो।

॥ स्नात ॥

बटो, न युक्तमेतद्, यदनादिप्रबन्धप्रवृत्तसदागमानुगामिनः शङ्कितमासते। परममाहेश्वरो हि राजा शङ्करवर्मदेवः, सर्वाश्रमेषु

---

१ मातृकयोर्ग्रन्थपातः ॥ २ उण्ण उण शुद्ध° क, ख। ३ अत्र 'बटो' इति संबोधनपदं लेखकप्रमादादिति संभाव्यते, बटुना निर्देशाननुसरणात्। ४ मित्रं क, ख। ५ प्रधानपुरुषसत्कारः क, ख। ६ 'त्ति' इति प्राकृतमयः शब्दो मातृकयोः पूर्ववाक्यसंबद्धः। ७ आवो क, ख।

च दयालुः। तदेह वयमपि कुशङ्कोपशमाय श्रीधर्मशिवाश्रममेवाद्य गच्छामः।

॥ बटुः ॥

जं अय्यो आणवेदि।

॥ उभौ परिक्रामतः ॥

॥ नेपथ्ये ॥

किं शङ्किताः सभयमाश्रमिणः[1] स्थिताः स्थ
देवोऽखिलाश्रमगुरुर्न पराङ्मुखो वः।
युष्मासु विप्लवमिवादधतो निरस्ता-
स्ते कृत्रिमव्रतवृताः परमेश्वरेण ॥ ४ ॥

॥ बटुः ॥

एदे खु अय्येण णिउत्ता पहाणपुरिसा उग्घोसंता गदा।

॥ स्नात ॥

बटो, सम्यगुपलक्षितं भवता। वयमपि सत्वरं व्रजामः।

॥ परिक्रम्य ॥

बटो, ननु प्राप्ता वयं श्रीधर्मशिवाश्रमम्। तथा हि,

एते धूलनभस्मधूसररुचो धूपाग्निसंधुक्षणे
दक्षास्तत्क्षणपीतपुण्यपुरजित्पूजार्थपुष्पासवाः।
धन्याः कं न [2]हरन्ति तापसजटाग्रन्थिश्लथीकारिणः
कन्थामन्थरलास्यदानरसिकाः शैवाश्रमे वायवः ॥ ५ ॥

॥ बटुः ॥

जहा अय्यो मंतेदि। [3]पसंतरमणिज्जं तवोवनमिणमो दीसदि।

---

१ °श्रमिणाः क, ख। २ रहन्ति क, ख। ३ पसरंतरमज्जं क, ख।

॥ स्नात ॥

तदेहि प्रविशामः ।

॥ प्रवेशमभिनीय ॥

कथं प्राङ्गण एवमभिवर्तते श्रीधर्मशिवो भट्टारकः । अहो अमुष्य सर्वातिशायिनी तपोलक्ष्मीः । एष हि,

भस्मस्मेराननश्रीः [1]शुचिविबुधधुनीनीरनिर्धौतमूर्धा
[2]धावद्भिश्चैरवेदैश्चटुलगणनिभैस्तापसैर्वन्द्यमानः ।
गौर्याजस्रं सुकीर्त्या शशधरसमया नन्द्यमानामलात्मा
श्रेयः श्रीकण्ठकल्पो जनयति जगतां दर्शनादेव नूनम् ॥६॥

अपि च,

आत्मानमाश्रमपदं च बहुप्रकार-
कालेयकल्मषविशेषमुषि[3] प्रविष्टम् ।
सत्यं शिवे[4] शिवपुरस्थमिवाप्यवैमि
स्मेरस्मरारिनयनत्रयतर्प्यमाणम्[5] ॥७॥

॥ बटुः ॥

अहं पि अत्ताणं उप्पतंतं बलम्हभूयं पेक्खामि ।

॥ ततः प्रविशत्यासनस्थो यथानिर्दिष्टः श्रीधर्मशिवो विभवतश्च परिवारः ॥

॥ भट्टारकः सवितर्कम् ॥

राजासौ भुवनेषु विश्रुतगुणो धर्मैकतानाश्रयो
मन्त्री शास्त्रमहाटवीविहरण[ा]श्रान्तो जयन्तोऽप्यसौ ।
[6]नेदं कर्म यशोविरुद्धमनयोः शङ्का यथावस्थिता
तिष्ठन्त्वाश्रमिणः किमाकुल[मितः][7] किं वा भयं मादृशाम् ॥८॥

---

१ °विधुवधुनी क, ख । २ ऐर(ल)विलैः—यक्षैः(?) ३ °मुषि क, ख । ४ शिखै क, ख । ५ तर्क्ष्यमाणम् क, ख । ६ नाहं क, ख । ७ अक्षरद्वयस्थानं रिक्तम् क, ख ।

॥ अग्रतोऽवलोक्य ॥

कथमयमिहैवायातः स्नातकः ? सर्वं व्यक्तमिदानीम् ।

॥ स्नात ॥

तदेहि बटो, प्रणमामो भट्टारकम् ।

॥ उपसृत्य ॥

नमो भगवते प्रत्यक्षमहेश्वराय भट्टारकाय ।

॥ भट्टारकः ॥

स्वागतमार्याय । कुशलिनो भवन्तः ? आसनम् ।

॥ स्नात ॥

अलमासनेन, शाद्वलस्थल एवोपविशामः । भगवन्, [1]अप्यविघ्नमुपपद्यते यथाप्रस्तुतस्तपोविधिः । [अथ] को वात्र विघ्नः ? भगवान् महेश्वर एवात्मानमात्मनार्चयति । तदमुना जनप्रवादेन यथा न मनागाकुलतां बिभ्रति तपोधनाः, तथैनानादेष्टुमर्हति भट्टारकः । तपोविघ्ना एव [2]प्रतिहता राज्ञा । राजाप्यनुपदमेवागमिष्यत्येव भट्टारकं द्रष्टुम् ।

॥ भट्टा सस्मितम् ॥

कास्माकमाकुलता, तापसानां वा ? [3]श्रीशङ्करवर्मणि धर्मेण मेदिनीं समन्ततां शासति साधूनामेव राज्यम् । तस्य परं भूतिः । नैवाद्येवम् । चिरात् प्र[भृ]त्येवमेवानुभवामः ॥

॥ प्रविश्याप[टी]क्षेपेण संभ्रान्तस्तापसः ॥

जयदु जयदु भट्टारक ! एसो खु को वि वुड्ढको पंडि[ओ]स्वगव्वमुव्वहंतो अस्समममिमं उवहसंतो अणेअसिस्सपरिवारिदो उग्गखणचअणवंधं व्व करंतो[4] इदो आगदो । ता इत्थ भट्ट[ए] पमाणं ।

---

१ जोय्य° क, ख °विघे: क, विध ख । २ °हतराजा क, ख । ३ °धर्मणि क, ख । ४ उग्ग[उग्गा°क]हणकअणखंधं व कसन्तोइ क, ख।

॥ भट्टा सस्मितम् ॥

प्रविशतु तपस्वी । किमस्माकम् ?

॥ ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टो वृद्धाम्भिः । वृद्धाम्भिः ॥

अहो विस्मयम् । अहो वत कियाननर्थकारी राजा[1]शंकरवर्मा, [2]य इदृशी साम्राज्यलक्ष्मीरग्निहोतृभिर्वनस्थैर्यतिभिर्ब्रह्मचारिभिरेभिश्च शैवपाशुपतपाञ्चरात्रिकार्हतसांख्यसौगतप्रभृतिभिरनर्गलं भुज्यते । तत् कथमेष चिरं जीविष्यति ? तदद्य तावदयमेकदेशे मन्दारक इव दृश्यते । अस्मिन्नेवावसरे ईश्वरं पराकृत्य परलोकं निरस्य [3]वेद-प्रामाण्यं प्रतिक्षिप्य राजानममुममार्गादतो निवार्य योग्ये वर्त्मनि स्थापयामि, येनायमर्थपरश्चिरं राज्यमनुभवतीति । अत्र च शैवाश्रमे श्रुतं मया बहवः पण्डितमानिनः संघटिता [इति] । तेषां समक्षमेन-मेव शैवाचार्यं निर्भर्त्सयामि ।

॥ परिक्रम्यान्यतो[4]ऽवलोक्य ॥

अयं स शैवाचार्यः [5]कणभक्षाक्षपादादिदर्शन[पारदृश्वा][6] । एष च महामीमांसकसंकर्षणः । इमे चान्ये बहवो नानाशास्त्रविदः । भवतूपसर्पामि[7] ।

॥ उपसृत्य ॥

कुशल्यसि तपस्विन् ? भद्रं ते ब्राह्मण ?

॥ इति [8]वदन् शाद्वल एव शिष्यैरुपविशति ॥

॥ भट्टा । सस्मितम् ॥

कथमुपक्रम एवाक्षेपः ?

॥ संकर्षणस्य मुखं पश्यति ॥

---

१ संकरवर्म क, ख । २ यद्येदृशी क, ख । ३ तस्मि° चेदप्रमाण्यं क, ख । ४ °न्ययतो क, ख । ५ क्षणभक्ष° क, ख । ६ प्रम्यपातः क, ख । ७ °त्वपस° क, ख । ८ चदञ्छा° क, ए ।

॥ स्नात ॥

भगवन्नेवमेतत् । पश्यामस्तावत् ।

॥ वृद्धा ॥

किमित्थमनर्थशतदुःस्थमास्यते भवद्भिः ?

तपांसि यातनाश्चित्राः संयमो भोगवञ्चनम् ।
अग्निहोत्रादिकं कर्म बालक्रीडेव लक्ष्यते ॥ ९ ॥

॥ भट्टा ॥

किं कुर्मः ? ईदृशे कर्मणि भगवतेश्वरेण प्रेरिताः स्मः ।

॥ वृद्धा ॥

कः पुनर्भगवानीश्वरः ?

मृगतृष्णाम्भसि स्नातः खपुष्पकृतशेखरः ।
एष बन्ध्यासुतो याति शशशृङ्गधनुर्धरः[1] ॥१०॥

॥ भट्टा ॥

अलमपभाषणेन । [2]स हि भगवान् त्रिभुवनस्य स्रष्टा संहर्तानन्तजन्तुग्रामवृत्तेर्विचित्रविपाकस्य कर्मकलापकस्य यथाविषयं विनियोक्ता नित्यानन्दः सर्वज्ञः कृपालुः परमेश्वरः ।

॥ वृद्धाम्भिः मन्दं विहस्य ॥

अहो भौतानां भक्तितिमिरहता न किञ्चित् पश्यति मुग्धा दृष्टिः । कुत एवं भविष्यति ? कथमिव हि कर्तृत्वमस्य सं[मं]स्यते लोकः ? तथा हि,

कृपेयं क्रीडेयं प्रभुरुचिरियं प्रेरणमिदं
स्वभावोऽयं धर्मार्जनमिदमथाप्यार्जवमिदम् ।

---

१ द्रः ज्ञानश्रीमित्रनिबन्धावलि पृः १३६ २ स ह क, ख ।

न जाने किं कृत्वा मनसि कृतकृत्यो मुनिरसौ
पुराणो नीरागः सृजति जगतीं संहरति च ॥११॥

करणादिकारणकलापनिष्पृहः
सहकारिभिश्च रहितः कथं व्रजेत् ।
स्वपरप्रयोजन[विशेष?]वर्जितां
जगतां स्थितिप्रलयसर्गहेतुताम् ॥१२॥

किं च,

एवमेव विधातापि धाता त्रीणि जगन्ति वा ।
पुनर्नान्यानि भूयांसि सृजतीत्यत्र को विधिः ॥१३॥

॥ भट्टा ॥

कृतं दूषणोपन्यासायासेन,

प्रमाणशून्ये विफलं हि दूषणं
प्रमाणसिद्धावुदयास्तमेव[१] तत् ।
तदुक्तिमौखर्यमपास्य मृग्यता-
मतीन्द्रिये वस्तुनि साधनं परैः ॥१४॥

॥ वृद्धा । सस्मितम् ॥

यद्येवमीश्वरसिद्धावभिधीयतां प्रमाणम् ।

॥ भट्टा ॥

अनुमानमिति ब्रूमः ।

॥ वृद्धा । सस्मितम् ॥

अनुमानं प्रमाणं चेति मनोरथः ।

---

१ 'द' उदपास्त' क ।

अवस्थादेशकालानां भेदाद् भिन्नासु शक्तिषु ।
भावानामनुमानेन प्रसिद्धिरतिदुर्लभा[1] ॥१५॥

किं च,

हस्तस्पर्शादिवान्धेन[2] विषमे पथि धावता ।
अनुमानप्रधानेन विनिपातो न दुर्लभः[3] ॥ १६ ॥

अपि च,

यत्नेनानुमितोऽप्यर्थः कुशलैरनुमातृभिः ।
अभियुक्ततरैरन्यैरन्यथैवोपपाद्यते[4] ॥ १७ ॥

॥ भट्टा ॥

अलं प्रपञ्चेन । प्रसिद्धमेव बार्हस्पत्यानां गृहकृत्यकमिदम् । इदं तु ब्रूहि । किं प्रत्यक्षमेवैकं तेषां प्रमाणम् ?

॥ वृद्धा ॥

ओमित्युच्यते ।

॥ भट्टा ॥

न तर्हि तेषां काचन कल्पते लोकयात्रा[5] ।

॥ वृद्धा ॥

किमिति ?

॥ भट्टा ॥

क्षुधाकुलस्त्वं दीनौदने[6] प्रवर्तसे, न सिकतायाम् । अम्भांस्यपेक्षसे पिपासितो न विभावसुम्[7] ।

---

१ वाक्यपदीये १.३२, न्यायमञ्जरी (चौखम्बा) १म भागे पृः १०८ २ °विनान्धेन न्या. म., पृः १०९ ३ न्या. म., पृः १०९ तथा वाक्यपदीये १.४२ ४ वाक्यपदीये १.३४ ५ द्रः न्या. म., पृः ११० पं ३–४. ६ क्षुधाकुशलत्व क, ख । ७ अम्भ पास्य नेक्षसे पिपासतो विभावसुम् क, ख ।

॥ वृद्धा ॥

यद्येवं ततः किम् ?

॥ भट्टा ॥

सखे, 'प्रमाणता[1] नाम न खल्विन्द्रियगोचरः ।
सान्वयव्यतिरेकाभ्यां भावानामवगम्यते ॥१८॥
अन्वयव्यतिरेकौ च मुख्यं लिङ्गस्य लक्षणम् ।
यत्रस्थं दृश्यते लिङ्गं तस्य सा पक्षधर्मता ॥१९॥

एत एव चानुमानस्य प्राणाः, अन्वयव्यतिरेकौ पक्षधर्मतेति ।

॥ वृद्धा ॥

नन्वयं सुखदुःखसाधनतानिश्चयनिमित्तको व्यवहारस्तिरश्चामिव मनुष्याणामपि प्रतिभयैव भविष्यति ।

॥ भट्टा ॥

मैवम् । अविदितनियत[नि]मित्तं हि ज्ञानं प्रतिभेत्युच्यते । इह च विदितमेव निमित्तमन्वयव्यतिरेकादि । न च स्वसंवेद्यस्य निह्नवो युक्तः ।[2]

॥ वृद्धा ॥

ननु विदितमपि न विदितमेव निमित्तम्, अविनाभावसंबन्धस्य ग्रहीतुमशक्यत्वात् । तदयमविचारित एव रमणीयो व्यवहारः । एतदेव च तत्त्वमिति तत्त्वविदः[3] ।

॥ भट्टा ॥

आलस्यमिदं पादप्रसारिका[4] वा ? विचारयितुं वस्तूनि गृहीतक्षणा इमे विचक्षणाः ।

---

१ प्रधानता क, ख । २ द्रः न्या. म. (१मभागे पृः ११०)—न च प्रतिभामात्रमानुमानिकी प्रमितिरिति वक्तुं युक्तम् । नियतात् कुतश्चिदेव वस्तुनि प्रतीतिदर्शनादित्युक्तत्वात् । ३ द्रः तत्त्वोपप्लवसिंहे पृः १२५ पं ११, तथा, न्या. म., (१म भागे) पृः ११० ४ द्रः न्या. म., (१मभागे पृः ११०), तत्र वस्तुस्वभावोऽयमिति पादप्रसारिका ।

॥ वृद्धा ॥

नन्वशक्योऽयं[1] विचारः, आनन्त्याद् धूमाग्निव्यक्तीनाम् [अ?]-धूमानग्निव्यक्तीनां च। दुरधिगमौ[2] चासाक्षात्कृतसकलत्रिभुवनोदरवर्तिपदार्थसार्थैरिमावन्वयव्यतिरेकौ। सर्वविदां तु किमनुमानेन[3]?

॥ भट्टा ॥

अन्वयस्तावत् सामान्यमवलम्ब्य ग्रहीष्यते। व्यक्त्यानन्त्यमबाधकम्, धूमत्वस्यैकत्वादग्नित्वस्य च। भावसामान्यानुगमपुरःसर एव च [4]तदभावयोरप्यनुग्रहो ग्रहीष्यते। स एव च व्यतिरेकः[5]।

भावयोः साहचर्यं[6] यदन्वयं तत्प्रचक्षते।
व्यतिरेकं तु मन्यन्ते साहित्यं तदभावयोः[7] ॥२०॥

पक्षधर्मता तु तपस्विनी सुबोधैव, निरधिकरणलिङ्गधर्मानधिकरणादिति। तदेवं सुशकतया निमित्तनिश्चयस्य विपश्चितामिव तिरश्चामपि प्रमाणैरेव व्यवहारः। यथाह भाष्यकारः,

तदेव मेभिः प्रमाणैर्देवमनुष्यतिरश्चां व्यवहाराः प्रकल्पन्ते। नातोऽन्यथेति[8]।

॥ वृद्धा ॥

ननु भवतु [9]लोकसिद्धानामनुत्पन्नप्रतीतीनामतिदुर्घटोऽयं प्रकारः।

---

१ °शब्दोऽयं क, ख। २ °धिगमा च क, ख। ३ तुल° न प्रत्यक्षीकृता यावद् धूमाग्निव्यक्तयोऽखिलाः। तावत् स्यादपि धूमोऽसौ योऽनग्नेरिति शङ्क्यते॥ ये तु प्रत्यक्षतो विश्वं पश्यन्ति हि भवादृशाः। किं दिव्यचक्षुषामेषामनुमानप्रयोजनम्॥ न्या. म [१म भाग], पृः १०८-९। ४ तक्षदभावये ख। ५ यद्यपि चानग्नित्वाद्यभावसामान्यं नास्ति, तथापि प्रतिषेध्याग्नित्वसामान्यानुगमसिद्धेव तदभावानुगमग्रहणं सिध्यति। सकलव्यक्तिज्ञानमनङ्गं व्याप्तिनिश्चये। भावसामान्ययोर्यद्वत्तथैव तदभावयोः। न्या. म. (१म भाग) पृः १११। ६ °योःसाहचर्यं ख। ७ न्या. म. पृः ११२। ८ न्यायभाष्ये, १;१.७। ९ °सुत्पन्नप्र° क, ख।

न हीश्वरं पृथिव्यादेः कार्याद् धूमादिवानलम् ।
लौकिकाः प्रतिपद्यन्ते तार्किकैरप्रतारिताः[1] ॥२१॥

॥ भट्टा ॥

नारीजनोऽपि बालोऽपि गोपालोऽपि भवन्नपि ।
बुध्यते नियतादर्थादर्थान्तरमसंशयम्[2] ॥२२॥
अविनाभावसामर्थ्याद् धूमेनेव विभावसोः ।
अनुमानं स्वकार्येण कर्तुः सिध्यति धीमतः ॥२३॥

॥ वृद्धा ॥

[3]नन्वन्यदेव कुम्भादि कार्यं संभावितोदयम् ।
अन्यदेव हि [4]शैलादि तयोर्हि महदन्तरम् ॥२४॥

॥ भट्टा ॥

अन्य एव हि धूमोऽसौ कुशजन्मा महानसे ।
अन्य एवायमद्रौ च व्याप्तव्योमदिगन्तरः[5] ॥२५॥

किं चेदं रक्तपटोच्छिष्टं भुज्यते,

सिद्धं यादृगधिष्ठातृभावाभावानुवृत्तिमत् ।
सन्निवेशादि तद् तस्माद् युक्तं यदनुमीयते[6] ॥२६॥

इति ?

धर्मं नियतमालम्ब्य भवति ह्यनुमाक्रमः[7] ।
क्व वा सर्वात्मना साम्यं साध्यदृष्टान्तधर्मिणोः ॥२७॥

॥ वृद्धा ॥

नन्वन्यत्र वास्तवं सामान्यमिह तु शब्दसामान्यमात्रम्, न वस्तु-

---

१ °रप्रतिता क, ख । २ तुल॰ अबलाबालगोपालहालिकप्रमुखा अपि । बुध्यन्ते नियतादर्थादर्थान्तरमसंशयम् ॥ न्या. म. (१म भागे, पृः ११० । ३ नत्वन्य° क, ख । ४ शीलादि क, ख । ५ °दिगम्बरः क, ख । ६ प्रमाणवार्तिके, १.१३ । ७ °कमः क, ख ।

सामान्यम् । शब्दसामान्ये चातिप्रसङ्गः ।

॥ भट्टा । सस्मितम् ॥

कुतो बौद्धगृहे वास्तवं सामान्यम् ?

बुद्ध्यारूढं बहिष्ठं वा सत्यं सांवृतमेव वा ।
सामान्यमवलम्ब्यैषा लोकयात्रा प्रवर्तते ॥२८॥
न परस्परतः साम्यं कार्याणामपि भूयसाम् ।
तदिमे यादृगित्यस्य पदस्यार्थं न मन्महे[1] ॥२९॥

॥ वृद्धा ॥

ननु विलक्षणमेवेदं क्षित्यादि कार्यम् ।

॥ भट्टा ॥

ननु विलक्षणमेव [2]कर्तारं कल्पयन्तु भवन्तः ।

॥ वृद्धा ॥

न कल्पयितुमप्रसिद्धं शक्नुमः ।

॥ भट्टा ॥

वयमपि न कार्यमकर्तृकं त्यक्तुं शक्नुमः ।

॥ वृद्धा ॥

किमत्र तर्हि कुर्मः ?

॥ भट्टा ॥

कतरमत्र[3] जहामः ? किं कर्त्रतिशयो दुःखावहः ? किं [वा] कार्यमकर्तृकं दुःखावहम् ? तत्र दृष्टसिद्ध्ये ह्यदृष्टं कल्पते, न तु दृष्टमुत्सृज्यत इति न्यायाद् वरं कर्त्रतिशयः कार्यातिशयाद् सह्यताम्, न तु कार्यताया एवोपेक्षणम् ।

॥ वृद्धा । भूमिमालिखति ॥

१ द्र॰ 'यादृगिति न बुध्यामहे—न्या. म., पृ॰ १७९ । २ कत्तारं क, ख । ३ करतर॰ ख ।

॥ भट्टा ॥

अपि च, लवनक्रियया दात्रमिव छिदिक्रियया परशुरिव रूपोपलब्ध्या यत् करणं लोचनमनुमीयते, तत्र नेत्रस्य दात्रपरश्वधाभ्यां किं साधर्म्यम् ?

॥ वृद्धा ॥

तदपि [1]मातुमायि, किं नश्छिन्नम् ?

॥ भट्टा ॥

ननु चक्षुषा विना कथं रूपं द्रक्ष्यसि ?

॥ वृद्धा ॥

भवतु तर्हि किमपि करणम् ।

॥ भट्टा ॥

भवत्वेतर्हि कोऽपि कर्ता ।

॥ वृद्धा ॥

न सह्यते कर्ता । करणं विना कथं क्रिया ?

॥ भट्टा ॥

कर्तारं विना कथं कार्यम् ? कार्यमिति हि न डित्थादिवदभिधानम्, अपि तु क्रियत इति कार्यम् । क्रियते च, कर्त्रा च विना केनेति न विद्मः । तदेवमीश्वरानुमानं शिरोऽर्तिभैषज्या सह्यताम् । किं क्रियते[3] ?

॥ वृद्धा । भूमिमालिखति ॥

॥ भट्टा ॥

अपि च परलोकवेदनामपि कथां सोढुमर्हति भवान् ।

॥ वृद्धा ॥

न जीवन् सहिष्यते ।

१ मात्र° क ख । २ भवत्वि° क. ख । ३ क्रियति क, ख ।

॥ भट्टा ॥

ननु क्षिप्रमेव मरिष्यसि ।

॥ वृद्धा ॥

कथमिव ?

॥ भट्टा ॥

[1]चैतन्यमयावद्द्रव्यभावितया स्वसंवेद्यतया च न भूतधर्मो भवितुमर्हति । न च ज्ञानसन्ततिपक्षे कश्चिदेकमनुसन्धातारमन्तरेण स्मरणेच्छादिव्यवहार उपपद्यते[2] ।

॥ वृद्धा ॥

अस्तु तर्हि किमप्येवं प्रमातृतत्त्वम् । तत् पुनरूर्ध्वं देहदाहाद्-अस्तीति किमत्र प्रमाणम् ?

॥ भट्टा ॥

साधो, न प्रमाणमन्यत् तत्रोपयुज्यते ।

॥ वृद्धा ॥

किमिति ?

॥ भट्टा ॥

[3]स्वाभाविकविनाशभावो हि निषिद्धभावः। न च प्रमातुरुत्पत्तिर्वा विनाशो वा तत्कारणं वा कदाचिदनुभूयते । न च सावयवत्वादिना पटादेरिव तन्तुव्यतिषङ्गविमोचनादिना नाशः कल्पते । तदस्य प्रमातृ-तत्त्वस्य स्वरूपमेवोपलभ्यते नोत्पादविनाशाविति। अस्ति चेत् प्रमाता, नित्य एवासौ । नित्यश्चेत्, स एव परलोकी । किमिदमुच्यते चार्वाकैः,

परलोकिनोऽभावात् परलोकाभावः[4] ।

---

१ चैतन्यं याद्रव्य° क, ख । २ द्रः पदार्थधर्मसंग्रहे आत्मप्रकरणं तथा न्यायभाष्ये १.१.१० । ३ द्रः न्या. म., द्वितीयखण्डे पृः ३९ । ४ तुल° आह भगवान् बृहस्पतिः परलोकिनोऽभावात् परलोकाभावः । तत्त्वोपप्लवसिंहे पृः ४२ ।

इति ? अन्यदपि, बालस्य हर्षभयशोकादि स्तन्याभिलाषादि[1] वा न स्वाभाविकं नाकस्मिकं न [2]प्रतिभामात्रकृतमिति वा वक्तुं शक्यम्, इत्यतोऽपि नित्यता आत्मनोऽनुमीयत एव ।

॥ वृद्धा ॥

नन्वीश्वरसिद्धिप्रसङ्गे[3] परलोकचर्चया[4] किमायातम् ?

॥ भट्टा ॥

इदमायातम् । परलोके सति नाकर्मनिर्मित्तो भूतसर्ग उपपद्यते ।

॥ वृद्धा ॥

ततः किम् ?

॥ भट्टा ॥

कर्मणामपि शरीरादिसर्गे हेतुत्वम् ।

॥ वृद्धा ॥

पुनस्ततः किम् ?

॥ भट्टा ॥

ननु कर्माण्यचेतनानि ।

॥ वृद्धा ॥

ततोऽपि किम् ?

॥ भट्टा ॥

नन्वचेतनं चेतना[न]धिष्ठितं स्वम करणतामेति ।

॥ वृद्धा ॥

ननु चेतनास्तेषामेव कर्मणां कर्तारोऽधिष्ठातारो भविष्यन्ति[5] ?

---

१. तुल° न्यायसूत्रे ३.१.१८ तथा ३.१.२१ । २ पतिता क, ख । ३ °प्रसंग° क, ख । ४ °चर्चायाः क, ख । ५ द्रः न्या. म. (१म भागे पृः १८६), अचेतनानां चेतनानधिष्ठितानां स्वकार्यकरणानुपलब्धेः न्न तेषामेव कर्मणां कर्तार आत्मानश्चेतना अधिष्ठातारो भविष्यन्ति ।

॥ भट्टा ॥

न भवितुमर्हन्ति, भिन्नाभिप्रायाणां [1]संगतानुपपत्तेः।

॥ वृद्धा ॥

कथं तर्हि तक्ष्णाम्?

॥ भट्टा ॥

किं तक्ष्णाम्?

॥ वृद्धा ॥

ननु ते बहवोऽप्येकं मन्दिरमारभन्ते।

॥ भट्टा ॥

नैवम्, एकस्य स्थपतेराशयानुवर्तिनस्ते[2]।

॥ वृद्धा ॥

कथं तर्हि परिषदि द्विजानां [3]संगतानाम्?

॥ भट्टा ॥

तत्रापि कार्यकोविदस्य परिषत्पतेरेकस्याशयमनुरुध्यते परिषत्। इह पुना राजशरीरममात्यशरीरं वैकमेव प्राणिसहस्राणामुपकारापकारद्वारेण सुखदुःखसाधनमिति नूनं तत्कर्मभिः संभूय तदारभ्यते। न च येषां तद्राजशरीरं दुःखाय कल्पते ते तदारम्भमनुमोदन्त इतीश्वर एव भगवांस्तस्य यावतः कर्मराशेरधिष्ठाता[4] नूनमेषितव्य[5] इत्येवं

---

१ संगना° क, ख। तुल° संमानाभावात्-न्या. म.। २ द्रः न्या. म. (१म भागे पृः १८६), नैतेऽधिष्ठातारो भवितुमर्हन्ति। बहुत्वाद् विरुद्धाभिप्रायत्वाच्च। ××× स तैर्बहुभिरव्यवस्थिताभिप्रायैः कथमारभ्येत तेषामेकत्र संमानाभावात्। ××× महाप्रासादाद्यारम्भे बहूनां तक्षादीनामेकस्थपत्याशयानुवर्तित्वं दृश्यते। ३ संगानाम् क, ख ४ यावतः °ष्ठिता क, ख। ५ द्रः न्या. म.(१म भागे पृः १८७), इह तु तत्स्थावरं शरीरं केषाञ्चिदुपकारकारणमितरेषामपि भूयसामपकारकारणमिति कथं तैः संभूय सृज्यते? अनधिष्ठितानां स्वचेतनानामारम्भकत्वं त्वयुक्तमेव। तस्मादवश्यमेकस्तेषां कर्मणामधिष्ठाता कल्प्यते।

परिसिद्धावीश्वरसिद्धिरप्रत्याख्येया। एवं च तिष्ठतु पृथिवीसागरहिम-वदादिमहत्कार्यमपरिमितम्, अपि तु मादृशकृशशरीरादिकार्यमात्र-केणाप्यनेन क्रमेण शक्योऽनुमातुमीश्वरः। अनेन च [1]नयेना-चेतन[ा]चतुरशरीरादिसंयोजितसरित्पुलिनसैकतकूटादयोऽकृष्टजातगिरि-कन्दरवनगहनगततृणलतावितानादयो वा जनस्य सुखदुःख[कर]तया तत्कर्माक्षिप्ता इति कर्माधिष्ठानद्वारेण नाचेत[न]कर्तृका भविष्यन्ति।

॥ वृद्धा। भूमिमालिखति॥

॥ भट्टा॥

आस्तामन्यत् स्थूलं वा कृशं वा कार्यम्। योऽयमस्मदादीनां कृपिसेवावाणिज्यादिव्यवहारः [2]शयनासनविहरणाहारादिव्यवहारान्तः, एषोऽपि भूयसां प्राणीनामुपकारापकारकारणमिति[3] सुखदुःखमुपजन-यति। ततश्च सोऽपि पूर्वनीत्या तत्कर्माक्षिप्ततया कर्मणां वाऽचेतनतया तत्कर्तृणां च भूयसां परस्परविरोधिनां [4]संगतासंभवे भगवताधिष्ठितैः कर्मभिरेवारभ्यत इत्याह महात्मा पाराशर्यः,

अज्ञो जन्तुरनीशोऽयमात्मनः सुखदुःखयोः।
ईश्वरप्रेरितो गच्छेत् स्वर्गं वा श्वभ्रमेव वा[5] ॥३०॥

॥ वृद्धा॥

चर्चयिष्याम एतत्। तद् गच्छामस्तावत्।

॥ भट्टा। लोकानुवर्तिनस्तापसा एनमुपहसन्तो बहुप्रकारं परिक्रामन्ति। तान्निवार्य वृद्धाम्भि प्रति॥

क्वेदानीं गम्यते? अथाप्युद्वह चर्णं कर्मविषूचीम्। आगम-प्रामाण्यादपीश्वरं प्रतिपद्यामहे।

---

१ येना° क, ख। २ नासने क, ख। ३ °कारका° क, ख। ४ °संगानासं° क, ख।
५ महाभारते (वन, ३०।३८), द्रः न्या. म. (१म भागे) पृः १८७

॥ वृद्धा ॥

आगमः प्रमाणमिति साहसम् ।

॥ भट्टा । स्नातकमुद्दिश्य ॥

श्रान्ता वयम् । तद् भवन्त एनं बोधयन्तु ।

॥ स्नात ॥

यथा भट्टारक आदिशति । अस्माकं त्वागमप्रामाण्यसमर्थने[1] प्रयास एव नोपयुज्यते, निसर्गसिद्धत्वात् ।

॥ वृद्धा ॥

निसर्गसिद्धं प्रामाण्यं किमेतदभिधीयते ।
न हि नित्यतया वेदः प्रामाण्यमधिगच्छति ॥३१॥

किं हि नित्यप्रमाणं दृष्टमाकाशादि, प्रत्यक्षादि वा ? यदनित्यं तस्य प्रामाण्यमस्य विप्रतिपत्तिः ।

॥ स्नात ॥

साधो,

न हि नित्यतयास्माभिः प्रामाण्यमभिधीयते ।
वेदस्य बोधकत्वात्तु तथाभावं प्रचक्ष्महे ॥३२॥

॥ वृद्धा ॥

नत्वस्ति बाध्यमानेऽपि शब्दे बोधकता क्वचित् ।
करेणुः करशाखायामिति केनाप्युदीरिते ॥३३॥

॥ स्नात ॥

नैवान्विताभिधानं हि शाब्दमत्रापि बाधते ।
बाध्यते त्वभिधेयेऽर्थे प्रमाणान्तरदर्शनम् ॥३४॥

---

१ °ण्यासमर्थने क, ख ।

॥ वृद्धा ॥

[1]प्रमाणान्तरदृष्टेऽर्थे ननु शब्दः प्रवर्तते ।
अतो विषयबाधेन बाधितः स्यात् स एव ते ॥३५॥

॥ स्नात ॥

बाध्यतां विषयो यस्य प्रमाणान्तरगोचरः ।
चोदनाया नियोगात्मा विषयस्त्वन्यदुर्लभः ॥३६॥
स च [2]मानान्तराक्रान्तेरभूमित्वान्निसर्गतः ।
अनुग्रहोपघाताभ्यां तत्कृताभ्यां न लिप्यते ॥३७॥
अनुग्रहेऽनुवादत्वमुपघाते त्वसत्यता ।
द्वयस्यानुपपत्तौ तु कथं स्यादप्रमाणता ॥३८॥

॥ वृद्धा ॥

ननु संबन्धसापेक्षः शब्दो भवति वाचकः ।
स चैष पुरुषाधीनः कथं स्यात् तदगोचरे ॥३९॥

॥ स्नात ॥

संबन्धो ननु शक्तिरेव वचसः सा चास्य नैसर्गिकी
पुंसा कर्तुमशक्य एव समयः शब्दैर्विना वाचकैः ।
व्युत्पत्तिर्व्यवहारतस्तु घटते चेष्टानिमित्ते नृणा-
मात्मन्येव तथा प्रथामुपगते शब्दैकगम्ये विधौ ॥४०॥
कुर्यादिति पदस्यार्थस्त्रिकालस्पर्शवर्जितः ।
न कालविषयैरन्यैः प्रमाणैरवगाह्यते ॥४१॥

॥ वृद्धा ॥

कथं तर्हि तत्र व्युत्पत्तिः ?

---

१ °दृष्टोऽर्थ° क, ख । २ °न्तरकान्ते° क, ख ।

॥ स्नात ॥

ननूक्तमत्र[1], तन्न गृहीतं भवता। स्वात्मनि हि प्रेरकाव[ग]मपूर्विका चेष्टा दृष्टा। परस्यापि लिङ्विभक्तिं श्रुतवतश्चेष्टादर्शनात्, ततः प्रेरकावगमो जात इति कल्प्यते। कीदृगसौ प्रेरक इति स्वयमेवात्मवदुपलभ्यते। न त्वसावेवंरूप इति रूपवानिव परस्मै दर्शयितुं शक्यते। परोऽप्येनमनुभवत्येव, न चान्यस्मै दर्शयितुं शक्नोतीति प्रमाणान्तरागोचरेऽपि सिद्धा व्युत्पत्तिः। वृद्धस्यापि बालदशायामेषैव गतिरित्यनादिः संसारः।

॥ वृद्धा ॥

किमियतैव सिद्धं वेदप्रामाण्यम्?

॥ स्नात ॥

किं वा मृगयते भवान्?

॥ वृद्धा ॥

न प्रमाणान्तरानुग्रहरहितः शब्दः प्रमाणतामश्नुते।
अभिधायक एव ह्यसौ नार्थतथात्वसमर्पकः ॥४२॥

॥ स्नात ॥

अभिधायकोऽपि बोधक एव। प्रमाणं हि सर्वं बोधकमेव भवति, न तु घटमिव कण्ठे रज्ज्वा बद्ध्वा प्रमेयमर्पयति।

प्रमाणान्तरसंवादसापेक्षां च प्रमाणताम्।
वदन्तो नाधिगच्छेयुरन्तं युगशतैरपि ॥४३॥
बाधः कारणदोषो वा द्वयं मिथ्यात्वकारणम्।
[2]तच्चातिदुर्लभं वेद इति सिद्धा प्रमाणता ॥४४॥

॥ वृद्धा। भूमिमालिखति ॥
॥ स्नातकानुचरा एनमुपहसन्ति ॥
॥ स्नातकस्तान् वारयति ॥

---

१ ननक्त° क, ख। २ ततश्चाति क, ख।

॥ भट्टा ॥

योऽयमार्येण वेदप्रामाण्यवेणी[1] दर्शिता किं सैव क्षेप्या, किं वा तद्वचनादाम्नायप्रामाण्यम्[2] मन्त्रायुर्वेदप्रामाण्यवच्च तत्प्रामाण्यमाप्तप्रामाण्यात्[3] इत्येष साधीयान् पन्था इति स्वगृहकलहोऽयमस्माकम् । अलं तेन । वेदद्विषो नास्तिकास्तावदेवंप्रायाः युष्माभिश्च निराकरणीया एव ।

॥ स्नात ॥

यथा भवानादिशति ।

॥ नेपथ्ये कलकलः ॥

॥ भट्टा ॥

किमेतत् ?

॥ स्नात ॥

राजागमनशंसी नन्वयं कलकलः । इह वयं राज्ञः प्रत्यन्तरी भवामः । भवन्तोऽपि स्वागमोचितमर्घ्यादि राज्ञे सज्जीकुर्वन्तु ।

॥ भट्टा ॥

यथाऽऽह भवान् ।

॥ स्नात ॥

इदं च पुनः पुनर्विज्ञाप्यसे भगवन्,

नहि द्विष्मो देवं [4]शिवमनुपमैश्वर्यविभवं
स एवैको हेतुः स्थितिविलयसर्गेषु जगताम् ।
स रुद्रः स ब्रह्मा स हरिरपरो वापि पुरुषः
परस्तेभ्यस्तस्मिन् भुवनमखिलं संश्रितमिदम् ॥४५॥

---

१ °ण्यवेषो क, ख । २ वैशेषिकदर्शने १. १. ३ । ३ न्यायदर्शने २ १. ६८
४ °ममुपैश्वर्यं° क, ख ।

तदिमे शैवपाशुपतकालमुखा महाव्रतिनश्च यथासुखमासताम् ।

गुरुविद्यापि भवतां भाति मोहापसारिणी ।
साध्यस्तु तावद्विषयो याचत्येव व्यवस्थितिम्[1] ॥४७॥

॥ भट्टा ॥

यथा भवानाह ।

॥ निष्क्रान्ताः सर्वे ॥

॥ तृतीयोऽङ्कः ॥

———o———

१ तावद्विषया याचत्येव व्यवस्थिता । क, ख।

॥ चतुर्थोऽङ्कः ॥

॥ ततः प्रविशत्यृत्विगुपाध्यायश्च ॥

॥ ऋत्विक् सोद्वेगम् ॥

कष्टं भोः कष्टम् । अन्यदेव चिन्तितमन्यदेवोपनतम् । वेदबाह्यसकलागमतिरस्कारेणास्मि[न्] प्रसङ्गे सर्वमस्म[द्]भोग्यमेव भुवनं भविष्यतीति चिन्तितम् । [1]यथान्यासमेवाद्यापि बाह्यागमा वर्तन्त इत्युपनतम् । तथा हि,

शैवपाशुपतपाञ्चरात्रिकाः
[2]सांख्यसौगतदिगम्बरादयः ।
सर्व एव हि यथास्थिता इमे
स्नातकस्य धिगपार्थकं श्रुतम् ॥१॥

॥ उपा ॥

भो वयस्य, ननु [3]राजपुरुषोऽसावद्य संवृत्तः । राजा च[4] परममाहेश्वर इति तदाराधनैकतानबुद्धिना तेन भवितव्यम् । यतः,

समीपतो भूमिभृतां हि पूरुषा-
स्तदुक्तमेवानुवदन्त आसते ।
स्ववृद्धिलुब्धास्तु[5] न साध्वसाधु वा
विवेचयन्ति प्रतिशब्दका इव ॥२॥

॥ ऋत्विक् ॥

वयस्य[6] यथा मन्यसे । कः स्वार्थमवधीर्य मध्यस्थो धर्मैकतानबुद्धिर्भवति । किं तु [7]कथं वेदैकविषययाजनाध्यापनादिवृत्तिभिरस्माभिः कालो नेतव्यः ?

---

१ यथाव्यास° क, ख । २ शांख्य° क । ३ राजापुरुषो क, ख । ४ °चर ख ।
५ स्ववृद्धिलब्धा° क, स्ववृद्धिलब्धा° ख । ६ °स्यः क, ख । ७ यथा क, ख ।

॥ उपा ॥

वयस्य, यथैवातिक्रान्तो नीतस्तथैवागाम्यपि ग्रासवसनमात्रसन्तोषिभिर्नेष्यते । यतः,

अदुर्जनगिरो गोष्ठ्यो वीतमानग्रहाः प्रियाः ।
पुण्यैर्विना न लभ्यन्ते निःसपत्नाश्च संपदः ॥३॥

॥ ऋत्विक् ॥

एवमेवम् । किं क्रियते ? किं त्विदमधिकं मे कर्णशल्यम् ।

॥ उपा ॥

किमिव ?

॥ ऋत्विक् ॥

यदमी पाञ्चरात्रिका भागवता ब्राह्मणवद् व्यवहरन्ति । ब्राह्मणसमाजमध्यमनुप्रविश्य निर्विशङ्कमभिवादय इति जल्पन्ते[1] । विशिष्टस्वरवर्णानुपूर्वीकतया वेदपाठमनुसरन्त इव पञ्चरात्रग्रन्थमधीयते । ब्राह्मणाः स्म इत्यात्मानं व्यपदिशन्ति व्यपदेशयन्ति च । शैवादयस्तु न चातुर्वर्ण्यमध्यपतिताः, श्रुतिस्मृतिविहितमाश्रममवजहतः शासनान्तरपरिग्रहेणान्यथा वर्तन्ते । एते पुनरा जन्मन आ सन्ततेः[2] ब्राह्मणा एव वयमिति ब्रुवाणास्तथैव [3]चातुराश्रम्यमनुकुर्वन्तीति महद् दुःखम् ।

॥ उपा ॥

वयस्य, कियदिदं दुःखम् ?

याजनाध्यापने यौने संबन्धेऽन्यत्र वा क्वचित् ।
दूरात् परिहृता एव श्रोत्रियैः पाञ्चरात्रिकाः ॥४॥

ब्राह्मणा इति तु व्यपदेशस्तेषां स्वसमयसंव्यवहारमात्रम् ।

---

१ जल्पन्त इति क, ख । २ °न्तते क, ख । ३ चतुराश्रमय क चतुराश्रमस्यम् ख ।

॥ ऋत्विक् ॥

किमेतदल्पं दुःखम् ?

॥ उपा ॥

कियद् वैतत् ? श्रुतिस्मृती अध्येतुं मीमांसां च, श्रौतं स्मार्तं च कर्मानुष्ठातुमेते क्वचिदपि न लभन्ते। ब्राह्मणीं च काञ्चन [1]शीलाच्च्युतामुपयच्छन्तः [2]प्रातिलौम्योदन्तेन योज्यन्ते। वेदाङ्गानि तु कानिचित् [3]कियद् वाप्यधिगच्छन्तोऽपि न क्वचिन्निषिध्यन्त इत्यलमुद्वेगेन। तदास्तामेतत्। इदं तु श्रुतं मया।

॥ ऋत्विक् ॥

किमिव ?

॥ उपा ॥

अद्य खलु [4]भागवतागमविचारमेव कर्तुं श्रीसंकर्षणो वैष्णवायतनं भागवतशतसहस्रसंबाधं गतः। ब्राह्मणाश्च ब्रह्मद्वीपे विद्वांसः सहस्रसंख्याः संघटिताः। तत्र महत्या गोष्ठ्या भवितव्यम्। तदेहि तत्रैव गच्छामः।

॥ ऋत्विक् ॥

दृष्टः संकर्षणप्रतापः। स हि सर्वागमप्रामाण्यवादी! राज्ञी तु[5] श्रीसुगन्धादेवी तेष्वेव सानुक्रोशा श्रूयते। राजपुरुषोऽपि कश्चिदनुग्राहकः सात्वतानामस्तीति वार्ता।

॥ उपा ॥

अलमसदाशङ्काभिः। न यथाप्रस्तुताद् व्यवहारादधिकं तृणमपि ते कुब्जीकर्तुमीशते। तदेहि[6] बाह्यागमानां मीमांसकसरस्वतीसागरे[7] निमज्जतामुन्मज्जतां च विह्वलवेपितमनेकविधं द्रष्टुं तत्रैव गच्छावः।

॥ इति [निष्क्रान्तौ] ॥

[विष्कम्भकः]

---

१ शीलाच्च्युतां क, ख। २ प्रातिलोम्येदन्तेन क, ख। ३ कियस्था क, ख। ४ भगवता° क, ख। ५ व क, ख। ६ तवेति क, ख। ७ सारस्वती° क, ख।

॥ ततः प्रविशति श्रीसंकर्षणो बटुर्विभवतश्च परिवारः ॥

॥ स्नात । सोद्वेगम् ॥

बटो, [1]संकटे निपतिताः स्मः । यतः,

ये विश्वस्थितिसर्गसंहृतिदशापर्यायसंपादन-
क्रीडासक्तमतेर्मतं भगवतो नारायणस्याश्रिताः ।
तद्दृष्टेः कथमन्यथात्वमनया ब्रूमो वयं जिह्वया
शक्ष्यामः कृतिनां त्रयीमयधियां स्थातुं कथं वाग्रतः ॥५॥

॥ बटुः ॥

अय्य अत्थि य्येव एदं । तह वि चिरादो पहुदि पउत्तो जहट्ठिदो संववहारो रक्खीयदि । किं एत्थ अय्य विसंठुलं ? ता संपदं पेक्खदु पंचरचिअप्पमुहमहापंडितसयसहस्ससंबाधम्मि[2] संपत्तो[3] समय्यो ।

॥ स्नात । परिक्रम्याग्रतोऽवलोक्य सविस्मयम् ॥

अहो महती परस्परस्पर्धानुबन्धप्रतन्यमानानल्पजल्पविकल्प-कोलाहलाकुलितदिगन्तरैषा पण्डितपरिषत् । अस्यां हि,

इतो वाक्येष्वालोचितविविधतात्पर्यगतय
इतो नामाख्यातप्रकृतिकृतयत्नाः [4]पदविदः ।
इतो [5]हेतुव्याप्तिग्रहपटुधियस्तर्ककुशला
इतश्चैते वृद्धाः स्मृतिनयपुराणादिनिपुणाः[6] ॥६॥

अहो बत पुरहरहृदयस्य[7] स्पृहणीयगुणोदधेर्विबुधगुणाकर्णन-कर्णालङ्कारस्य[8] पूरितसकलसाधुजनमनोरथस्य पुण्ययशसः श्रीयशोधर्म-देवस्य ब्रह्मलोकनिर्विशेषमेवेदं दृश्यते राष्ट्रम् ।

१ संकटे न पतिताः क, ख । २ °म्मि ख । ३ संपदे क, ख । ४ पादविदिः क, ख । ५ °तुः व्याप्तिग्रहपटु° क, ख । ६ निपुणैः क, ख । ७ पुरहूतहृदयः क, ख । पुरुहूतहृ° ? ८ °कर्णोत्° ख ।

॥ क्षणं विचिन्त्य, स्वगतम् ॥

इह खल्वितरेतरविरुद्धाभिधायिबहुविधविबुधप्रबन्धसंबोधनप्रशासनमनुरुध्यमाने जने कथमिव मया वर्तितव्यम् ?

पथि वेदविरोधदारुणे
निपुणेनापि न शक्यनिर्णये ।
किमहं करवाणि हन्त मे
शरणं शार्ङ्गरथाङ्गशङ्खभृत् ॥ ७ ॥

भवतु, भगवन्तमेव तावत् संप्रति शरणं प्रपद्ये ।

॥ प्रकाशम् ॥

वटो, प्रत्यासन्नमितो भगवदायतनम् । तदत्र प्रविश्य भगवन्तमशेषजनशरणं रणस्वामिनं प्रणिपत्य ततः सभामध्यमध्यासिष्ये ।

॥ बटुः ॥

जं आणवेदि ।

॥ परिक्रामतः ॥

॥ स्नात । प्रवेशमभिनीय भूमौ जानुनी निधाय ॥

नमः क्रमसमाक्रान्तचित्रत्रैलोक्यसद्मने ।
कुक्षिकोणैकदेशांशलीनविश्वाय[1] विष्णवे ॥८॥
नमः करतलालम्बिकम्बुवक्त्राय चक्रिणे ।
व्यञ्जते मोक्षसन्मार्गनिर्मलावर्तदीपिके ॥९॥
नमः परमनिर्वाणकारणाय रथाङ्गिने ॥१०॥

॥ [आकर्ण्य] सहर्षम्[2] ॥

अमुना शङ्खध्वनिमङ्गलेन तर्कयामि[3]·········

१ °कोणेकदेशांशलीला° क, ख । २ राहुषंम् क, ख । ३ अत्र ग्रन्थपातोऽनुमीयते, पतिते च ग्रन्थभागे मञ्जीरस्य प्रवेशः समुद्दिष्ट आसीदिति भाति ।

[मञ्जीरः]

[अह]ह महानेष[1] वर्णाश्रमविरोधो वर्तते। तदत्रभवतो ब्राह्मण[ा-ना]नेतुं ब्रह्म[2]......... त्रमन्त्रिप्रवरप्रार्थिता देवी मया प्रहिताभूत्। तया समागत्य[3] कथितम्, तीर्थान्तराणां त्रयीविदां चात्र विवादे स्थेयतया सर्वेषां संमतः [4]प्रतीतगुणो महानैयायिको धैर्यराशिरिति प्रथितापरनामा भट्टसाहटः। तमत्र[5] विवादपदनिर्णेतारं कुर्विति[6]। तैर्वयमभ्यर्थितास्तद्वताथ(?)[7].................... पगतम्। ततो न भवान् मन्युमर्हति। अत्रैकविवादे सभावर्तिनमनुग्राहयन्तमत्रभवन्तमिच्छामो वयमिति[8]......... वः।

[स्नात]

सखे मञ्जीर, तदेहि[9] सहैव सभां प्रविशामः।

॥ परिक्रामन्ति। नेपथ्ये ॥

वंशे क्वापि प्रकटसहित[10] ....
.... कोऽपि धन्यः।
यस्यान्योन्यप्रतिहतदृशामन्यसन्देहमोचात्[11]
तुल्याकारा भवति विदुषां दृष्टिरुत्कृष्टतायाम् ॥११॥

श्रीसाहटो नाम ललामभूतो
जातो जगत्यां[12] परमेष्ठिकल्पः।
गुणैरनल्पैरधिकीकृतस्य
विरोधितां यस्य गतो न लोकः ॥१२॥

---

१ °हपहाने° क, ख। २ त्र्यक्षरपरिमाणा ग्रन्थत्रुटिः क, ख। ३ स आगत्य क, ख। ४ प्रतीतिगु° क, ख। ५ स्तेयत्र क, स्ते पत्र ख। ६ कवंति क, ख। ७ षडक्षरमिता ग्रन्थत्रुटिः क, ख। ८ सप्ताक्षरमिता ग्रन्थत्रुटिः क, ख। ९ तद्देहे क, ख। १० विंशत्यक्षरमितो ग्रन्थपातः। ११ °मप्यस° क, ख। १२ जगत्याः क, ख।

॥ स्नात ॥

आगच्छतो धैर्यराशेरेष स्तवः । अहो धैर्यराशिपक्षपाती लोकः । न चायमस्थाने लोकस्य पक्षपातः । ईदृश एवासौ । सखे मञ्जीर, भगवदनुग्रहान्महतः संकटादुत्तीर्णा वयम्, यदेवंविधेषु कर्मसूद्यास्महे[1] ।

॥ मञ्जीरः ॥

आर्य, कुतस्तव यावज्जीवं जनानुग्रहमहाव्यापारस्य संकटावतरणमजरामरे[2] परमेश्वरे ।

॥ बटुः ॥

अय्य, इदं सभामज्झे अय्यस्स उववेसणट्ठाणं चिट्ठदि । ता पविसदु भवं ।

॥ स्नात ॥

सखे मञ्जीर, प्रथमं प्रविश्य देवं श्रावय सदस्यान्[3] ।

॥ मञ्जीरः ॥

एवं करोमि ।

॥ परिक्रम्य ॥

यथासंविहिता विद्वांसः, श्रूयताम् ।

वक्ता तीक्ष्णमतिः सतां बहुमतो विद्यापगासागरो
विद्वत्संसदि पण्डितोत्तमतया[4] प्राप्तः प्रतीतिं पराम् ।
तीर्थप्रार्थनयागतोऽद्य[5] स नृपादेशादिह स्थेयतां
स्वस्थाः सन्तु समुत्सृजन्तु विमतिं नन्दन्तु सर्वाः प्रजाः ॥ १२

॥ ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टो धैर्यराशिर्विभवतश्च वादिसमाजः ॥

॥ धैर्य । सविस्मयम् ॥

अहो विद्यासमागमः । चित्रम्, इहैव जम्बुद्वीपे भरतवर्षे च

१ °स्तवास्म° क । २ °मंजरा° क, ख । ३ सवद्यात् क, ख । ४ °तोरसतया क, ख । ५ मतोऽद्य क, ख ।

परमेष्ठिपुरं पश्यामः । तथा हि,

इह [1]विनिहितं विद्यास्थानैश्चतुर्दशभिः पदं
स्थितमिह समाचारैश्चित्रैरितो विविधैर्व्रतैः ।
प्रकृतिविशदान्यत्र स्वैरं तपांसि च शेरते
नरपतिरपि ब्रह्मा[2] साक्षाद् ध्रुवं किमतः परम् ॥१४॥

॥ अग्रतोऽवलोक्य ॥

कथमिहैव महर्षिनिर्विशेषः श्रीसंकर्षणः ? भवत्वेनमभिवादये ।

॥ तथा । स्नात । गाढमेनं परिष्वज्य ॥

अयमप्रयाससुलभोऽनुभूयते सकलतीर्थसलिलाभिषेकः ।

॥ सर्वे उपविशन्ति । स्नात ॥

भो इह भवन्तस्तीर्थिकाः, नन्विदानीमत्रभवतां छिन्नाः समग्राः संशयग्रन्थयः । एष हि साक्षादक्षपाद इवान्वीक्षिकीप्रजापतिरुपस्थितो नराधिपानुरोधेन धैर्यराशिः ।

॥ वादिनः ॥

तीर्थकरानुरोधेन यथा, न तथा राजानुरोधेन ।

॥ स्नात । धैर्य[राशि]मुद्दिश्य ॥

भो नैयायिकतिलकाः, विदितवृत्तान्ता एव यथाप्रस्तुतवस्तुनि भवन्तः । तदुपक्रम्यतां स्वप्रतिभासानुसारेण यथोचितमभिधातुम् ।

॥ धैर्य ॥

आर्य, विदितमेतावत् । पञ्चरात्राद्यागमाः प्रमाणमप्रमाणं वेति वादिनामिह विप्रतिपत्तिः । अत्रभवत्सु पुनः सन्निहितेषु कीदृशो मादृशामभिधानाधिकारः ? यदि परं भवदनुज्ञासृष्टया भवत्प्रसूतमेव[3] किमपि वक्तुं शक्ष्यामः ।

---

१ विनिहितविद्या° क, ख । २ ब्रह्माविष्णुः क, ख । ३ °प्रसूता एव क, ख ।

॥ स्नात ॥

किमेवमभिधीयते ? स्रष्टारोऽत्रभवन्तः । सर्ववादिनां च त्वय्येव विश्वसिति हृदयम्[1] । तदभिधीयताम् ।

॥ धैर्य । प्रवादकानुद्दिश्य ॥

भो भवन्त आर्याः, पक्षद्वयेऽपि युक्तयो भवदुक्ताः श्रुता गृहीताश्च निराकाङ्क्षैरस्माभिः[2] । यतोऽविरतवचसि मयि नान्तरा किमपि वक्तुमर्हन्ति भवन्तः ।

॥ वादि ॥

आर्य, यथा भवानाह । न किञ्चिदपृष्टाः सन्तोऽन्तराले भवतां वचनमाक्षिप्य ब्रूमः ।

॥ धैर्य ॥

तदिदानीमवहितैः[3] श्रूयताम् ।

॥ वादि ॥

अवहिताः स्मः ।

॥ धैर्य ॥

मीमांसकैस्तत्त्वमवादि वेद[ः]
[4]स्वतः प्रमाणं किल बोधकत्वात् ।
अनादितादर्पनिरस्तकर्तृ-
प्रलापवादद्वयपांसुपातः ॥१५॥

तथा चाहुः,

सर्वे बोधाः स्वतोऽमी समुचितविषयावेदकत्वात् प्रमाणं
नैषां बाधोपपातः करणकलुषताप्रत्ययो वा यदि स्यात् ।

---

१ °सिति: सहृद° क, ख । २ निराकांक्षा अस्मा° क, ख । ३ °विहितैः क, ख ।
४ °स्तत्त्वमप्र° ख ।

नित्ये वेदेऽपवादद्वयमनवसरं बोधकत्वं च सिद्धे
कार्ये वातीन्द्रियेऽर्थे न भवति सुतरां बाधकस्यावकाशः ॥१६॥
प्रत्यक्षगोचरे ह्यर्थे ग्रहीतुं शक्नुयुर्नराः ।
तथात्वमतथात्वं च तेषां कातीन्द्रिये गतिः ॥१७॥

तस्माद् बोधकत्वादपवादद्वयाभावाच्च स्वत एव वेदः प्रमाणम् ।

अत्र ब्रूमः सरलसुगमः सत्यमेषोऽस्ति पन्था-
स्तत्प्रामाण्येन पुनरमुना चित्तमाकृष्यते नः ।
शब्देऽर्थे वा क्व खलु रचना दृश्यतेऽपौरुषेयी
स्वाध्यायोऽपि प्रथमसमये संप्रवृत्तः कुतश्चित् ॥१८॥
श्रुतेः कोऽसावाद्यः समय इति चेत् कल्पय वरं
न हि व्यूहो नित्योऽयमवयवनित्यस्य[1] घटते ।
ध्रुवान् वर्णान् कामं कथय रचनानां पुनरिदं
न रूपं दृश्यं ते ननु जगति ताः कर्तृवशगाः ॥१९॥
द्वैपायनादिवदिह[2] स्मरणं न कर्तु-
रस्तीति हन्त[3] न भयावह एष दोषः ।
कर्ता विलक्षणतया हि न दृश्य एष
मादृक्षदृष्टिविषये स्मृतयो भवन्ति ॥२०॥
अपि च हिरण्यगर्भमनिशं कथयन्ति जना
जनकमुदारवैदिकवचोरचनासु चिरम् ।
स्मृतिरियमर्थवादजनितेति विशेषदिता[4]
न खलु भवान् प्रमाणकणिकामपि वक्तुमलम् ॥२१॥

१ °मवयविन्नि° क, ख । २ °नादिवहि क, ख । ३ हन्तु क । ४. विशेषवित्ता क, दिता (दो वत) = खण्डिता ।

यथाष्टकादिस्मृतिमूलभूता
नित्यानुमेयाः श्रुतयस्त्वयोक्ताः ।
नित्यानुमेयोऽस्तु[1] तथैव वेदे
कर्ता विशेषो यदि वाभिधेयः ॥२२॥

ननु तेनानुमेयेन विना किमवसीदति ।
श्रुतिवाक्यानुमानेन विना किमवसीदति ॥२३॥

स्मृतिश्चेन्नोपपद्येत रचना नोपपत्स्यते ।
स्मृतिः कार्यस्वभावा चेद् रचनापि तथाविधा[2] ॥२४॥

मिथ्या ननु मनोर्वाक्यं भवेन्मूलश्रुतिं विना ।
प्रयोजनानुरोधेन किं प्रमाणव्यवस्थितिः ॥२५॥

अथवा,

मिथ्या सन्तु मनोर्वचांसि न पुनः शाखाशताध्यायिना-
मेकस्यापि मुखे क्व वाप्यपनिता शक्यानुमातुं श्रुतिः ।
कल्प्या वेदविदामथादरवशात् तन्मूलभूता श्रुतिः
कर्ता[3] वेद[पद]क्रमादिरचनायोगात् तथा कल्प्यताम् ॥२६॥

वेदस्याध्ययनं सर्वं गुर्वध्ययनपूर्वकम् ।
वेदाध्ययनवाच्यत्वादिति हेतुरसाधकः[4] ॥२७॥

अप्रयोजकता[5] चैवंप्रायाणामुच्यते स्वयम् ।
स्वयं चैते प्रयुज्यन्ते इति केयं विडम्बना ॥२८॥

क्वचन चिरन्तनरचने द्वयजनितपरम्परा[6] प्रथते ।
अस्मर्यमाणकर्तृष्वपि मूले कर्ता भवत्येव ॥२९॥

---

१ मेयस्तु क, ख । २ °विधाः क, ख । ३ कान्ता क, ख । ४ द्रः न्या. म. १म भागे पृः २१४ । ५ °प्रयाणं क, ख । ६ भयजनितपरस्प° क, ख ।

वेदे हि पौरुषेये तत्कर्मसु विततचित्तसाध्येषु
पुरुषमननुस्मरन्तः कथमिव सन्तः प्रवर्तन्ते ॥३०॥

अनुमानेनापि मिते कर्तरि विदुषां प्रवृत्तिरुचितैव ।
स्मार्तेऽष्टकादिकार्ये श्रुत्यनुमानाद्[1] यथा भवताम् ॥३१॥

अतश्च नित्यानुमेयो वेदेऽस्ति कर्ता ।

विश्वजित्युचितमश्रुतं फलं
कल्प्यते किमपि विध्यपेक्षया ।
तत्र कस्य तदपेक्षिता भवे-
च्चेतनौ न खलु वाच्यवाचकौ ॥३२॥

अवगतिधर्मोऽयं[2] चेदवगतिरपि कस्य न स्वतन्त्रासौ
अस्माकं चेत् [3]पुरुषप्रभवः प्राप्नोति वेदार्थः ॥३३॥

अवगन्तारो हि वयं बोद्धृतया कर्तुराशयं[4] विद्मः ।
इह कस्याभिप्रायः शब्दस्यार्थस्य वा नासौ ॥३४॥

यदाकाङ्क्षाफलादङ्गं फलं वा कल्पते क्वचित् ।
सोऽस्य कर्तास्ति पुरुषः [5]कस्याकाङ्क्षान्यथा भवेत् ॥३५॥

अतो नित्यानुमेयोऽपि कर्ता वेदस्य विद्यते ।
न हि तेन विना कोऽपि व्यवहारोऽवकल्प्यते ॥३६॥

यच्च[6] कर्ता न स्मर्यत इति भण्यते[7] तत्रायं विवेकः,

कर्तारो ये हि यान्ति स्मरणपथमिह व्यासवाल्मीकिमुख्याः
सर्वे मादृग्दृशां ते विनियततनवो गोचरे संचरन्ति ।
कामं व्योमैककायः श्रितविविधतनुर्निःशरीरोऽथवासौ
देवो वेदस्य कर्ता कथमिव विषयत्वं प्रयाति स्मृतीनाम् ॥३७॥

---

१ श्रुत्यनुमाना क, ख । २ अवगतिधर्मोयमित्यभ्यस्तः क, ख । ३ पुरुषः प्रभवः क, ख ४ चोद्धृतया च दु° क, ख । ५ कस्य का° क, ख ६ यश्च क, ख । ७ गुण्यते क, ख ।

अतएव च तत्र कर्तरि
प्रतिभानेकविधा विपश्चिताम् ।
परमार्थत एक एव स
त्रिजगत्क्षेमनियोजनक्षमः ॥३८॥

समानसंकल्पतयेश्वराणा-
मनेकता कल्पयितुं न शक्या ।
विरुद्धसङ्कल्पितसिद्ध्यभावा-
न्नूनं ततः केचिदनीश्वराः स्युः ॥३९॥

तस्मात् सर्वविदेक एव जगतोऽधिष्ठातृभेदे पुन-
र्निष्पद्येत न तत्कृतं न च चिरं तिष्ठेत् कुराष्ट्रं यथा ।
एकस्य स्थपतेर्मतानुसरणात् प्रासादसंपादनं
भूयोभिः क्रियते नरैरिति भवेदेकप्रणीतं जगत् ॥४०॥

व्यापारिभिश्च बहुभिः पुरुषैरिदं हि
शक्यं जगद् युगशतैरपि न प्रणेतुम् ।
एकस्तु निर्मलमतिः सहसैव सत्य-
सङ्कल्प एवमुपपादयतीति युक्तम् ॥४१॥

उक्तं च,

एकस्य कस्यचिदशेषजगत्प्रसूति-
हेतोरनादिपुरुषस्य महाविभूतेः ।
सर्गस्थितिप्रलयकार्यविभागयोगाद्
ब्रह्मेति विष्णुरिति रुद्र इति प्रसिद्धिः[1] ॥४२॥

---

१ द्रः न्या. म. १म भागे पृः २४२ । तत्र प्रसिद्धिरित्यस्य स्थाने प्रतीतिरिति ।

विधाता विश्वात्मा सकलजगतामेष च[1] यथा
प्रणेता वेदानामपि [स हि] तथैवामलमतिः[2] ।
यथान्योन्याधीनस्थितय इह लोकास्त्रय इमे
तथान्योन्यापेक्षानपि दधति वेदा[3] अपि विधीन् ॥४३॥
सन्निवेशो हि योऽन्योन्यव्यतिषक्तेऽवधार्यते ।
अर्थे वा वाचि वा नासौ संभवेदिति कल्प्यते ॥४४॥
वेदानामेक एवातुलकुशलपथादेशकानेकशाखा-
विक्षिप्तानां विधाता [4]कविरमलमतिः कोऽपि देवः पुराणः ।
तद्वत् सर्वागमानां भवतु स भगवानेक एव प्रणेता
नानात्वं कर्तुरित्थं न सुवचमिति हि प्रागुपन्यस्तमेतत् ॥४५॥

अहो,

परस्परविरोधिनो ननु च सर्व एवागमाः
समानमभिधेयमेषु न हि किञ्चिदीक्षामहे ।
त एकनरनिर्मिता इति कथं नु मन्यामहे
प्रमाणमितरेतरप्रतिहताश्च ते वा कथम् ॥४६॥

यत् तावद् ब्रवीषि[5] परस्परविरोधे कथं प्रामाण्यमिति तत्रानुयुज्यसे ।

परस्परविरोधितां प्रति करोषि [6]चेत्थं कथा-
ममित्य इति चेदहो गृहकथासु सक्तो भवान् ।
विभागमवलम्ब्य कश्चन विरोधितापास्यते
यदि [7]श्रुतिषु सागमान्तरवचःसु तुल्या गतिः ॥४७॥

---

१ न क, ख । २ प्रणातावेवाज्ञामपि'''तथैवामलमिति क, ख । ३ वधमि वेवा क, ख । ४ कवितमनमतिः क, ख । ५ ब्रवीमि क, ख । ६ चेदं कथ° क, ख । ७ शक्तिषु सागमान्तरवचः श्रुत° क, ख ।

श्रुतावायुष्कामं प्रति हि [1]विहितः कृष्णलचरु-
स्तथा सर्वस्वारः किल मरणकामस्य पठितः[2] ।
विरोधश्चैतस्यां यदि विषयभेदात् परिहृतो
भवद्भिः सैव स्यात् सरणिरिह तीर्थान्तरगिराम् ॥४८॥

एवं तावदितरेतरविरोधिनीष्वपि वेदचोदनास्विव [न] तीर्थान्तरदेशनासु द्वेषः[3] । अथवा,

परमं पुरुपार्थं प्रति न चागमानां विरोधिता काचित् ।
आदिश्यते हि सर्वैः कैवल्यं तुल्यमेव फलम् ॥४९॥

मार्गभेदास्त्वनुग्राह्याः सत्त्वबुद्ध्यनुसारिणः ।
तत्र तत्रोपदिश्यन्ते विचित्रास्त्राणकारिणः ॥५०॥

अमी हि चानेन पथा यथेष्टं
शक्याः शुभं प्रापयितुं मनुष्याः ।
इतीश्वरः [4]सर्वविदेप पश्यन्
नानाविधानादिशति स्म मार्गान्[5] ॥५१॥

प्रवेष्टुकामा बहवः पुमांसः
पुरे यथैकत्र महागृहे वा ।
द्वारान्तरेणापि विशन्ति केचित् ।
तथोत्तमे धाम्नि मुमुक्षवोऽपि ॥५२॥

अतएव हि बालकवेरवलोकितसकलशास्त्रसारस्य ।
सूक्तमिदं तत्त्वविदो भ्रष्टभ्रान्तेर्जयन्तस्य ॥५३॥

---

१ °तवल्लुप्तफलकतथा सर्वश्चारः क, ख । २ द्रः न्या. म. (१म भागे पृः २४५), मरणकामस्म सर्वस्वारश्चोदित आयुष्कामस्य कृष्णलचरुः । ३ °देष क, ख । ४ सर्वं° क, ख । ५ द्रः न्या. म. (१मे, पृः २४६), स हि सकलप्राणिनां कर्मविपाकमनेकप्रकारमवलोकयन् करुणयाताननुग्रहीतुमपवर्गप्राप्तिमार्गं बहुविधमुत्पश्यन्नाशयानुसारेण केषांचित् क्वचित् कर्मणि योग्यतामवगम्य तं तमुपायमुपदिशति ।

नानाविधैरागममार्गभेदै-
राद्दिश्यमाना बहवोऽभ्युपायाः ।
एकत्र ते श्रेयसि संपतन्ति
सिन्धौ प्रवाहा इव जाह्नवीयाः[1] ॥५४॥

इति ।

यत् पुनरभिधीयते, विरोधिनामागमानां कथमेककर्तृकत्वमिति तत्राप्युक्तमेव,

वेदानामीश्वरोक्तत्वात् प्रामाण्यं[2] न पुनः स्वतः ।
न चेश्वरबहुत्वेऽपि युक्तिः काचन विद्यते[3] ॥५५॥

कर्तृभेदव्यपदेशः पुनरन्यथा सिद्धः,

एकोऽप्यसौ सकलसत्त्वहिताय काय-
मिच्छाविनिर्मितमनेकमुपादधानः ।
नानागमानुपदिशन् विविधा बिभर्ति
तास्ताः समस्तभुवनप्रथिताः समाख्याः ॥५६॥

एकः शिवः पशुपतिः कपिलोऽथ विष्णुः
संकर्षणो जिनमुनिः सुगतो मनुर्वा
संज्ञाः परं पृथगिमास्तनवोऽपि काम-
मव्याकृते[4] तु परमात्मनि नास्ति भेदः[5] ॥५७॥

---

१ न्या. म. १मे भागे पृः २४४ । २ प्रमाणं क, ख । ३ द्रः न्या. म., (१मे भागे पृः २४६) ईश्वरप्रणीतत्वादेव सर्वागमानां प्रामाण्यम् । तथा तत्रैव (१मे भागे पृः २१९), एवं जगत्सर्गवत् स एव वेदानामप्येकः प्रणेता भवितुमर्हति । नानात्वकल्पनायां प्रमाणाभावात् कल्पनागौरवाच्च । ४ मव्याकृत क, ख । ५ तुल° न्या. म., (१मे पृः २४६), स्वविभूतिमहिम्ना च नानाशरीरपरिग्रहात् स एव संज्ञाभेदानुपगच्छति हंन्निति कपिल इति सुगत इति स एवोच्यते भगवान् ।

अन्यत्वेऽपि नरो यः सातिशयो भवति कोऽपि दूरमसौ ।
तेजो बिभर्ति भगवत इति हि द्वैपायनः प्राह ॥५८॥

यद्यद् विभूतिमत् सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ।
तत्तदेवावगच्छेस्त्वं[1] मम तेजोंऽशसंभवम्[2] ॥५९॥

इति ।

यद् वा [3]जिनप्रभृतयो बहवो भवन्तु
भिन्नागमप्रणयनप्रवणा मुनीन्द्राः ।
पश्यन्तु तेऽपि भगवत्प्रणिधानलब्ध-
शुद्धाविनश्वरदृशः कुशलाभ्युपायान् ॥६०॥

एष एव विशेषो हि योगिनां परमेश्वरात् ।
तस्य नैसर्गिकं ज्ञानं ध्यानयोगेन योगिनाम्[4] ॥६१॥

एवं तावद् वेदमाप्तप्रणीतं
ये मन्वानास्तत्प्रमाणत्वमाहुः ।
स प्रत्येकं पञ्चरात्रादिशास्त्र-
प्रामाण्येऽपि न्यायमार्गः समानः[5] ॥६२॥

एकस्तेषामीश्वरो वा प्रणेता
भिन्ना वाप्ताः सन्तु मार्गान्तरज्ञाः ।
न प्रामाण्यात् सर्वथा तत्प्रणीताद्
ग्रन्था एते वेदवत् [6]प्रच्यवन्ते ॥६३॥

---

१ गच्छेस्त्वमिति काश्मीरपाठः । द्रः श्रीमद्भगवद्गीता, काश्मीरसंस्कृतग्रन्थावलिः, पृः २३९ । २ भगवद्गीता १०.४१ । ३ जन° क, ख । ४ द्रः न्या. म. (१मे भागे) पृः ९९), अस्ति विशेषः, ईश्वरस्य तथाविधं नित्यमेव ज्ञानम्, योगिनां तु योगभावनाभ्यासप्रभवमिति । ५ समान्यः क, ख । ६ प्रत्यवान्तः क, ख ।

यदि वानादयो वेदास्तत एव प्रमाणताम् ।
यान्तु [1]काममथै[वै]ता पाञ्चरात्रादिचोदनाः ॥६४॥
कर्तृस्मरणमत्रापि न स्पष्टमुपलभ्यते ।
संकर्षणादयस्त्वासां प्रवक्तारः कठादिवत् ॥६५॥
ननु चत्वार एवैते वेदाः सुकथिता जने ।
इतिहासपुराणेऽपि तदुक्तिरुपचारतः ॥६६॥

वेदोऽयं ब्राह्मणोऽयं सलिलमिदमयं वह्निरेषा महीति
स्पष्टे शब्दार्थबोधे प्रणिहितमतयो हन्त वृद्धाः प्रमाणम् ।
तत् कोऽस्मिन् प[ा]ञ्चरात्रे शिशुरपि सहसा वेदशब्दं प्रयुङ्क्ते
के वा तच्छासनस्थं मुनिसदृशमपि ब्राह्मणं व्याहरन्ति ॥६७॥

अयमपि न वदामः [2]पञ्च षड् वात्तवेदान्
विदितनियतसंख्यास्ते हि चत्वार एव ।
भवति तु बहुशाखाविस्तरस्तत्र [3]चित्र-
स्तदयमपि हि तेषामस्तु शाखाविशेषः ॥६८॥

आह,

ननु च [4]सकलशाखाप्रत्ययं कार्यमेक-
मभिदधति विधिज्ञाः सोमपश्वादियागम् ।
वदत यदि कदाचित् पञ्चरात्रानुषक्तं
क्वचिदपि परिदृष्टं वैदिकं कर्म किञ्चित् ॥६९॥

उच्यते,

---

१ कामानर्थं° क, ख । २ पञ्चषड्भा क, ख । ३ वित्र° क, ख । ४ द्रः न्या. म. (१मे भागे पृः २१९) सर्वशाखाप्रत्ययमेकं कर्मेत्याहुः ।

अनेकगुणयुक्तमेकमुपदिश्यते कर्म यै-
र्बहून्यपि वचांसि तानि दधते समस्यात्मतां[1] ।
ततस्य[2] किल कर्मणः किमपि चोदितं शाखया
कयाचिदभिधीयते भवतु सैव संसर्गिता[3] ॥७०॥

नियतविषयं शास्त्रं शास्त्रान्तरेण न पृच्छ्यते ।
विसदृशविधौ वेदेऽप्येषा स्थितिर्न न दृश्यते ।
इह हि नियता [4]सौत्रामण्यां [5]सुराग्रहचोदना
क्रतुभिरितरैः संसर्गं सा न हि प्रतिपद्यते[6] ।७१॥

श्रुतिस्मृत्युचिता धर्माः पृथगाश्रमगोचराः ।
अन्येऽपि प्रतिपद्यन्ते किं परस्परसंकरम् ॥७२॥

साधारणं पुनरहिंसनसत्यवाद-
सन्तोषशौचदमदानदयादिधर्मम् ।
तीर्थेषु नित्यमखिलेष्वपि वर्णयन्ति
सेयं श्रुतिस्मृतिसमन्वयतापि तेषाम्[7] ॥७३॥

यस्तु वेद[8] इति च व्यपदेशः पञ्चरात्रवचनेषु जनानाम् ।
सोऽर्थगोचरतया न च शक्यं वस्तु लोकवचनेन नियन्तुम् ॥७४॥

किं वा सतासता वापि व्यपदेशेन नन्वसौ ।
आयुर्वेदधनुर्वेदप्रभृतिष्वपि दृश्यते ॥७५॥

---

१ समावेदिताम् क, ख । द्रः न्या. म १मे भागे पृः २२० । २ तत् तस्य क, ख । ३ द्रः न्या. म. (१मे भागे पृः २२०) यथा तरोर्विक्षिप्ताः शाखा भवन्ति, न च कृत्स्नं पुष्पफलमेकस्यां शाखायां सन्निहितं भवति, किन्तु कस्याञ्चित् कस्याञ्चित् । ४ सौत्रा° क, ख । ५ पुरा° क, मुरा° ख । ६ द्रः न्या. म. (१मे भागे पृः २४४), विरोधमात्रं त्वकिञ्चित्करं प्रमाणत्वाभिमतेषु वेदवाक्येष्वपि परस्परविरोधदर्शनात् । पुरुषशीर्षस्पर्शनसुराग्रहगवालम्भादिचोदनासु — वचनान्तरविरुद्धमर्थजातमुपदिष्टमेव ७ द्रः न्या. म. १मभागे पृः २४४ प्रधानयोस्तावदुपायोपेययोरविवादः । ८ वेदन क, ख । ।

तच्छासनस्थो भगवत्प्रधान-
कर्मान्तरावाप्तविशेषसंज्ञः[1] ।
सामान्यतो ब्राह्मणशब्दमात्रं
ब्रूते परिव्राजकवन्न लोकः ॥७६॥

न च जगति न प्रसिद्धा ब्राह्मणशब्दाभिधेयता तेषाम् ।
व्यवहरति जनः कामं [2]सामान्यविशेषसंज्ञाभिः ॥७७॥

ब्राह्मणत्वादिजातौ च विवदन्ते विपश्चितः ।
वदन्तः शब्दमात्रेण चातुर्वर्ण्यव्यवस्थितिम्[3] ॥७८॥

गोत्वादिजातिवदियं[4] प्रकटान्यथा वा
विप्रादिजातिरिति तत्त्वविचारणैषा ।
अप्रस्तुता किमनयाखिलशास्त्रलोक-
सिद्धा स्थितिस्तु न कथञ्चन तर्कणीया ॥७९॥

तदास्तामियं जातिसदसद्भावचिन्ता । [5]प्रकृतमनुसरामः ।

तेनानादय एव वेदवदिमे सर्वे भवन्त्वागमा[ः]
कार्या एव हि वा न तेषु कलुषं वाच्यं वचो धार्मिकैः ।
[6]यच्चैषामपभाषणं कृशमपि स्याद् वेदनिन्दैव सा
प्रायश्चित्तिन[7] एव ते हतधियो ये तेष्वसूयापराः[8] ॥८०॥

अथवा पञ्चरात्रादिवाक्यानां वेदमूलता ।
[9]प्रामाण्यं हेतुमद्वादिवचसामिव वर्ण्यताम् ॥८१॥

कार्येण प्रतिनियतः स्वसिद्धिहेतु-
र्धूमेण ज्वलन इति प्रकल्पनीयः ।

---

१ °संज्ञा क, ख । २ कामान्य° क, ख । ३ °स्थितिः क, ख । ४ सौत्वादि° क, ख । ५ प्रकृतिमनुसरां क, ख । ६ यश्चैषा क, ख । ७ प्रायश्चिन्तिन क, ख । ८ °परा क, ख । ९ प्रमाण्यहेतुमत्वादि° ।

न ह्यर्थग्रहणमिदं विना स्मृतीना-
मुत्पादः क्वचिदवलोकितः श्रुतो वा ॥८२॥
न लोभमोहौ[1] न जनप्रतारणा
न बीजशून्या नृवचःपरम्परा ।
अबाधिते वस्तुनि याति मूलतां
न चेह बाधा कृतिभिः परिग्रहात् ॥८३॥
अनादिवेदत्वादिभिर्न योगिबोधमूलता ।
विषह्यते स्म तद्गिराम[था]वशिष्यते श्रुतिः ॥८४॥
नन्वत्र कर्तृसामान्यं न किञ्चिदुपलभ्यते ।
न च तेन विना युक्तमनुमानमिह श्रुतिः ॥८५॥

उच्यते,

प्रविभक्तकर्तृकतया कामं तुल्यप्रयोगता मा भूत् ।
कार्यं त्वनुगुणकारणकल्पनयोग्यं भवत्येव ॥८६॥

आह,

त्रैवर्णिकानामुपपद्यमानो
वेदान्वयः कल्पयितुं हि शक्यः ।
कार्यं पुरः कारणमत्र मूलं
तज्ज्ञायतामत्र[2]यतः कुतश्चित् ॥८७॥

उच्यते,

धर्मे प्रमाणं श्रुतिरेव नान्य-
दित्येवमत्र श्रुतिमूलतोक्ता ।
न कर्तृसामान्यबलेन[3] योगि-
प्रत्यक्षवादोऽप्यत एव नेष्टः ॥८८॥

१ °मोहो क, ख । २ ऽयतः क, ख । ३ बलो न क, ख ।

तदिदं कर्तृसामान्यमस्तु मा वात्र सर्वथा ।
कार्येऽस्ति[1] धर्मरूपेऽस्मिञ्छ्रुते[रे]व हि मूलता ॥८९॥

इहैषां सर्वेषां जिनकपिलबुद्धादिवचसां
न योगिप्रत्यक्षं श्रुतिरपि न मूलं यदि भवेत् ।
कथं स्याद् व्यामोहादनवधिरनेकार्यविदितः[2]
प्ररोहो[3] नन्वेषां क्वचिदपि च संवादबहुलः ॥९०॥

व्यामोहाच्च हि वर्तन्ते कामं कतिपयैर्दिनैः ।
सोऽयं युगपदस्थायी व्यामोह इति विस्मयः ॥९१॥

पुरापि सौगता आसन्निति केनावगम्यते ।
पुरापि श्रोत्रिया आसन्निति केनावगम्यते ॥९२॥

लोभादि दृश्यमानं वा यदि मूलमिहोच्यते ।
वेदो हि[4] जीविकोपाय इति जल्पन्ति नास्तिकाः[5] ॥९३॥

महाजनपरिग्रहाद् यदि पुनः श्रुतौ वार्यते
बृहस्पतिमताश्रितप्रलपितोऽपवादक्रमः ।
स वारयितुमागमान्तरवचःसु शक्यस्तथा
कृतः किल परिग्रहः कुशलधीभिरेषामपि ॥९४॥

यावांश्च कश्चन न्यायो वेदप्रामाण्यसिद्धये ।
भवद्भिर्वर्ण्यते सोऽयं तुल्यस्तीर्थान्तरेष्वपि ॥९५॥

न कदाचिदनीदृशं जगत्[6]
कथितं तत्रभवद्भिरेव यत् ।

---

१ कार्येऽस्मि क, ख । २ °दनविधि° क, ख । ३ प्ररोहा ख । ४ वेदोपजी° क, ख ।
५ तुल° अग्निहोत्रं त्रयो वेदास्त्रिदण्डं भस्मगुण्ठनम् । बुद्धिपौरुषहीनानां जीविकेति बृहस्पतिः ॥ ६ न्या. म. १मे भागे पृः १७८ पं ८ ।

इतरैरपि तत् तथोच्यते
सततं तेऽपि बहूक्तमागमाः[1] ॥९६॥

कृतम् अतिवाचालतया[2] द्वेष्या बहुभाषिणो भवन्ति जनाः ।
तदिदमुपसंहरामो रसना[या]श्चापलं विपुलम् ॥९७॥

सत्यं[3] तदाप्तपुरुषोक्ततया प्रमाणं
तीर्थानि वेदवदनादितया स्वतो वा ।
आम्नायसंमिततया[4] मनुवाक्यवद् वा
सर्वं प्रमाणमिति नीतिविदो वदन्ति ॥९८॥

आह,

ननु चैवमतिप्रसङ्गदोषा-
दतिमात्रं भुवि [वि]प्लवेत धर्मः ।
क नु नाम न[5] शक्यमेतदित्थं
गदितुं[6] यादृशतादृशेऽपि वाक्ये[7] ॥९९॥

उक्तमत्र,

अविच्छिन्ना येषां वहति [8]सरणिः सर्वविदिता
न यत्रार्यो लोकः परिचयकथालापविमुखः ।
यदिष्टानुष्ठानं[9] न खलु जनबाह्यं न सभयं
न रूपं येषां च स्फुरति नवमभ्युत्थितमिव ॥१००॥

---

१ रघूवनागमाः क, ख । २ द्रः न्या. म., (२मे भागे पृः ११४ । ३ वदाप्त° क, ख । ४ संवद्धतया क, ख । ५ माम नु क, ख । ६ °दितं क, ख । ७ तुल° न्या. म. (१मे भागेः पृः २४८)

सर्वागमप्रमाणत्वे नन्वेवमुपपादिते ।
अहमप्यद्य यत्किञ्चिदागमं रचयामि चेत् ।
तस्यापि हि प्रमाणत्वं दिनैः कतिपयैर्भवेत् ॥

८ सरिणः क, ख । ९ यदष्टानु° क, ख ।

प्रमत्तगीतित्वमलौकिकत्वं
लाभादि[1] लोभादि न यत्र मूलम् ।
तथाविधानामयमागमानां
प्रामाण्यमार्गो न तु यत्र तत्र ॥१०१॥

आप्तोक्तत्वमनादित्वमथवाम्नायमूलताम् ।
तत्रैव शक्नुमो वक्तुं न पुनर्यत्र कुत्रचित् ॥१०२॥

आदिश्यते किमपि कुत्सितमेव येषु
[येषु] त्वगम्यगमनाशुचिभक्षणादि ।
प्रामाण्यवर्णनमिदं तु तथाविधानां
एते तु वादिवृषभा न सहन्त एव[2] ॥१०३॥

॥ इत्युक्त्वा क्षणं तूष्णीं स्थित्वा संकर्षणं प्रति ॥

आर्य, [3]यथाप्रतिभानमेतावदभिहितमस्माभिः । तदिदानीं यथासन्निहितं पृच्छन्तामत्रभवन्तो वादिनः, अपि हृतं हृदयमेषामस्मद्वचसा न वेति ।

॥ स्नात । सहर्षम् ॥

आर्य धैर्यराशे, वयं तावदुच्छ्वसिता इव, शालिता इव, पवित्रीकृता इव[।]प्यायिता जीवलोकफलमनुभाविता इव भवत्प्रभवयाभिनवया[4] सरस्वत्या । अहो आश्चर्यम् !

---

२ °मवलोकिकत्वमाभादि क, ख । २ तुल° न्या. म. (१मे भागे पृः २४८)

महाजनसमूहे ये प्रसिद्धिं प्रापुरागमाः ।
कृतश्च बहुभिर्येषां शिष्टैरिह परिग्रहः ॥
अद्य प्रवर्तमानाश्च नापूर्वा इव भान्ति ये ।
येषां न मूलं लोभादि येभ्यो नोद्विजते जनः ॥
तेषामेव प्रमाणत्वमागमानामिहेष्यते ।
न मृष्यते तु यत्किञ्चित् प्रमाणं कुहनीमतम् ॥

३ °वेतावद° क, ख । ४ अभिनवयेत्यम्यस्तम् क, ख ।

सूक्ष्मा दृष्टिरहो अहो गतिरियं वाचामहो कौशलं
शास्त्रेष्वेतदहो मनः परिहृतं दोषैरसूयादिभिः।
कोऽसौ '[1]नास्ति नयो न [योऽ]त्र परमां काष्ठां गतो वर्तते
लोकोऽनारतमाह साहटसमः'[2] सत्यं न जातो नरः ॥१०४॥

एतेऽपि महाविद्वांसः सहृदया एव, कथं नावर्जिता आर्येण? अप्येनान् पृच्छामि।

॥ वाद्यभिमुखं स्थित्वा ॥

भो भवन्तो महाविद्वांसः, अपि [3]भवतामावर्जितं धैर्यराशिवचसा हृदयम्?

॥ वादि(नः) ॥

आर्य, इयं तावदमानुषी[4]।

[स्नात]

आभिः पुनरपरिमितनीतिधारावर्षिणीभिरसदृशमतिभिरपगत—मात्सर्याभिरार्यधैर्यराशिवाग्भि[5]र्ब्रह्मर्षिकल्पनिर्मलमनसः सर्वत्र भवन्तो वर्तन्ते। तथापि पुनः पुनरिदमन्वोष्यन्ते भवन्तः। द्वयमिदमवश्य-रक्षणीयमार्यैः।

॥ वादि ॥

किमिव?

॥ स्नात ॥

एतानि किल परस्परसंकीर्णानि पृथक्प्रस्थानानि यथावस्थानि तीर्थानि। तदेषामितरेतरसंकरपरिहारे सततमवहितैर्भवितव्यमार्यैः।

॥ वादि ॥

आर्य, यावानिह स्वे स्वे शासने समाम्नातः कश्चिदहिंसादिः

---

१ नास्ति क, ख। २ °नाहतमाह साहटसमं क, ख। ३ भवतावर्जितधैर्य° क, ख,। ४ तावमानुषा क, ख। ५ ब्रह्मातिकल्प° क, ख।

साधारणो[1] मानसो धर्मः, तत्र किमुच्यते ? तदतिरिक्तं तु नियतोपदिष्टविशिष्टक्रियाकाण्डसंकरं स्वशास्त्रकथितप्रत्यवायभयात् परिहराम इत्येकं तावत् स्थितम् । अथ द्वितीयं किम् ?

॥ स्नात ॥

भवदीयं नाम मुखे दत्वा दुराचारतया ये विप्लावयन्ति शास्त्रं धर्मं च, तेषां स्वाश्रमेष्ववकाशो[2] न देयः ।

॥ वादि ॥

एतदपि सत्यमनुष्ठीयते । किं त्वयमर्थो नास्मदधीनः । आर्येण राजनियुक्तैश्च निर्वाह्योऽयम्[3] ।

॥ स्नात ॥

एवमेतत् । गृहीतचरण एवात्र देवो वर्णाश्रममर्यादाचार्यः । भवद्भिरपि तथाविधेषूदासितव्यम्[4] । न तेषां दयितव्यम् ।

॥ वादि ॥

यथार्य आह ।

॥ स्नात ॥

तदिदानीमुत्थाय यथायथं गम्यताम् । आश्रमेषु च स्वेषु स्वेषु [5]यथाव्यवस्थमास्यताम् । आर्य धैर्यराशे, तदेहि वयमपीदानीं यथावृत्तं स्वामिने निवेदयामः ।

॥ इति निष्क्रान्ताः सर्वे ॥

॥ चतुर्थोऽङ्कः समाप्तः[6] ॥

॥ संपूर्ण[मागमडम्बरम्][7] ॥

—:※:—

१ साधारो क, ख । २ °ष्वावकाशो क, ख । ३ °युक्तौश्च निर्वाह्यो यत् क, ख । ४ °विधेष्व° क । ५ यथाव्यवस्थामा° ६ °ऽङ्कः । क, °ऽङ्कः समाप्तम् ख । ७ शुभं भवतु जिनशासनस्य । कल्याणं भूयात् । मंगलमस्तु क, °पूर्णं ॥ श्री ॥ ख ।

श्लोकसूची

॥ आगमडम्बरे उपयुक्तानि वृत्तानि ॥

अनुष्टुप्—I. 3, 8, 10, 12, 32, 35–6, 41–2;
II. 10–1; III. 9, 10, 13, 15–39, 41, 43–4, 46;
IV. 3, 4, 8–10, 17, 23–25, 27–28, 35–6, 44, 50, 55, 59, 61, 64–6, 72, 75, 78, 85, 89, 91–3, 95, 102.

अपरवक्त्रम्—II. 17.

आर्या— I. 16, 20–3, 26–9; II. 4–6, 12; IV. 30–1, 33–4, 49, 53, 58, 77, 86, 97.

इन्द्रवज्रा— I. 39, IV. 54, 76, 87.

उपगीतिः— IV. 29.

उपजातिः— I. 5, 11, 30, 37, IV. 12, 15, 22, 39, 51–2, 88, 101.

गीतिः— I. 24.

नर्दटकम्— IV. 21.

पुष्पिताग्रा— I. 9.

पृथ्वी— II. 16; IV. 46–7, 70, 74.

प्रबोधिता (मञ्जुभाषिणी)—III. 12.

प्रमाणिका—IV. 84.

प्रहर्षिणी— IV. 82.

मन्दाक्रान्ता—IV. 11, 18

मालभारिणी (औपच्छन्दसिकम्)—IV. 99.

मालिनी— IV. 68–9.

रथोद्धता— IV. 1. 32.

रुचिरा—II. 20.

वसन्ततिलकम्—I 1, 4, 14, 33–4; III. 4, 7; IV. 20, 41–2, 56–7, 60, 73, 79, 98, 103.

वैश्वदेवी— II 9.

वंशस्थविलम्—III. 14; IV. 2, 83.

शार्दूलविक्रीडितम्—I. 15, 17–8, 25, 31, 40; II. 18; III. 1, 3, 5, 8, 40; IV. 5, 13, 26, 40, 80, 104.

शालिनी—I. 13; II. 8; IV. 62–3.

शिखरिणी—I. 2, 6, 7, 19; II. 2, 3, 7, 13–4; III. 2, 11, 45; IV. 6, 19, 43, 48, 90, 100.

सुन्दरी (वियोगिनी)—II. 1; IV. 7, 38, 96.

स्रग्धरा— II. 15, 19; III. 6; IV. 16, 37, 45, 67.

स्वागता—IV. 74.

हरिणी—IV, 14, 71. †

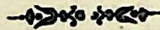
† I.38 and III. 42 are possibly no verse.

॥ आगमडम्बरे ग्रन्थान्तरसंवादः ॥

६८	अज्ञो जन्तुरनीशोऽयं ... श्वभ्रमेव वा	महाभारत-वनपर्व, ३०।३८ द्र. न्यायमञ्जरी १ भागे पृ. १८७
५	अनादौ संसारे .... पदे	न्या. म. २.७२ द्र: वैशेषिकदर्शन वैदिकवृत्ति पृ. १३४
६२	अनेकगुणयुक्त .... संसर्गिता	न्या. म. १.१२०
६१	अन्वयस्तावत् .... व्यतिरेकः	यद्यपि .... व्याप्तिनिश्चये । न्या. म. १.१११
८८	अमी हि चानेन .... मार्गान् ॥	स हि सकलप्राणिनां ... उपदिशति । न्या. म. १.२४६
५९	अवस्था देश .... दुर्लभा ॥	वाक्यपदीयम्, १.३२ न्या.म. १.१०८
६५	अस्तु तर्हि किमप्येवं ... किमत्र प्रमाणम् ।	यावच्छरीरं स्थितमेकं प्रमातृतत्त्वम् ... अस्तु । शरीरादूर्ध्वं तु तदस्तीति किमत्र प्रमाणम् ? न्या. म. २.३९
१३	आख्यातोपयोगे	पा. सू. १.४.२९
१९	इदं प्रतीत्येदं प्रतीयते ... मात्रम् ।	इदं प्रतीत्येदं प्रतीयते इतीदं प्रत्ययतामात्रमेव । न्या. म. २.२८
९२	इह हि नियता सौत्रामण्यां ... प्रतिपद्यते ।	विरोधमात्रं ... एव । न्या. म. १.२४४
६७	ईश्वर एव भगवान् ... . एषितव्यः ।	अवश्यमेकस्तेषां कर्मणामधिष्ठाता कल्प्यते । न्या. म. १.१८७
८६	एकस्य कस्यचिद् .... प्रसिद्धिः ।	न्या. म. १.२४२
६७	एकस्य स्थपतेराशयानुवर्तिनस्ते ।	बहूनां तक्षादीनामेकस्थपत्याशयानुवर्तित्वं दृश्यते । न्या. म. १.१८६
८९	एकः शिवः पशुपतिः .... नास्ति भेदः ॥	स्वविभूतिमहिम्ना च नानाशरीरपरिग्रहात् ... स एवोच्यते भगवान् । न्या. म. १.२४६
३४	एको भावः सर्वभावस्वभावः ... सर्वभावस्वभावः ॥	तत्त्वोपप्लवसिंहे पृ. ७९, स्याद्वादमञ्जरी पृ. ४; प्रपञ्चसारटीका पृ. ६४ तुलं जे एगं जाणइ से सव्वं जानई-आयारांग ।
६६	कृतमतिवाचालतया ।	न्या. म. २.११४
६५	न च ज्ञानसन्ततिपक्षे कश्चिदेकमनुसन्धातारमन्तरेण .... उपपद्यते ॥	द्र. न्यायभाष्य १.१.१० पदार्थधर्मसंग्रह-आत्मप्रकरण
६१	तदेवमेभिः प्रमाणै .... नातोऽन्यथेति ॥	न्या. भा. १.१.७

७२ तद्वचनादाम्नायप्रामाण्यम्	वै. सूत्रम् १:१.३; १०.२१
२३ त्रयः प्रकाशाः स्वपरप्रकाशाः ।	वाक्यपदीय-स्वोपज्ञवृत्ति पृः २४
८५ न कदाचिदनीदृशं जगत् ॥	न्या. म. १.१७४
१४ नटस्य शृणोति ।	व्याकरणमहाभाष्य १.४.२९
६६ ननु चेतनास्तेषामेव कर्मणां भविष्यन्ति ।	अचेतनानां चेतनानधिष्ठतानां.... भविष्यन्ति । न्या. म. १.१८६
९६ ननु चैवमतिप्रसङ्गदोषात्....वाक्ये ।	सर्वागम....भवेत् । न्या.म. १.२४८
६१ नन्वशक्योऽयं विचारः....किमनुमानेन ?	न प्रत्यक्षीकृता....अनुमान-प्रयोजनम् ॥ न्या. म १.१०८–९
८९ नानाविधैरागममार्गभेदैः....जाह्नवीयाः ॥	न्या. म. १.२४४
— ६२ नारीजनोऽपि....असंशयम् ॥	अबलाबाल....मसंशयम् ॥ न्या. म. १.११०
६२ नियतविषयं.. प्रतिपद्यते ॥	तुल. विरोधमात्रं उपदिष्टमेव । न्या. म. १.२४४
६५ परलोकाभावात् परलोकिनोऽभावः ।	तत्त्वोपप्लवसिंह पृ. ४२
९७ प्रमत्तगीतित्वम्....सहन्त एव ॥	महाजनसमूहे ये... कुट्टनीमतम् ॥ न्या. म. १.२४८
६६ बालस्य हर्षभयशोकादि स्तन्याभिलाषादि ।	द्र. न्या. सु. ३.१.१८;२१
६१ भावयोः साहचर्य....तदभावयोः	न्या. म. १.११२
७२ मन्त्रायुर्वेदप्रामाण्यवच्च तत्प्रामाण्यमाप्तप्रामाण्यात्	न्या. सू २.१.६८
५७ मृगतृष्णाम्भसि स्नातः....शशशृङ्गधनुर्धरः ॥	द्र. ज्ञानश्रीमित्रनिबन्धावली पृ. १३६
४९ यत्नेनानुमितोऽप्यर्थः....उपपाद्यते ॥	वाक्यपदीय १.३४
७ यदेवार्थक्रियाकारि तदेव परमार्थसत् ॥	न्या. म. २.१६
९० यद्यद्विभूतिमत्......सम्भवम् ॥	श्रीमद्भगवद्गीता, १०.४१
६३ यादृगित्यस्य पदस्यार्थं न मन्महे ।	यादृगिति न बुध्यामहे ॥ न्या. म. १.१७९
८४ वेदस्याध्ययनं सर्वं......असाधकः ॥	न्या. म. १.२१४
८९ वेदानामीश्वरोक्तत्वात्....विद्यते ॥	एवं जगत्सर्गवत् स एव....कल्पना-गौरवाच्च ॥ न्या. म. १.२१६, २४६
६५ वेदो हि जीविकोपाय इति जल्पन्ति ॥	तुल. अग्निहोत्रं त्रयी वेदास्त्रिदण्डं भस्मगुण्ठनम् । बुद्धिपौरुषहीनानां जीविकेति बृहस्पतिः ॥

८८ श्रुतावायुष्कामं प्रति·······पठितः ॥	द्र: शवरभाष्य १०.१.१०,४० तथा १०.२.५७; न्या. म. १.२४५
६१ सकलशाखाप्रत्ययं कार्यमेकम् ॥	सर्वशाखाप्रत्ययमेकं कर्मेत्याहुः । न्या. म. १.२१६
६२ साधारणं पुनः·······तेषाम् ॥	तुल. प्रधानयोस्तावदुपायोपेययोर-विवादः । न्या. म. १.२४४
६२ सिद्धं यादृग्·······यदनुमीयते	प्रमाणवार्त्तिक १.१६
६५ स्वाभाविकविनाशभावो हि निषिद्धभावः ····नित्यश्चेत् स एव परलोकी ।	न चास्तित्वाविनाभावी भावानां विनाशः स्वाभाविकः इत्यादि । न्या. म. २.३६–४०;
४६ हस्तस्पर्शादिवान्धेन·······दुर्लभः ॥	वाक्यपदीय १.४२, न्या. म. १.१०६

॥ विशिष्टशब्दसूची ॥

॥ प्राकृतसन्दर्भच्छाया ॥

[प्रथमा संख्या मूलस्य पत्रं सूचयति द्वितीया च पंक्तिम्]

॥ प्रथमोऽङ्कः ॥

५।८ भो भदन्त, किं खलु एतत् जननमरणव्यवहारबाह्यं स्थानम्? केन वा उपायेन एतत् प्राप्यते?

५।१३ भो भदन्त, कानि पुनः तानि चत्वारि आर्यसत्यानि?

५।१७ भो भदन्त, एतावन्मात्रेण [न] मे प्रबोध उत्पन्नः। सविस्तरम् उपदिशतु भवान्।

६।४ भो भदन्त, केन इदानीम् उपायेन आत्मा एनं दीर्घप्रबन्धप्रवृत्तं मुक्त्वा दुस्तरं दुःखगहनं निर्वाणे निवसति?

६।१६ भो भदन्त, यदा तावत् नास्त्येव कोऽपि आत्मा, क इदानीं संसार दुःखम् अनुभवति? को वा एतदुत्तीर्य निर्वाणागारे प्रतिव्रजति?

७।८ भो भदन्त, यदि नास्ति स्थिर आत्मा परलोके कस्य कर्मभोगः? इदानीमपि कस्य स्मरणनिबन्धना भवन्ति व्यवहाराः?

८।८ यदि सकलः क्षणभंगुरो भावसार्थः, नास्त्येव एतस्य द्वितीये क्षणे अवस्थितिः। तत् कथमेष विज्ञानेन विषयीकर्तुं पार्यते? अर्थः खलु विज्ञानेन सह अनु वा तेन प्रकाश्यते? विज्ञानं वा जनयन् विना नियन्त्रणम्, आकारं वा अप्राप्तः तेन विषयीक्रियते? अन्यथा च पक्षः क्षणभागिनो दुर्लभः।

९।३ भो भदन्त, एष खलु सकलभिक्षुसङ्घसङ्घटनवेलापिशुनो गण्डिशब्दः समुच्चरितः। तदत्रभवान् प्रमाणम्।

९।१२ भो भदन्त, कोऽपि च काल एतस्य ब्राह्मणयून इह स्थितस्य वर्तते। यस्मिन्नेव क्षणे अस्मिन् वृक्षमूले भदन्त उपविष्टः, तस्मिन्नेव क्षणे इह प्रविष्टो भदन्तेन न लक्षितः। लताजालान्तरितेन एतेन सकल एव आकर्णितो भदन्तवर्णित उपदेशः।

१०।७ आर्य, उपनीतं मया एतत् स्नानोपकरणम्। स्नातुं प्रस्थित आर्यः।

१०।१२ न खलु अनुकूलम् उपतिष्ठते। विहारगामी खलु एष मार्गजनः सकलः सञ्चरति।

१०।१७ यद् आर्य आज्ञापयति।

११।१७ आर्य, पश्य एतेषां मृदुकपवनान्दोलितविचित्रध्वजपटमण्डितमेरुगण्डिकानिर्विशेषप्रासादाभ्यन्तरविनिवेशितानां कनकमयानां प्रहरभिरन्तर-

प्रभाविस्तारकसुन्दरवर्णकाभरणभूषितानां बुद्धप्रतिमानां चन्दनघनसारघुसृण-मृगनाभिविलेपनकुसुमधूपोपहारसमृद्धिम्। अहो आश्चर्यम्।

११।२१ आर्य, पश्य पश्य। एतस्मिन् धवलगृहशिखरे सुरभिकुसुमधूपगन्ध-प्राग्भारनिर्भरभरितदशदिशामुखे एते वन्दका भोजनोन्मुखा इव दृश्यन्ते।

१२।६ तिष्ठतु स्नानम्। अम्बरपरिवर्तनमात्रम् अपि न कृतम्।

१२।१४ आर्य, न एतावद् एव एतत्। पश्य एतासां परिवेषयन्तीनां भक्ष्य-दानोन्मुखीनां स्थूलस्तनमण्डलानां दासीनां विविधविभ्रमाः कटाक्षाः भिक्षुवदनेषु निपतन्तः। एतच्च किमपि निर्मलकलशनिक्षिप्तं पाणकम् उपनीतम्।

१२।२२ आर्य, पश्य पश्य। एष भिक्षुः,

१३।१ तृषितोऽपि पिबति न तथा जिह्वया भ्रमत्कुवलयं पानम्।
दृष्ट्या यथा दासीनां विकसितलोचनं वदनम्॥

१३।६ उद्यानेषु निवासः सुलभं पानं सुलभमन्नमपि।
न च किमपि नियमदुःखं धन्यो वन्दत्वं लभते॥

१३।१७ पुनरपि भदन्तः अनुग्रहं करिष्यति।

१४।२२ ननु चत्वारि एतानि आर्यसत्यानि गुरुणा उपदिष्टानि, दुःखं समुदयो निरोधो मार्ग इति।

२१।१७ अरे रे दुष्टब्राह्मण, कथं भदन्तमधिक्षिपसि?

२१।१६ अरे रे वर्णसंकर, उपाध्यायस्य एवं व्याहरसि?

२१।२१ कस्य एष उपाध्यायः? नवरम् (=केवलम्) अस्य उष्ट्रमुखस्य।

॥ द्वितीयोऽङ्क ॥

२५।३ न पीयते शीतला सुरा न च दासीभिः समं रम्यते।
सुलभं च न मांसभोजनं विसंचये [?] ब्राह्मणवासके इतः॥

तत् किं क्रियते? नास्त्येव वणिग्भट्टारौ परिहृत्य पुनर्गर्भदासानां गतिः। अन्यम्[1] अपि तादृशं भट्टा अवेक्षतां (?) यो न खादति, न पिबति। यातु, अद्य आज्ञप्तः भट्टकेन अहम्—अरे कज्जलक, गच्छ प्रेक्षस्व क्षपणकवसतौ किं जिन-रक्षितभिक्षुः अस्ति न वेति। नैव जानामि कुत्र सा क्षपणकवसतिः।

१. चेटमिति शेषः।